O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
O’ZBEKISTON RESPUBLIKASI MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI VAZIRLIGI

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI

BUXORO VILOYATI PEDAGOGIK MAHORAT MARKAZI

ASLANOVA NOZIMA XAKIMOVNA

KOLLABORATIV TA’LIM MUHITIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING KOGNITIV FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION TEXNOLOGIYALARI

MONOGRAFIYA

“Durdona” nashriyoti
Buxoro – 2026

UO’K 373.3.015.31:001.895
74.202.4
A 82
Aslanova N.X
Kollaborativ ta’lim muhitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirishning innovatsion texnologiyalari [Matn] / N.X. Aslanova .- Buxoro: Sadriddin Salim Buxoriy, 2026.- 160 b.

KBK 74.202.4

Ushbu monografiya boshlang’ich ta’lim yo‘nalishi talabalari, umumiy o’rta ta’lim maktablarining boshlang’ich sinf o’qituvchilari, magistrantlar va tadqiqotchilar uchun mo’ljallangan bo’lib, unda boshlang’ich sinf o’quvchilarini kollaborativ ta’lim muhitida faollashtirish, kognitiv faoliyatini takomillashtirish yuzasidan texnologik mexanizm keltiriladi. Shuningdek, monografiyada hamkorlik ta’limining ilmiy-nazariy asoslari, tariziy-evolutsion ildizlari va joriy amaliy jihatlari yoritilgan.

Taqrizchilar:
A.R. Hamroyev – BuxDU professori, p.f.d (Dsc)
S.S.To‘rayeva – Buxoro viloyati Pedagogik mahorat markazi dotsenti, p.f.f.d (PhD)

Monografiya BuxDU Ilmiy-texnik kengashining 2026-yil 26-oktabrdagi 2-son yig‘ilish qaroriga asosan nashrga tavsiya qilingan. №2/20. ERI bilan tasdiqlangan hujjat kodi TS39539357.

ISBN 978-9910-354-03-8

© Aslanova N.X.,2026
© “Durdona”, 2026

MUNDARIJA

Kirish 4
I bob. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kollaborativ ta’lim muhitida kognitiv faoliyatini rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari.....11
1.1-§. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kollaborativ ta’lim muhitida kognitiv faoliyatini rivojlantirish ijtimoiy-pedagogik muammo sifatida..... 11
1.2-§. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kognitiv faoliyatni rivojlantirishning falsafiy-tarixiy ildizlari..... 27
1.3-§. Ta’lim islohotlari sharoitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirishning o‘ziga xos xususiyatlari..... 46
Birinchi bob bo‘yicha xulosa 57
II bob. Kollaborativ ta’lim muhitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari..... 60
2.1-§. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kollaborativ ta’lim muhitida kognitiv faoliyatini rivojlantirish mazmuni 60
2.2-§. Kollaborativ ta’lim muhitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirishning metodik ta’minoti..... 75
2.3-§. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kollaborativ ta’lim muhitida kognitiv faoliyatini rivojlantirishning shakl, metod va vositalari... 91
Ikkinchi bob bo‘yicha xulosa 105
III bob. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kollaborativ ta’lim muhitida kognitiv faoliyatini rivojlantirishning zamonaviy texnologiyalari 108
3.1-§. Kollaborativ ta’lim muhitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirishda innovatsion ta’lim texnologiyalarining o‘rni 108
3.2-§. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kognitiv faoliyatini rivojlantirishning pedagogik-psixologik jihatlari..... 123
3.3-§. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kollaborativ ta’lim muhitida kognitiv faoliyatini rivojlantirish tamoyillari..... 136
Uchinchi bob bo‘yicha xulosa..... 146
Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati..... 149

KIRISH

Jahon miqyosida ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, o‘quvchilarning XXI asr kompetensiyalarini shakllantirish hamda bilimlarni amaliyotda qo‘llashga yo‘naltirilgan ta’lim modelini joriy etish zamonaviy pedagogikaning ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Globallashuv, raqamli transformatsiya, axborot oqimining keskin ortishi va mehnat bozoridagi tezkor o‘zgarishlar ta’lim mazmuni va uni tashkil etish mexanizmlariga yangicha talablarni qo‘ymoqda. Endilikda ta’lim jarayonining samaradorligi faqat o‘quvchilarning tayyor bilimlarni o‘zlashtirish darajasi bilan emas, balki ularning mazkur bilimlarni yangi vaziyatlarda qo‘llay olishi, muammoli vaziyatlarni mustaqil tahlil qilishi, axborotni izlash va saralashi, turli nuqtayi nazarlarni taqqoslashi hamda asoslangan qarorlar qabul qilishi bilan belgilanmoqda.

Zamonaviy jamiyatda shaxsning muvaffaqiyati nafaqat mavjud bilimlar hajmi, balki mustaqil fikrlash, tanqidiy va kreativ yondashuv, muammoni tahlil qilish, muqobil yechimlarni ishlab chiqish, hamkorlikda faoliyat yuritish, muloqot qilish va tezkor qaror qabul qilish kabi kognitiv hamda ijtimoiy kompetensiyalar bilan bevosita bog‘liq. Ayniqsa, axborot va bilimlarning tez yangilanib borishi o‘quvchidan tayyor ma’lumotni eslab qolishdan ko‘ra, uni izlash, qayta ishlash, tahlil qilish, tizimlashtirish va amaliy faoliyatga tatbiq etish qobiliyatini talab etmoqda. Shu nuqtayi nazardan, ta’lim jarayonida o‘quvchining bilish faoliyatini faollashtirish, uning intellektual tashabbusini qo‘llab-quvvatlash va mustaqil fikrlashini rag‘batlantirish muhim pedagogik vazifaga aylanmoqda.

Mazkur jarayonda boshlang‘ich ta’lim alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki aynan boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarning bilishga bo‘lgan qiziqishi, o‘rganish motivatsiyasi, kuzatish, taqqoslash, tasniflash, umumlashtirish, sabab-oqibat aloqalarini aniqlash, muammoni anglash va yechim izlash kabi dastlabki kognitiv faoliyat mexanizmlari shakllanadi. Ushbu davrda tashkil etilgan ta’lim jarayonining mazmuni va metodikasi keyingi bosqichlarda o‘quvchining intellektual rivojlanishi, o‘quv faoliyatiga munosabati hamda mustaqil ta’lim olish qobiliyatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois boshlang‘ich ta’limda faqat reproduktiv faoliyatga asoslangan

yondashuvdan bosqichma-bosqich voz kechib, o‘quvchini faol bilish subyekti sifatida namoyon etuvchi pedagogik texnologiyalarni keng qo‘llash zarur.

Bunda o‘quvchilarning kognitiv faoliyatini rivojlantirishga yo‘naltirilgan ta’lim muhiti muhim pedagogik shartlardan biri hisoblanadi. Bunday muhitda o‘quvchi tayyor bilimlarni passiv qabul qiluvchi emas, balki bilimni izlash, anglash, qayta ishlash va yaratishda faol ishtirok etuvchi subyekt sifatida qaraladi. O‘qituvchi esa bilimning yagona manbai sifatidagi an’anaviy rol bilan cheklanmay, o‘quv faoliyatini tashkil etuvchi, yo‘naltiruvchi, rag‘batlantiruvchi, maslahat beruvchi va refleksiv jarayonlarni boshqaruvchi pedagogik hamkor sifatida faoliyat yuritadi.

Ayniqsa, kollaborativ ta’lim muhiti o‘quvchilarning kognitiv faoliyatini rivojlantirish uchun samarali pedagogik imkoniyatlarni yaratadi. Kollaborativ ta’lim jarayonida o‘quvchilar umumiy maqsad asosida juftlik va kichik guruhlarda faoliyat yuritib, o‘z fikrlarini ifodalaydi, tengdoshlarining qarashlarini tinglaydi, fikrlarni taqqoslaydi, dalillar keltiradi, muammoli vaziyatlarni birgalikda tahlil qiladi va umumiy xulosaga keladi. Bunday hamkorlik jarayoni nafaqat kommunikativ va ijtimoiy kompetensiyalarni, balki tahliliy, tanqidiy, kreativ va refleksiv fikrlashni ham rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kollaborativ ta’limning muhim jihati shundaki, unda individual va jamoaviy bilish jarayonlari o‘zaro uyg‘unlashadi. O‘quvchi avvalo o‘z fikrini shakllantiradi, keyin uni boshqa o‘quvchilar bilan muhokama qiladi, turli qarashlarni tahlil etadi va yakunda o‘z nuqtayi nazarini qayta ko‘rib chiqishi mumkin. Natijada bilimning shunchaki o‘zlashtirilishi emas, balki uning mazmunan anglanishi, tizimlashtirilishi va yangi vaziyatlarda qo‘llanilishi ta’minlanadi. Bu esa kognitiv faoliyatning yuqori darajalariga, xususan, tahlil qilish, baholash, muammoli vaziyatlarni hal etish va yangi g‘oyalarni ishlab chiqishga zamin yaratadi.

Shu bilan birga, zamonaviy ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalar, interfaol metodlar, muammoli ta’lim, loyiha asosida o‘qitish, tadqiqotchilik faoliyati, konseptual xaritalar, Think–Pair–Share, Jigsaw, Case Study, Problem-Based Learning kabi metod va texnologiyalardan maqsadli foydalanish o‘quvchilarning bilish jarayonlarini yanada faollashtirish imkonini beradi. Bunday vositalar orqali o‘quvchi axborotni tayyor shaklda qabul qilish bilan cheklanmay,

uni izlash, tahlil qilish, qayta ishlash, muhokama qilish, amaliy vaziyatga tatbiq etish va o‘z faoliyatini baholash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Shuningdek, o‘quvchilarning kognitiv faoliyatini rivojlantirish jarayonida individual ta’lim ehtiyojlarini hisobga olish ham muhimdir. O‘quvchilarning bilish sur’ati, qiziqishlari, tajribasi, fikrlash uslubi va o‘zlashtirish imkoniyatlaridagi farqlar ta’lim jarayonini differensiallashtirishni taqozo etadi. Shu jihatdan ta’limning universal dizayni, shaxsga yo‘naltirilgan, kompetensiyaviy, faoliyatga yo‘naltirilgan va konstruktivistik yondashuvlarning o‘zaro integratsiyasi kollaborativ ta’lim muhitini samarali tashkil etishning metodologik asoslarini kengaytiradi.

So‘nggi yillarda rivojlangan davlatlar ta’lim tizimida kollaborativ ta’lim (Collaborative Learning) konsepsiyasi o‘quvchilarning intellektual, ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishini ta’minlovchi samarali pedagogik yondashuv sifatida keng qo‘llanilmoqda. Mazkur yondashuv an’anaviy “o‘qituvchi – bilim manbai, o‘quvchi – bilimni qabul qiluvchi” modelidan farqli ravishda ta’lim jarayonini o‘zaro hamkorlik, muloqot, fikr almashish va birgalikda bilim yaratish tamoyillari asosida tashkil etishni nazarda tutadi. Bunda o‘quvchi bilimni tayyor holda o‘zlashtiruvchi passiv subyekt emas, balki ta’lim mazmunini anglash, izlash, muhokama qilish, tahlil qilish, baholash va amaliy vaziyatlarda qo‘llash jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi.

Kollaborativ ta’limning asosiy pedagogik qiymati o‘quvchilarning birgalikdagi faoliyati orqali individual bilish imkoniyatlarini kengaytirish bilan belgilanadi. O‘quvchi o‘z fikrini ifodalash, uni tengdoshlari qarashlari bilan taqqoslash, dalillar asosida himoya qilish va zarur hollarda o‘z pozitsiyasini qayta ko‘rib chiqish jarayonida bilimni chuqurroq o‘zlashtiradi. Shu jihatdan hamkorlikdagi ta’lim oddiy guruhiy faoliyatdan farq qilib, aniq umumiy maqsad, o‘zaro bog‘liq vazifalar, individual mas’uliyat, faol muloqot va umumiy natija uchun javobgarlikni taqozo etadi.

Mazkur yondashuvda o‘quvchilar o‘rtasidagi muloqot kognitiv rivojlanishning muhim mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi. Turli fikr va nuqtayi nazarlarning to‘qnashuvi o‘quvchini o‘z qarashlarini asoslashga, mavjud bilimlarini qayta ko‘rib chiqishga va yangi xulosalar hosil qilishga undaydi. Ayniqsa, muammoli savollar, ochiq topshiriqlar, munozaralar, kichik guruhlardagi tadqiqotlar va

hamkorlikdagi loyihalar o‘quvchilarning yuqori darajadagi fikrlash jarayonlarini faollashtiradi. Bunday faoliyat davomida tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, sabab-oqibat aloqalarini aniqlash, baholash va muqobil yechimlarni ishlab chiqish kabi kognitiv operatsiyalar izchil rivojlanadi.

Kollaborativ ta’lim muhiti, shuningdek, o‘quvchilarning metakognitiv kompetensiyalarini shakllantirish uchun ham qulay sharoit yaratadi. O‘quvchi o‘z fikrlash jarayonini kuzatish, qanday strategiya orqali muammoni hal qilayotganini anglash, o‘z faoliyatini baholash va zarur hollarda o‘rganish usulini o‘zgartirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Juftlik yoki guruhdagi muhokama jarayonida o‘quvchilar nafaqat “nima bilaman?”, balki “qanday bildim?”, “nima uchun bunday xulosaga keldim?”, “boshqa qanday yechim bo‘lishi mumkin?” kabi metakognitiv savollarga murojaat qiladi. Natijada o‘z-o‘zini nazorat qilish, refleksiya va o‘z faoliyatini mustaqil boshqarish ko‘nikmalari rivojlanadi.

Kollaborativ ta’limning yana bir muhim jihati — o‘zaro yordam va pedagogik qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarining ta’lim jarayoniga tabiiy ravishda integratsiyalashuvidir. Guruhdagi kuchliroq o‘quvchi o‘z bilim va tajribasini tengdoshi bilan baham ko‘rishi, o‘z navbatida, tushuntirish jarayonida o‘z bilimlarini yanada tizimlashtirishi mumkin. Bu jarayon o‘zaro ta’lim, tengdoshlar orqali o‘rganish va pedagogik scaffolding mexanizmlarining samarali ishlashiga zamin yaratadi. Natijada o‘quvchilar o‘rtasidagi individual farqlar ta’lim jarayoniga to‘sqinlik qiluvchi omil emas, balki birgalikda o‘rganish uchun qo‘shimcha resursga aylanadi.

Kollaborativ yondashuv o‘quvchilarning ijtimoiy-kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish bilan ham uzviy bog‘liq. Guruhda ishlash jarayonida o‘quvchi o‘z fikrini aniq ifodalash, suhbatdoshini tinglash, savol berish, fikrga munosabat bildirish, kelishmovchiliklarni konstruktiv hal qilish va umumiy qarorga kelish kabi ko‘nikmalarni egallaydi. Bunday kompetensiyalar XXI asr ta’limining muhim natijalari sifatida e’tirof etilib, o‘quvchining keyingi ta’lim bosqichlari, ijtimoiy hayoti va kelajakdagi kasbiy faoliyatiga tayyorgarligini kuchaytiradi.

Rivojlangan ta’lim tizimlari tajribasida kollaborativ ta’lim turli pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlar bilan uyg‘unlashtirilgan holda qo‘llanilmoqda. Jumladan, Think–Pair–Share, Jigsaw, Gallery

Walk, Concept Map, Brainstorming, Case Study, Problem-Based Learning, Project-Based Learning, Peer Learning va boshqa metodlar o‘quvchilarni faol bilish jarayoniga jalb etish, individual fikrni jamoaviy muhokama bilan bog‘lash hamda o‘quv mazmunini amaliy vaziyatlar bilan integratsiyalash imkonini beradi. Ushbu metodlarning umumiy xususiyati o‘quvchini tayyor javobni qabul qilishdan ko‘ra, savol qo‘yish, izlanish, dalillash, hamkorlik qilish va xulosa chiqarishga yo‘naltirishdan iborat.

Kollaborativ ta’limni raqamli texnologiyalar bilan integratsiyalash esa mazkur yondashuvning imkoniyatlarini yanada kengaytirmoqda. Raqamli ta’lim platformalari, virtual hamkorlik vositalari, interaktiv doskalar, konseptual xaritalash dasturlari va sun’iy intellektga asoslangan ta’lim vositalari o‘quvchilarning birgalikda axborot izlash, material yaratish, fikr almashish va natijalarni taqdim etish faoliyatini qo‘llab-quvvatlaydi. Shu bilan birga, raqamli muhit o‘quvchilarning individual ta’lim ehtiyojlarini hisobga olish, topshiriqlarni differensiallashtirish va o‘quv natijalarini tezkor monitoring qilish uchun ham yangi imkoniyatlar yaratadi.

Boshlang‘ich ta’lim bosqichida kollaborativ ta’limdan foydalanish ayniqsa muhimdir. Chunki kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar uchun muloqot, o‘yin, hamkorlik, kuzatish va amaliy faoliyat orqali o‘rganish tabiiy bilish ehtiyojlari bilan chambarchas bog‘liq. Mazkur yosh davrida hamkorlikdagi topshiriqlarni to‘g‘ri tashkil etish o‘quvchilarning o‘qishga qiziqishini oshirish, o‘z fikrini erkin ifodalash, savol berish, dalillash, tengdoshlari bilan fikr almashish va mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalarining shakllanishiga yordam beradi.

Shu bilan birga, boshlang‘ich sinflarda kollaborativ ta’limni samarali tashkil etish o‘qituvchidan alohida metodik kompetensiyalarni talab qiladi. Pedagog guruhlarning tarkibini maqsadga muvofiq shakllantirishi, o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olishi, hamkorlikdagi vazifalarni aniq belgilashi, har bir o‘quvchining faol ishtirokini ta’minlashi va guruh faoliyatini muntazam refleksiv baholab borishi lozim. Bunda o‘qituvchi fasilitator, mentor, moderator, motivator, dizayner, baholovchi va innovator kabi ko‘p qirrali rollarni bajaradi. Demak, kollaborativ ta’limning samaradorligi faqat metodni tanlash bilan emas, balki uni yaxlit pedagogik tizim sifatida loyihalash va boshqarish bilan belgilanadi.

Kollaborativ ta’lim o‘quvchilarning kognitiv faoliyatini rivojlantirishga yo‘naltirilgan zamonaviy pedagogik yondashuv sifatida bilimlarni o‘zlashtirish, qayta ishlash va amaliyotga tatbiq etish jarayonlarini yagona tizimda birlashtiradi. Uning asosida hamkorlik, faol ishtirok, muloqot, mustaqillik, refleksiya, muammoli vaziyatlarni hal qilish va o‘zaro mas’uliyat tamoyillari mujassamlashadi. Shu sababli boshlang‘ich ta’limda kollaborativ ta’lim muhitini maqsadli tashkil etish o‘quvchilarning nafaqat akademik natijalarini, balki tanqidiy va kreativ fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal qilish, kommunikativ va hamkorlik kompetensiyalarini rivojlantirishning muhim pedagogik sharti sifatida qaraladi. Shu bilan birga, sun’iy intellekt, raqamli texnologiyalar, adaptiv o‘qitish platformalari, virtual reallik texnologiyalari, STEAM yondashuvi hamda ta’limning universal dizayni (Universal Design for Learning) asosida tashkil etilayotgan innovatsion ta’lim muhiti boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ularning bilish faoliyatini rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Mazkur texnologiyalar o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirish, bilimlarni vizuallashtirish, differensial ta’limni tashkil etish, o‘quv jarayonini shaxsga yo‘naltirish hamda individual ta’lim trayektoriyasini shakllantirish imkonini bermoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ham ta’lim tizimini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish, Milliy o‘quv dasturini bosqichma-bosqich joriy etish, kompetensiyaviy yondashuvni kuchaytirish, boshlang‘ich ta’lim sifatini oshirish, raqamli transformatsiyani jadallashtirish va pedagogik innovatsiyalarni amaliyotga keng tatbiq etishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ushbu islohotlar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mustaqil, tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirish, hamkorlik kompetensiyalarini shakllantirish hamda kognitiv faollikni oshirishni taqozo etmoqda.

Bugungi ta’lim amaliyoti tahlili shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich ta’lim jarayonida kollaborativ ta’lim muhitidan samarali foydalanish, o‘quvchilarning kognitiv faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiluvchi innovatsion pedagogik texnologiyalarni tizimli qo‘llash, ularning metodik ta’minoti, baholash mezonlari va pedagogik mexanizmlarini ishlab chiqish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar yetarli darajada tizimlashtirilmagan. Shuningdek, kollaborativ ta’lim muhitida o‘quvchilarning kognitiv rivojlanishini diagnostika qilish, rivojlanish

dinamikasini monitoring qilish va natijadorlikni baholashning kompleks modeli ham amaliyot ehtiyojlarini to‘liq qondirmaydi.

Mazkur holatlar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini kollaborativ ta’lim muhitida rivojlantirishning ilmiy-metodik asoslarini takomillashtirish, zamonaviy innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqish, ularning pedagogik shart-sharoitlari, modeli, metodik tizimi va samaradorlik mezonlarini aniqlash zaruratini yuzaga keltirmoqda. Shu jihatdan “Kollaborativ ta’lim muhitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirishning innovatsion texnologiyalari” mavzusida olib borilgan ushbu tadqiqot ishi zamonaviy pedagogika nazariyasi va amaliyoti uchun dolzarb ilmiy muammo sifatida zamonaviy boshlang‘ich ta’lim sifatini yanada yangi bosqichga ko‘tarishga xizmat qilishi nazarda tutilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi “O‘zbekiston-2030 strategiyasi” PF-60-son, 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” PF-60-son, 2019-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” PF-5712-sonli Farmonlari, 2017-yil 13-sentabrda “Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ib qilish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to‘g‘risida” PQ-3271-son, 2018-yil 5-sentabrdagi “Xalq ta’limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-3931-son qarorlari, Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-dekabrdagi “Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 997-son, 2019-yil 26-noyabrdagi “Zamonaviy maktablarni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-4537-son, 2019-yil 30-sentabrdagi “Xalq ta’limi tizimidagi maktabdan tashqari ta’lim samaradorligini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-4467-son, 2022-yil 21-iyundagi “Pedagogik ta’lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta’lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-289-sonli qarorlari hamda boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu dissertasiya muayyan darajada xizmat qiladi.

I BOB. BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA KOLLABORATIV TA’LIM MUHITIDA KOGNITIV FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

1.1-§. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kollaborativ ta’lim muhitida kognitiv faoliyatini rivojlantirish ijtimoiy-pedagogik muammo sifatida

Hozirgi kunda inson kapitali taraqqiyotning asosiy omili sifatida e’tirof etilmoqda. Zamonaviy jamiyatning jadal rivojlanishi, raqamli iqtisodiyotning shakllanishi, sun’iy intellekt, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng joriy etilishi hamda globallashuv jarayonlari ta’lim tizimi oldiga mutlaqo yangi vazifalarni qo‘ymoqda.

Jamiyat hayotida ta’limning asosiy maqsadi faqat o‘quvchilarga tayyor bilimlarni yetkazish emas, balki ularning mustaqil fikrlash, muammolarni hal etish, axborotni tahlil qilish, yangi bilimlarni yaratish, hamkorlikda ishlash va hayot davomida o‘qib-o‘rganishga tayyor kompetensiyalarini shakllantirishdan iborat bo‘lib bormoqda.

Bugungi kun boshlang‘ich ta’lim tizimida o‘quvchilarning kognitiv faoliyatini rivojlantirish masalasi nafaqat pedagogik, balki keng qamrovli ijtimoiy ahamiyatga ega muammoga aylandi. Chunki boshlang‘ich ta’lim shaxsning keyingi intellektual rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvi va hayotda erishadigan muvaffaqiyatining poydevori yaratiladigan eng muhim bosqich hisoblanadi. Aynan ushbu davrda bolaning tafakkur operatsiyalari, fanga qiziqishi, o‘quv motivatsiyasi, muloqot madaniyati, ijodiy fikrlashi hamda mustaqil faoliyat yuritish ko‘nikmalari rivojlana boshlaydi.

Zamonaviy dunyoning ta’lim siyosatida o‘quvchilarning yuqori darajadagi kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilanmoqda. Xususan, xalqaro baholash dasturlari (PISA, TIMSS, PIRLS) natijalari shuni ko‘rsatmoqdaki, muvaffaqiyatli ta’lim tizimlari o‘quvchilarning faktik bilimlarini emas, balki bilimlardan yangi vaziyatlarda foydalanish, tanqidiy fikrlash, mulohaza yuritish, muammolarni hal etish, bilimlarini qo‘llash, hamkorlik qilish va ijodiy yondashish kompetensiyalarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratmoqda. Bu esa ta’lim jarayonini tashkil etishning an’anaviy

usullarini qayta ko‘rib chiqishni hamda innovatsion pedagogik texnologiyalarni keng joriy etishni talab etadi.

Hozirgi kun ta’limi biror kichik muammo bo‘yicha ta’lim oluvchilar tomonidan bildirilgan erkin fikr va mulohazalarni to‘plab, ular orqali ma’lum bir yechimga kelinadigan usullarni yangilash amaliyotini qo‘llab quvvatlaydi. Chunki umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilari bilimini diagnostikalashning PIRLS, TIMSS, PISA kabi xalqaro ko‘rinishlari maydonga keldi. Bunday nufuzli ta’lim sifatini baholash dasturlariga ishtirok etish zarurati ta’lim jarayonini isloh etish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Mamlakatimiz ta’limining jahon standartlari talablariga javob berishi uchun zamonaviylashtirilgan usullarni joriy etish muammosi bugun yechimini topishga qaratilgan eng zarur masalalardan biri bo‘lib hisoblanadi.

Ta’limga hamkorlik - ta’lim jarayonining barcha ishtirokchilari (o‘quvchi, pedagog, ota-ona, ta’lim tashkiloti va hamjamiyat)ning umumiy maqsadga erishish uchun o‘zaro faol, teng huquqli va mas’uliyatli hamkorlikda faoliyat yuritishini anglatadi. Ta’limga hamkorlikda asosiy e’tibor faqat pedagogning bilim berishiga emas, balki bolaning faol ishtiroki, fikri, ehtiyoji va imkoniyatlarini hisobga olishga qaratiladi.

Hamkorlik pedagogikasi g‘oyasining asoschilaridan biri Simon Lvovich Soloveychikning tadqiqotlarida tarbiya masalasiga yangicha yondashuv, tarbiyaning shaxsga pedagogning qandaydir ta’siri sifatida emas, balki, ta’lim oluvchi va pedagog o‘rtasidagi ijobiy munosabatqurish sifatida ifodalana boshlandi. Kollaborativ ko‘nikmalarni rivojlantirish g‘oyalari Sh.A. Amonashvilli, V.F. Shatalov, S.N. Lisenkova va boshqalar nazariyalarida o‘z aksini topdi[1]

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development)[2] — Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (Learning Compass 2030) ta’lim oldiga 7 ta muhim talablarni qo‘yadi[3].

[1] Aslanova, N. X. (2024). O‘quvchilarda kollaborativ ko‘nikmalarni shakllantirish muammolari. *Innovative Development in Educational Activities*, *3*(7), 133–136. Retrieved from https://openidea.uz/index.php/idea/article/view/2348

[2] https://www.oecd.org/en/data/tools/oecd-learning-compass-2030.html?utm_sou.com

[3]OECD Learning Compass 2030: A Series of Concept Notes. – Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), 2019. – 180 p.

Birinchidan, “O‘quvchi agentligi (Student Agency)” deb nomlanadi. Unga ko‘ra o‘quvchi o‘z ta’limining faol subyekti bo‘lishi kerak. U mustaqil maqsad qo‘ya olishi, qaror qabul qila olishi, o‘z o‘qishini boshqarishi, o‘z faoliyatini tahlil qilishi, mas’uliyatni o‘z zimmasiga olishi lozim. Bu yondashuvda o‘qituvchi bilim beruvchi emas, balki yo‘naltiruvchi va hamkor vazifasini bajaradi.

Ikkinchidan, bilim, ko‘nikma, munosabat va qadriyatlar integratsiyasi hisoblanadi. OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) — Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti kompetensiyani bilim (knowledge) fan asoslari va tushunchalar, ko‘nikmalar (skills) – tanqidiy fikrlash, muammo yechish, muloqot, hamkorlik, munosabatlar (attitudes) – o‘rganishga tayyorlik, moslashuvchanlik, tashabbuskorlik, qadriyatlar (values) – hurmat, mas’uliyat, adolat, insonparvarlik kabi komponentlarning yaxlitligi sifatida talqin qiladi. Kompetensiya aynan ushbu tarkibiy qismlarni real vaziyatlarda safarbar qila olishni anglatadi.

Uchinchidan, transformativ kompetensiyalar (Transformative Competencies) hisoblanadi va bunda OECD uchta asosiy: yangi qiymat yaratish (Creating New Value) – ijodkorlik, innovatsion fikrlash, yangi g‘oyalarni ishlab chiqish; qarama-qarshilik va dilemmalarni muvofiqlashtirish (Reconciling Tensions and Dilemmas) – turli nuqtai nazarlarni hisobga olish, murosaga kelish, tanqidiy fikrlash, mas’uliyatni o‘z zimmasiga olish (Taking Responsibility) – axloqiy qarorlar qabul qilish, ekologik va ijtimoiy mas’uliyatni his etish kabi transformativ kompetensiyani ajratadi.

To‘rtinchidan, asosiy tayanch savodxonliklar (Core Foundations) hisoblanadi. Har bir o‘quvchi o‘qish savodxonligi, matematik savodxonlik, raqamli savodxonlik, axborot va ma’lumotlar bilan ishlash, sog‘lom turmush ko‘nikmalari, ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalar kabi tayanch kompetensiyalarni egallashi zarur. Chunki bu kompeteniyalar keyingi murakkab kompetensiyalarni rivojlantirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Beshinchidan, sifatida hamkorlik (Co-agency) ta’lim jarayoni o‘quvchi, o‘qituvchi, ota-ona, maktab, mahalla va jamiyat kabi subyektlarning hamkorligiga asoslanadi. Shu sababli OECD hamkorlikka asoslangan ta’lim muhitini tavsiya etadi.

Oltinchidan, o‘quv sikli (Anticipation – Action – Reflection) bo‘lib, Learning Compass ta’limni uch bosqichda tashkil etishni tavsiya

qiladi. Bular anticipation – rejalashtirish, oldindan fikrlash, action – faol bajarish, reflection – natijalarni tahlil qilish va xulosa chiqarish kabi bosqichlardan iborat. Bu sikl reflektiv, mustaqil ta’lim olish va xulosaga kelish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

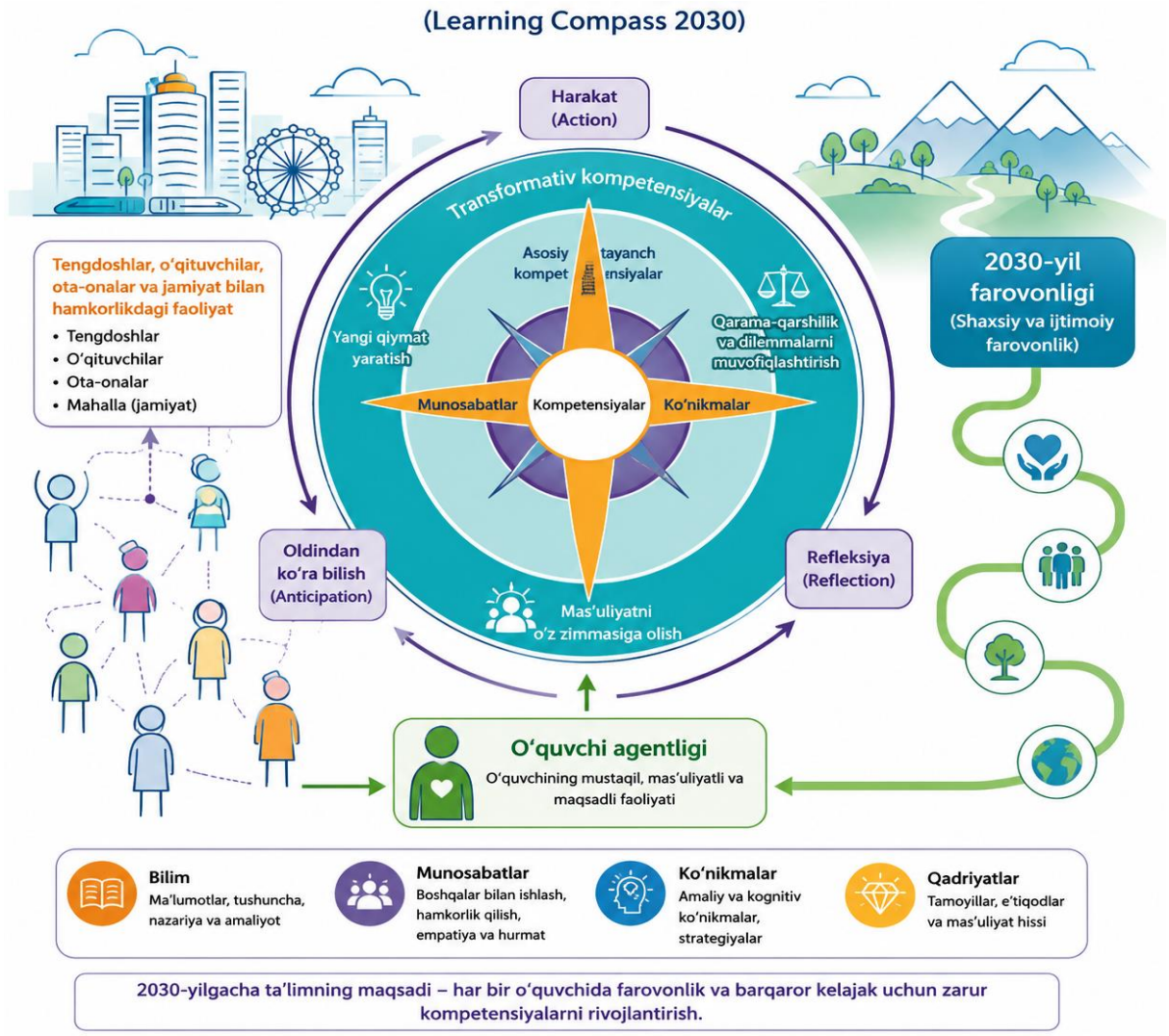
Yettinchidan, XXI asr ko‘nikmalarini rivojlantirish hisoblanadi va OECD tanqidiy fikrlash, kreativ fikrlash, kommunikatsiya, kollaboratsiya, muammolarni oqilona hal qilish, media va axborot savodxonligi, global kompetensiyalar, "o‘rganishni o‘rganish" (learning to learn) kabi ko‘nikmalarni ustuvor deb hisoblaydi.

OECD Learning Compass - 2030 va kollaborativ ta’lim o‘rtasidagi bog‘liqlik

1.1.1-jadval

OECD talablari	**Kollaborativ ta’limdagi ifodasi**
Student Agency	O‘quvchining guruhdagi faol ishtiroki
Collaboration	Jamoaviy o‘qish va hamkorlik
Communication	Fikr almashish va muloqot
Reflection	O‘zaro baholash va refleksiya
Creating New Value	Guruhda yangi g‘oyalar ishlab chiqish
Problem Solving	Muammoli vazifalarni birgalikda yechish
Taking Responsibility	Guruh oldidagi shaxsiy mas’uliyat
Well-being	Qo‘llab-quvvatlovchi va xavfsiz ta’lim muhiti

OECD Learning Compass-2030 talablari kompetensiyaga yo‘naltirilgan ta’limni tashkil etishning zamonaviy xalqaro konsepsiyasini ifodalaydi. Mazkur model o‘quvchilarda bilim, ko‘nikma, qadriyat va munosabatlarning integratsiyasini ta’minlash, o‘quvchi agentligini rivojlantirish, hamkorlik, tanqidiy va kreativ fikrlashni shakllantirish hamda transformativ kompetensiyalarni rivojlantirishni asosiy ustuvor yo‘nalish sifatida belgilaydi. Shu bois kollaborativ ta’lim muhitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirish texnologiyasini ishlab chiqishda OECD Learning Compass 2030 tamoyillaridan metodologik asos sifatida foydalanishni ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb hisoblandi.

1.1.1-rasm. OECD Learning Compass-2030 konsepsiyasining tarkibiy tuzilishi *(o'zbek tiliga moslashtirilgan)*

Istiqbolli yo'nalishlarning yana biri ta'limning universal dizayni tamoyillarini kollaborativ ta'lim bilan integratsiyalashdir. TUDning ko'p shaklli taqdim etish, ko'p shaklli faoliyat va ifodalash hamda motivatsiyani qo'llab-quvvatlash tamoyillari barcha o'quvchilar uchun teng ta'lim imkoniyatlarini yaratadi. Bu esa boshlang'ich sinf o'quvchilarining individual qobiliyatlari, ehtiyojlari va o'quv uslublarini hisobga olgan holda kognitiv faoliyatni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Raqamli transformatsiya jarayonlari ham kollaborativ ta'limning yangi istiqbollarini belgilab bermoqda. Sun'iy intellekt, adaptiv ta'lim tizimlari, virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR), gamifikatsiya, raqamli laboratoriyalar hamda bulutli platformalardan foydalanish

o‘quvchilarning bilishga bo‘lgan motivatsiyasini oshirish bilan bir qatorda individual va guruh faoliyatini samarali tashkil etish imkonini beradi. Ayniqsa, sun’iy intellekt vositalari boshlang‘ich ta’lim jarayonida differensial topshiriqlar yaratish, refleksiya o‘tkazish, loyiha faoliyatini tashkil etish va o‘quvchilarning mustaqil ta’limini qo‘llab-quvvatlashda yangi metodik imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda.

Boshlang‘ich ta’limda istiqbolli yo‘nalishlardan yana biri fanlararo integratsiyani kuchaytirish hisoblanadi. O‘qish savodxonligi, matematika, tabiiy fanlar, texnologiya va raqamli savodxonlikning o‘zaro uyg‘unlashtirilishi o‘quvchilarda bilimlarni kompleks qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantiradi. Bunday integratsiya PIRLS va TIMSS xalqaro baholash dasturlarida talab qilinadigan axborotni tahlil qilish, muammolarni yechish, dalillash va xulosa chiqarish kompetensiyalarining rivojlanishiga xizmat qiladi.

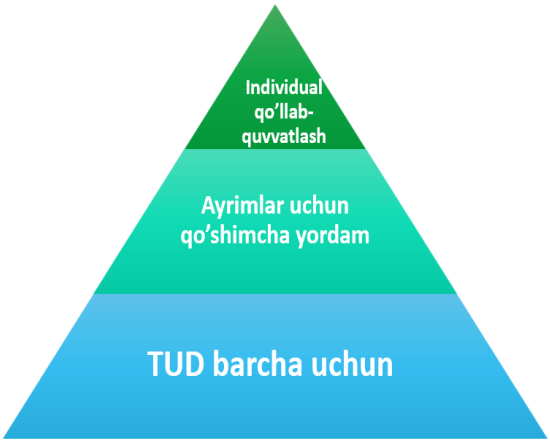
Shuningdek, istiqbolda baholash tizimini transformatsiya qilish ham dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda. Diagnostik, formativ va summativ baholashni yagona tizimga integratsiyalash, elektron portfoliolar, rubrikalar, chek-listlar, o‘zaro baholash va o‘z-o‘zini baholash mexanizmlarini keng qo‘llash o‘quvchilarning refleksiv faoliyatini rivojlantiradi hamda ta’lim natijalarining shaffofligini ta’minlaydi.

Bugungi kunda mamlakatimizda YUNISEF xalqaro tashkilotining “Ishonch 2030” loyihasi ham barcha o‘quvchilar uchun ta’lim natijalarini yaxshilash maqsadida ochiq va qiziqarli o‘quv muhitlarini yaratishda inklyuziv va yordamchi texnologiyalarni ta’lim jarayoniga barqaror integratsiya qilish va ulardan foydalanishning kontseptual asosini amaliy jihatdan namoyish etishni maqsad qilgan. Loyihaning asosiy maqsadi — har bir o‘quvchining o‘ziga xosligi va farqlari odatiy hol sifatida qabul qilinadigan sinf muhitini yaratishdan iborat. Boshqacha aytganda, o‘quvchilarning turfa xilligi dars boshlanishidan oldin rejalashtiriladi va ta’lim jarayoni tashkil etilayotganda ongli ravishda inobatga olinadi hamda qo‘llab-quvvatlanadi. Ushbu maqsadga samarali erishish uchun har bir o‘quvchining jismoniy, hissiy, ijtimoiy va kognitiv rivojlanishi turlicha sur’atda kechishini tan oluvchi “individual farqlar nazariyasi”ni amaliy va boshqariladigan inklyuziv ta’lim amaliyotlariga aylantirish zarur.

Ushbu yo‘nalish umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 1-4-sinflarida tahsil olayotgan, odatda 7 yoshdan 11 yoshgacha bo‘lgan

o‘quvchilar uchun mo‘ljallangan sifatli boshlang‘ich ta’limga qaratilgan. U maktab miqyosida raqamli va STEM (fan, texnologiya, muhandislik va matematika) yo‘nalishlarida ta’limni rivojlantirishga qaratilgan yangi ko‘chma raqamli texnologiyalar va raqamli yechimlarning joriy etilishini ham o‘z ichiga oladi. Bu nazariya Vigotskiyning (1978) g‘oyalariga asoslanib, bunda o‘quvchilar ularga moslashtirilgan murakkablik darajasidagi vazifalar — yaqin rivojlanish zonasi (ZPD) doirasidagi topshiriqlar orqali eng yaxshi o‘zlashtirishga erishishi ko‘rsatilgan. Biroq, aynan inklyuziv texnologiyalar universal ta’lim dizayni (Universal Design for Learning — UDL) yondashuvlari bilan uyg‘unlashtirilgan taqdirdagina nazariy va amaliy resurslar har bir o‘quvchining ta’lim mazmuniga mos ravishda kirish imkoniyatini ta’minlab, ularni ta’lim jarayonida faol ishtirok ettirish imkonini beradi. Shu bois, loyihaning o‘zgarish nazariyasi quyidagicha qisqacha ifodalanadi: Ta’lim olish imkoniyati + Faol ishtirok = Yaxshilangan ta’lim natijalari

Bosqichli qo‘llab-quvvatlash tizimi orqali ta’lim olish va ishtirokni ta’minlash: Ta’limda yuqori natijalarga erishish uchun faqat ta’lim olish imkoniyatining mavjudligi yetarli emas. Shu sababli, ta’lim olish imkoniyati va faol ishtirokni ta’minlovchi vositalarni joriy etishda uch bosqichli model qo‘llaniladi (1.1.1-rasmga qarang).

1.1.2-rasm. Ta’lim olish imkoniyati va faol ishtirokni ta’minlovchi vositalarni joriy etishda uch bosqichli model

1-bosqich asos qatlamda barcha o‘qituvchilar va o‘quvchilarga universal ta’lim olish imkoniyatidan qanday foydalanishni qamrab

oladi. Bu barcha o’quvchilar uchun sinf ekranini kattalashtirish, matnlarni ovozli o‘qish (text-to-speech) va boshqa funksiyalarni o’zida mujassam etadi.

2- bosqichda o‘quvchilar doimiy foydalaniladigan dasturiy ta’minot va veb-ilovalarda mavjud bo‘lgan maxsus funksiyalaridan foydalanishni o‘rganadilar. Bu bosqichda, o‘quvchilarning aksariyati, universal dizayn prinsiplariga muvofiq, matnni kattalashtirish, matnni ovozli o‘qish kabi qo‘llab-quvvatlovchi funksiyalardan foydalanishi nazarda tutilgan.

3-bosqich faqat ayrim o‘quvchilar uchun mo‘ljallangan ixtisoslashtirilgan texnologiyalarni o‘z ichiga oladi. Ushbu vositalarga ehtiyoj, avvalgi ikki bosqichdagi qo‘llab-quvvatlovchi vositalar yetarli bo‘lmagan holatlarda aniqlanadi. Masalan: aqliy nuqsoni bo‘lgan o‘quvchi matn yozish o‘rniga rasmlardan foydalangan holda hikoya tuzishga imkon beruvchi maxsus matn muharriridan foydalanishi mumkin. O‘qishda qiyinchilikka duch keladigan o‘quvchi kitoblar va o‘qish topshiriqlarini audio shaklida tinglash uchun matnni ovozli o‘qish texnologiyasidan foydalanishi mumkin.

Shu sababli kollaborativ ta’lim muhitini tashkil etishda Ta’limning universal dizayni (TUD) tamoyillari alohida ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. TUD – bu ta’lim jarayonini barcha o‘quvchilar uchun moslashuvchan, ochiq va to‘siqlarsiz tashkil etishga qaratilgan pedagogik yondashuv bo‘lib, o‘quvchilarning individual imkoniyatlari, ehtiyojlari, qiziqishlari va o‘rganish uslublaridagi farqlarni oldindan hisobga olishni nazarda tutadi. Mazkur yondashuvning asosiy g‘oyasi ta’limni alohida o‘quvchiga keyinchalik moslashtirish emas, balki dastlabdan barcha o‘quvchilar muvaffaqiyatli o‘rganishi mumkin bo‘lgan ta’lim muhitini loyihalashdan iboratdir.

Kollaborativ ta’limning samaradorligi aynan barcha o‘quvchilarning teng ishtiroki va faol hamkorligiga bog‘liq. Biroq boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilish qobiliyati, motivatsiyasi, o‘quv tajribasi, muloqot madaniyati hamda axborotni qabul qilish usullari jihatidan bir-biridan sezilarli farq qiladi. An’anaviy darslarda ushbu farqlar ko‘pincha o‘quvchilarning hamkorlikdagi faoliyatida passivlik, ayrim o‘quvchilarning chetda qolishi yoki topshiriqlarni bajarishda qiyinchiliklar yuzaga kelishiga sabab bo‘ladi. TUD tamoyillariga asoslangan kollaborativ ta’lim esa bunday to‘siqlarni kamaytirib, har

bir o‘quvchining guruh ishida faol ishtirok etishi uchun zarur pedagogik sharoitlarni yaratadi.[4]

TUDning birinchi tamoyili – jalb etishning ko‘p usullari (Multiple Means of Engagement) o‘quvchilarning bilishga qiziqishi va ichki motivatsiyasini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi. Kollaborativ ta’lim muhitida bu tamoyil turli murakkablikdagi topshiriqlar, o‘quvchilarning qiziqishlariga mos loyihalar, tanlov imkoniyati, muammoli vaziyatlar va hamkorlikka asoslangan faoliyatlar orqali amalga oshiriladi. Natijada o‘quvchilar nafaqat bilim oluvchi, balki ta’lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi.

Ikkinchi tamoyil – taqdim etishning ko‘p usullari (Multiple Means of Representation) o‘quv materiallarini turli shakllarda taqdim etishni nazarda tutadi. Boshlang‘ich sinflarda matn, rasm, jadval, sxema, video, audio, animatsiya, tajriba va raqamli resurslardan kompleks foydalanish o‘quvchilarning individual bilish uslublariga mos sharoit yaratadi. Kollaborativ faoliyat davomida guruh a’zolari axborotni turli manbalardan o‘rganib, o‘zaro almashish orqali bilimlarni chuqurroq o‘zlashtiradilar.

Uchinchi tamoyil – harakat va ifodalashning ko‘p usullari (Multiple Means of Action and Expression) o‘quvchilarga o‘z bilimlarini turli usullar orqali namoyish etish imkonini beradi. Kollaborativ ta’limda bu loyiha ishlari, taqdimotlar, rolli o‘yinlar, konseptual xaritalar, posterlar, raqamli mahsulotlar, debatlar va amaliy topshiriqlar orqali amalga oshiriladi. Mazkur tamoyil o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasi, refleksiv fikrlashi va ijodkorligini rivojlantirishga xizmat qiladi[5].

Shu jihatdan qaralganda, TUD va kollaborativ ta’lim bir-birini to‘ldiruvchi pedagogik tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Kollaborativ yondashuv o‘quvchilarning ijtimoiy hamkorligini rivojlantirsa, TUD ushbu hamkorlik jarayonida har bir o‘quvchining individual imkoniyatlarini to‘liq ro‘yobga chiqarish uchun zarur didaktik sharoitlarni yaratadi. Ayniqsa, inklyuziv ta’lim sharoitida TUD tamoyillari asosida tashkil etilgan kollaborativ ta’lim muhiti turli ehtiyoj va imkoniyatlarga ega o‘quvchilarning teng ishtirokini, ijtimoiy

[4] Meyer A., Rose D.H., Gordon D. **Universal Design for Learning: Theory and Practice.** – Wakefield, MA: CAST Professional Publishing, 2014. – 234 p

[5] CAST. Universal Design for Learning Guidelines. Version 3.0. – Wakefield, MA: CAST, 2024.

integratsiyasini hamda kognitiv rivojlanishini ta’minlovchi muhim pedagogik mexanizm hisoblanadi.

TUD tamoyillarining kollaborativ ta’lim muhiti bilan integratsiyasi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirishning innovatsion modeli sifatida qaraladi. Bunday model o‘quvchilarning tanqidiy va kreativ fikrlashi, muammolarni hamkorlikda hal etishi, metakognitiv strategiyalarni egallashi hamda shaxsiy ta’lim trayektoriyasini shakllantirishiga xizmat qiladi. Shu bois kollaborativ ta’limni TUD tamoyillari asosida tashkil etish zamonaviy boshlang‘ich ta’limning eng istiqbolli ilmiy-metodik yo‘nalishlaridan biri sifatida baholanadi.

O‘zbekiston Respublikasining ta’lim to‘g‘risidagi Qonunida “ta’lim — ta’lim oluvchilarga chuqur nazariy bilim, malakalar va amaliy ko‘nikmalar berishga, shuningdek ularning umumta’lim va kasbiy bilim, malaka hamda ko‘nikmalarini shakllantirishga, qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan tizimli jarayon”[6] sifatida baho berilgan. Shuningdek, ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, xalqaro standartlarga moslashtirish hamda kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish bo‘yicha izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. Maktab ta’limining Milliy o‘quv dasturi, boshlang‘ich ta’lim standartlari, uzluksiz kasbiy rivojlanish tizimi hamda ta’limni raqamlashtirishga qaratilgan davlat dasturlarida o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, muloqot qilish, hamkorlikda ishlash va kreativ faoliyatini rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

Boshlang‘ich ta’lim ta’lim oluvchilarda umumiy o‘rta ta’limni davom ettirish uchun zarur bo‘lgan savodxonlik, bilim, malaka va ko‘nikmalar asoslarini shakllantirishga qaratilgan. Mazkur vazifalarning samarali amalga oshirilishi esa boshlang‘ich sinflarda zamonaviy kollaborativ ta’lim muhitini yaratishni taqozo etadi.

Pedagogik amaliyot tahlili shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich ta’lim jarayonida hali ham reproduktiv o‘qitish usullari ustunlik qilmoqda. Darslarda ko‘pincha o‘qituvchi asosiy axborot manbai sifatida ishtirok etadi, o‘quvchilar esa tayyor bilimlarni qabul qiluvchi rolida qolmoqda. Bunday sharoitda o‘quvchilarning bilish faolligi pasayadi, ularning mustaqil izlanish, muammoli vaziyatlarni hal etish, mantiqiy fikrlash va ijodiy yondashuv imkoniyatlari to‘liq namoyon bo‘lmaydi. Natijada

[6] O‘zbekiston Respublikasi. "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonun (yangi tahrir). – Toshkent, 2020.

o‘quvchilarda yuqori darajadagi kognitiv kompetensiyalarni shakllantirish qiyinlashadi.

Mazkur muammoning dolzarbligi yana shundaki, zamonaviy jamiyat mehnat bozori individual ijrochilardan ko‘ra, jamoada samarali ishlay oladigan, kommunikativ kompetensiyaga ega, turli nuqtayi nazarlarni tahlil qila oladigan hamda innovatsion yechimlar ishlab chiqishga qodir shaxslarni talab qilmoqda. Bunday sifatlarni shakllantirish esa faqat individual o‘qitish orqali emas, balki hamkorlikka asoslangan ta’lim muhiti orqali amalga oshiriladi.

Kollaborativ ta’lim bugungi pedagogika fanida shaxs rivojlanishini ta’minlovchi samarali yondashuvlardan biri sifatida e’tirof etiladi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, bilim o‘quvchiga tayyor holda berilmaydi, balki u tengdoshlari va o‘qituvchi bilan o‘zaro muloqot, hamkorlik va birgalikdagi faoliyat jarayonida shakllanadi. O‘quvchilar fikr almashadi, muammolarni birgalikda tahlil qiladi, turli yechimlarni taqqoslaydi, o‘z fikrlarini asoslaydi va umumiy qarorga keladi. Ana shu jarayonlarda ularning tafakkur operatsiyalari, mantiqiy fikrlashi, refleksiv qobiliyatlari va bilishga bo‘lgan ichki motivatsiyasi rivojlanadi.

Pedagogik va psixologik tadqiqotlar ham bilish jarayonlarining rivojlanishi ijtimoiy muloqot bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi. O‘quvchi boshqa tengdoshlari bilan hamkorlikda ishlash jarayonida o‘z bilimlarini qayta ko‘rib chiqadi, yangi g‘oyalarni qabul qiladi, o‘z fikrini himoya qiladi va mavjud bilimlarini boyitadi. Aynan shu sababli kollaborativ ta’lim muhiti o‘quvchilarning kognitiv rivojlanishi uchun tabiiy pedagogik maydon vazifasini bajaradi.

Boshlang‘ich sinf yoshidagi bolalar psixologik xususiyatlari ham ushbu yondashuvning samaradorligini belgilaydi. Mazkur yosh davrida bolalarda tengdoshlari bilan muloqot qilishga ehtiyoj ortadi, o‘yin va birgalikdagi faoliyat yetakchi motivlardan biri hisoblanadi. Shuning uchun ham guruhlarda ishlash, loyiha faoliyati, muammoli topshiriqlar, tadqiqot elementlari, rolli o‘yinlar va interaktiv metodlar orqali tashkil etilgan darslar o‘quvchilarning bilishga bo‘lgan qiziqishini sezilarli darajada oshiradi.

Biroq amaliyotda kollaborativ ta’lim muhitini tashkil etishda bir qator muammolar kuzatilmoqda. Jumladan, o‘qituvchilarning kollaborativ pedagogika bo‘yicha metodik tayyorgarligining yetarli emasligi, guruh faoliyatini samarali boshqarish texnologiyalarining

to‘liq ishlab chiqilmaganligi, o‘quv topshiriqlarining aksariyati individual faoliyatga yo‘naltirilganligi, baholash mezonlarida hamkorlik natijalarining yetarli hisobga olinmasligi, raqamli ta’lim vositalaridan kollaborativ maqsadlarda foydalanish metodikasining sust rivojlanganligi, ta’limning universal dizayni (TUD) tamoyillarining kollaborativ faoliyat bilan integratsiyalashmaganligi va boshqalar.

Mazkur muammolar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilish faolligini to‘liq rivojlantirish imkoniyatlarini cheklaydi. Natijada o‘quvchilarda axborotni tanqidiy tahlil qilish, mantiqiy xulosa chiqarish, muammolarni kreativ hal etish hamda refleksiya ko‘nikmalari yetarli darajada shakllanmaydi.

Mamlakatimizning Ta’lim to‘g‘risidagi Qonuni va boshqa huquqiy-me’yoriy hujjatlarida inklyuziv ta’lim alohida ta’lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta’lim oluvchilar uchun ta’lim tashkilotlarida ta’lim olishga bo‘lgan teng imkoniyatlarni ta’minlashga qaratilgan. Jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo‘lgan bolalar (shaxslar) uchun ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’lim tashkil etiladi.[7]

Bugungi kunda pedagogika fanida kognitiv faoliyatni rivojlantirishga oid ko‘plab ilmiy tadqiqotlar mavjud bo‘lsa-da, boshlang‘ich ta’limda aynan kollaborativ ta’lim muhiti asosida kognitiv rivojlanishning yaxlit metodik tizimi hali to‘liq shakllanmagan. Mavjud ishlarda ko‘proq hamkorlik metodlari, interaktiv texnologiyalar yoki kompetensiyaviy yondashuv alohida o‘rganilgan bo‘lib, ularning kognitiv rivojlanish mexanizmlari bilan integratsiyasi yetarli darajada asoslanmagan. Ayniqsa, kollaborativ ta’limni raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt vositalari, loyiha asosida o‘qitish, STEAM, 4K kompetensiyalari va Ta’limning universal dizayni tamoyillari bilan uyg‘unlashtirish bo‘yicha ilmiy-metodik izlanishlarga yuqori ehtiyoj mavjud.

Shu sababli boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kollaborativ ta’lim muhitida kognitiv faoliyatini rivojlantirish zamonaviy ta’limning ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lishi bilan birga, jamiyat ehtiyojlari, ta’lim islohotlari va pedagogika fanining rivojlanish tendensiyalari

[7] O‘zbekiston Respublikasi. "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonun 20-modda. (yangi tahrir). – Toshkent, 2020.

bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan murakkab ijtimoiy-pedagogik muammo hisoblanadi. Ushbu muammoning ilmiy asoslangan yechimi o‘quvchilarning bilish faolligini oshirish, tanqidiy va kreativ tafakkurini rivojlantirish, hamkorlik kompetensiyalarini shakllantirish hamda ularni zamonaviy jamiyat talablariga mos raqobatbardosh shaxs sifatida tarbiyalashning muhim omili bo‘lib xizmat qiladi.

Boshlang‘ich ta’limda kollaborativ ta’lim muhitini tashkil etish va uning asosida o‘quvchilarning kognitiv faoliyatini rivojlantirish nafaqat ta’lim sifatini oshirish, balki shaxsning intellektual, ijtimoiy va kommunikativ salohiyatini yuksaltirishga xizmat qiladigan strategik yo‘nalishdir. Shu bois mazkur muammoni nazariy va metodik jihatdan chuqur tadqiq etish, uning pedagogik mexanizmlarini ishlab chiqish hamda amaliyotga joriy etish pedagogika fanining dolzarb ilmiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Kollaborativ ta’lim muhiti - bu o‘quvchilarning umumiy maqsad sari o‘zaro hamkorlik qilish, fikr almashish, muammolarni birgalikda hal etish va yangi bilimlarni hamkorlik asosida yaratishiga xizmat qiluvchi pedagogik, psixologik, ijtimoiy hamda raqamli sharoitlar majmuidir. Bunday muhitda o‘quvchi ta’lim jarayonining passiv ishtirokchisi emas, balki bilimlarni hamkorlikda yaratuvchi faol subyekt sifatida ishtirok etadi.

Kollaborativ ta’lim muhitida o‘qituvchi bilim beruvchi emas, balki fasilitator, mentor, maslahatchi va ta’lim jarayonini tashkil etuvchi hamkor sifatida faoliyat olib boradi. O‘quvchilar esa kichik guruhlar yoki juftliklarda ishlash orqali o‘zaro tajriba almashadilar, bir-birini qo‘llab-quvvatlaydilar, fikrlarini asoslaydilar va umumiy yechim ishlab chiqadilar. Natijada bilish jarayoni ijtimoiy muloqot orqali amalga oshadi.

L. Vigotskiyning ijtimoiy-konstruktivistik nazariyasiga ko‘ra, bilim ijtimoiy o‘zaro ta’sir jarayonida shakllanadi[8]. Shu bois kollaborativ ta’lim muhiti o‘quvchilarning yaqin rivojlanish zonasini kengaytirish, ularning kognitiv faolligini oshirish va yuqori darajadagi tafakkur ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun qulay pedagogik sharoit yaratadi.

[8] Daniels, H. (2016). Vygotsky and Pedagogy (2nd ed.). London: Routledge.

Kollaborativ ta’lim muhitining asosiy komponentlari

1.1.1-jadval

Komponent	Mazmuni
Pedagogik komponent	Hamkorlikka asoslangan metodlar, strategiyalar, ta’lim mazmuni va baholash tizimi.
Psixologik komponent	O‘zaro ishonch, motivatsiya, hurmat, qo‘llab-quvvatlash va ijobiy emotsional muhit.
Ijtimoiy komponent	Muloqot, jamoada ishlash, rollarni taqsimlash va o‘zaro mas’uliyat.
Axborot-texnologik komponent	Raqamli platformalar, interaktiv vositalar, onlayn hamkorlik va multimedia resurslari.
Tashkiliy komponent	Guruhlarni shakllantirish, vaqtni boshqarish, faoliyatni rejalashtirish va refleksiya.

Kollaborativ ta’lim muhitining asosiy xususiyatlari umumiy maqsadga yo‘naltirilgan faoliyat, o‘zaro bog‘liqlik va hamkorlik, teng huquqli ishtirok, faol muloqot va fikr almashish, bilimlarni birgalikda yaratish, refleksiya va o‘zaro baholash, individual hamda guruh mas’uliyatining uyg‘unligi, inklyuziv va qo‘llab-quvvatlovchi ta’lim muhitida o‘z aksini topadi.

Kollaborativ ta’lim muhiti o‘quvchilarning kognitiv faolligini rivojlantirish, tanqidiy va kreativ fikrlashni shakllantirish, kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish, muammoni hamkorlikda hal qilish ko‘nikmalarini shakllantirish, mustaqil ta’lim olish motivatsiyasini kuchaytirish, XXI asr kompetensiyalarini rivojlantirish, inklyuziv ta’lim tamoyillarini amalga oshirish kabi vazifalarni amalga oshirishga xizmat qiladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun kollaborativ ta’lim muhiti ayniqsa muhimdir. Chunki bu yosh davrida o‘quvchilarning bilish jarayonlari, kommunikativ ko‘nikmalari va ijtimoiy munosabatlari jadal rivojlanadi. Kichik guruhlarda tashkil etilgan o‘quv faoliyati ularga o‘z fikrini erkin bayon qilish, boshqalarning nuqtai nazarini tinglash, dalillash, kelishuvga erishish va birgalikda qaror qabul qilish

imkonini beradi. Natijada o‘quvchilarning diqqat, xotira, tafakkur, nutq, refleksiya va metakognitiv ko‘nikmalari izchil rivojlanadi.

Kollaborativ ta’lim muhiti — bu boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirishga yo‘naltirilgan, o‘qituvchi va o‘quvchilar hamda o‘quvchilarning o‘zaro hamkorligi asosida tashkil etiladigan, pedagogik, psixologik, ijtimoiy va raqamli sharoitlarning yaxlit tizimi bo‘lib, unda bilimlar birgalikda yaratiladi, muammolar hamkorlikda hal etiladi, refleksiya amalga oshiriladi va har bir o‘quvchining shaxsiy hamda intellektual rivojlanishi qo‘llab-quvvatlanadi.

Kognitiv pedagogika pedagogika fanining nisbatan yangi va istiqbolli yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, uning shakllanishi va rivojlanishi kognitiv psixologiya bilan uzviy bog‘liqdir. Mazkur yo‘nalish insonning bilish faoliyati, tafakkur jarayonlari hamda bilimlarni egallash va ulardan foydalanish mexanizmlarini pedagogik nuqtayi nazardan tadqiq etadi. Shu sababli kognitiv pedagogika ta’lim jarayonida o‘quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish va samarali o‘qitish texnologiyalarini ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Pedagogik adabiyotlarda "kognitiv" tushunchasi shaxsning bilish faoliyati, fikrlash va axborotni qayta ishlash jarayonlarini ifodalovchi atama sifatida talqin etiladi.

Kognitiv (lotincha *cognitio* — bilish, idrok etish) — insonning atrof-muhitni bilishi, tushunishi va fikrlash jarayonlarini anglatadi. Bu atama aqliy faoliyat va ma’lumotni qayta ishlash bilan bog‘liq barcha holatlarni o‘z ichiga oladi.[9]

Kognitiv ta’lim esa o‘quvchilarning dunyoqarashini kengaytirish, tafakkurini rivojlantirish, bilishga bo‘lgan ehtiyojini kuchaytirish hamda bilimlarning xotirada mustahkam shakllanishini ta’minlovchi ta’lim yo‘nalishi hisoblanadi. Mazkur yondashuv natijasida o‘quvchilarda mantiqiy, tanqidiy va kreativ fikrlash, shuningdek, mustaqil ijodiy faoliyat yuritish kompetensiyalari rivojlanadi. Shu jihatdan kognitiv pedagogika shaxsning intellektual rivojlanishini ta’minlovchi kompleks pedagogik tizim sifatida namoyon bo‘ladi.

Kognitiv yondashuv ta’lim jarayonini shunday tashkil etishni nazarda tutadiki, bunda o‘quvchi bilimlarni tayyor holda qabul qiluvchi

[9] http.vikipedia.ru

emas, balki ularni izlanish, tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish va amaliyotda qo‘llash orqali egallovchi faol subyektga aylanadi. Bunday yondashuv o‘quvchilarning bilishga bo‘lgan ichki motivatsiyasini oshirib, ularning yuqori darajadagi kognitiv kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Kognitiv ta’limni tashkil etishda uchta asosiy yondashuv muhim o‘rin egallaydi: reproduktiv, evristik va kreativ texnologiyalar.

Reproduktiv texnologiya o‘qituvchi tomonidan berilgan bilim va faoliyat usullarini o‘quvchilar tomonidan qayta tiklash hamda takrorlashga asoslanadi. Ushbu metod orqali bilim, ko‘nikma va malakalar mustahkamlanadi, asosiy tushunchalar o‘zlashtiriladi. Reproduktiv yondashuv an’anaviy ta’lim tizimida keng qo‘llanilib kelayotgan bo‘lsa-da, u asosan tayyor bilimlarni egallashga xizmat qiladi.

Evristik texnologiya esa o‘quvchilarni mustaqil izlanishga yo‘naltiradi. Bu jarayonda o‘qituvchi muammoni qo‘yadi, yo‘naltiruvchi savollar beradi va zarur sharoit yaratadi, biroq yechimni o‘quvchilar o‘zlari izlab topadilar. Natijada ular tahlil qilish, taqqoslash, sabab-oqibat bog‘lanishlarini aniqlash, xulosa chiqarish kabi murakkab tafakkur operatsiyalarini bajaradilar. Mazkur metod qisman izlanuvchanlik metodi sifatida ham e’tirof etiladi, chunki bilimlarning muhim qismi o‘quvchilarning mustaqil faoliyati davomida egallanadi.

Kreativ texnologiyalar esa o‘quvchilarning ijodkorligini, yangicha fikrlashini va nostandart yechimlar topish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Muammoli vaziyatlar, loyiha faoliyati, tadqiqot topshiriqlari, interaktiv mashg‘ulotlar hamda innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini yuzaga chiqaradi. Kreativ faoliyat muntazam tashkil etilganda o‘quvchilarda mustaqil qaror qabul qilish, yangi g‘oyalarni ilgari surish va amaliy muammolarga innovatsion yechim topish kompetensiyalari shakllanadi.

Kognitiv yondashuvning asosiy afzalligi shundaki, u o‘quvchilarda nafaqat bilimlarni o‘zlashtirishni, balki kreativ fikrlash, evristik izlanish, refleksiya, motivatsiya va metakognitiv ko‘nikmalarni ham rivojlantiradi. Bunday yondashuv ta’lim oluvchilarning intellektual salohiyatini oshirish, ijodiy faoliyatini qo‘llab-quvvatlash

hamda shaxsiy rivojlanishiga xizmat qiluvchi pedagogik sharoitlarni yaratishga imkon beradi.

Kognitiv yondashuvni samarali amalga oshirish uchun ta’lim jarayonida bir qator pedagogik shartlarga amal qilish zarur. Jumladan, o‘quvchilarning bilish faoliyatini rag‘batlantiruvchi rivojlantiruvchi ta’lim muhitini yaratish, muammoli va tadqiqot xarakteridagi topshiriqlardan foydalanish, o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini qo‘llab-quvvatlash, ta’lim natijalarini faqat bilim hajmi bilan emas, balki kognitiv rivojlanish darajasi asosida baholash, shaxsiy qiziqish va individual imkoniyatlarni hisobga olgan holda differensial yondashuvni qo‘llash Shular jumlasidandir.

Shuningdek, kreativlikni rivojlantirishga to‘sqinlik qiluvchi omillarni bartaraf etish ham muhim hisoblanadi. Jumladan, o‘quvchilarning tavakkal qilishdan qo‘rqishi, stereotip fikrlash, fantaziya va tadqiqotchilik faoliyatining yetarli qo‘llab-quvvatlanmasligi, qat’iy gender stereotiplari, o‘yin va o‘quv faoliyatining sun’iy ravishda ajratilishi hamda o‘z fikrini erkin ifoda etish imkoniyatining cheklanishi kreativ rivojlanishga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli ta’lim jarayonida ochiq muloqot, erkin fikrlash, innovatsion g‘oyalarni qo‘llab-quvvatlash va refleksiv faoliyatni tashkil etishga alohida e’tibor qaratish zarur.

Umuman olganda, kognitiv pedagogika ta’lim oluvchilarning bilish faoliyatini rivojlantirish, tanqidiy va kreativ tafakkurini shakllantirish, mustaqil izlanish hamda amaliy muammolarni hal etish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi zamonaviy pedagogik yo‘nalish hisoblanadi. Shu bois u kompetensiyaviy yondashuv, kollaborativ ta’lim, loyiha asosida o‘qitish hamda Ta’limning universal dizayni (TUD) kabi innovatsion pedagogik texnologiyalar bilan uyg‘unlashgan holda zamonaviy ta’lim tizimining metodologik asoslaridan biri sifatida qaralmoqda.

1.2-§. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kognitiv faoliyatni rivojlantirishning falsafiy-tarixiy ildizlari

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kognitiv faoliyatni rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogika fanining muhim ilmiy yo‘nalishlaridan biri sifatida qaraladi. Mazkur muammo faqatgina o‘qitish metodikasi yoki ta’lim texnologiyalari doirasida cheklanib qolmaydi, balki

insonning bilish tabiati, tafakkur taraqqiyoti, shaxsning intellektual kamoloti, ijtimoiy tajriba va madaniy merosni o‘zlashtirish jarayonlari bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan murakkab falsafiy-pedagogik hodisadir. Shu bois boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirish muammosini chuqur tadqiq etish, avvalo, uning falsafiy, tarixiy, psixologik va pedagogik ildizlarini aniqlashni talab etadi.

Insoniyat tafakkuri tarixida kognitiv faoliyat masalasi eng qadimgi davrlardan boshlab falsafaning markaziy muammolaridan biri bo‘lib kelgan. Inson borliqni qanday anglaydi, bilim qanday vujudga keladi, tafakkur bilan tajriba o‘rtasida qanday bog‘liqlik mavjud, haqiqatga erishishning yo‘llari nimalardan iborat, degan savollar qadimgi falsafiy maktablardan boshlab bugungi kognitiv fanlargacha bo‘lgan ilmiy izlanishlarning asosiy yo‘nalishlaridan biri bo‘lib kelmoqda. Mazkur savollar pedagogika uchun ham muhim metodologik ahamiyatga ega, chunki ta’lim jarayoni mohiyatan insonning bilish faoliyatini tashkil etish, boshqarish va rivojlantirishga qaratilgan ijtimoiy-pedagogik jarayondir.

Falsafada bilish jarayoni gnoseologiya yoki epistemologiya doirasida o‘rganiladi.

Bilish nazariyasi (gnoseologiya, epistemologiya) — falsafa bo‘limidan biri bo‘lib, u bilish qonuniyatlari va imkoniyatlari, bilimning obyektiv reallikka munosabatini o‘rganadi, bilish jarayonining bosqichlari va shakllarini, bilishning ishonchliligi va haqqoniyligi shartlari va mezonlarini tadqiq qiladi. Bilish nazariyasi hozirgi zamon fanida qo‘llaniladigan usullar (tajriba, modellashtirish, analiz, sintez va hokazo)ni umumlashtirib, uning falsafiy-metodologik asosi sifatida namoyon bo‘ladi. Bilish jarayonida tajriba va amaliyotning katta ahamiyati bor. Bu yerda amaliyot keng ma’noda bo‘lib, insonning jamiyatga ta’siri, tabiat hodisalarini o‘zgartirishi, yangi narsalar, jamiyatning yashashi uchun zaruriy shart-sharoitlar yaratishi tushuniladi. Kishilarning tabiat qonunlari haqidagi bilimiga asoslangan amaliy faoliyatlari bilish taraqqiyotini, fan va texnika ravnaqini belgilaydi. Sezgi, tasavvur va tushunchalarining obyektivligini tekshirish bilish jarayonining eng muhim vazifasidir. Amaliyot - haqiqat mezoni. Bilimlarning haqiqiyligi amaliyot orqali tekshiriladi, tasdiqlanadi. Bilish jarayoni jonli mushohada (hissiy bilish)dan abstrakt (mavhum) tafakkurga, undan esa amaliyotga o‘tish bilan xarakterlanadi. Jonli mushohada, deganda sezgi, idrok, tasavvur

kabilarni, ya’ni sezgi a’zolari orqali tashqi olamning miyaga ta’siri natijasida paydo bo‘ladigan in’iko shakllari tushuniladi.

Gnoseologik nuqtayi nazardan bilish inson ongining borliqni aks ettirishi, anglangan bilimlarni qayta ishlashi, ular asosida xulosa chiqarishi va amaliy faoliyatda qo‘llashi bilan tavsiflanadi. Biroq bilish oddiy aks ettirish emas, balki faol, ijodiy, maqsadga yo‘naltirilgan va ijtimoiy tajriba bilan boyib boruvchi murakkab jarayondir. Pedagogik mazmunda esa kognitiv faollik o‘quvchining o‘quv materialini qabul qilishi, anglab yetishi, tahlil qilishi, umumlashtirishi, yangi vaziyatlarda qo‘llashi hamda o‘z faoliyatiga nisbatan refleksiv munosabat bildirishini o‘z ichiga oladi.

Epistemologiya — bu bilimning mohiyati, manbalari, shakllanishi, chegaralari va haqiqiyligini o‘rganuvchi falsafa sohasi (bilish nazariyasi). U "Bilim nima?", "Biz qanday qilib bilib olamiz?" va "Haqiqiy bilimni taxmindan (xato fikrdan) qanday ajratish mumkin?" kabi savollarga javob izlaydi[10].

Kognitiv faoliyat aynan ushbu bilish jarayonlarining pedagogik faoliyatdagi ifodasi sifatida namoyon bo‘ladi. U sezgi, idrok, diqqat, xotira, tasavvur, tafakkur, nutq, muammoli vaziyatni anglash, faraz ilgari surish, mantiqiy xulosa chiqarish, qaror qabul qilish va refleksiya kabi intellektual jarayonlarning yaxlit tizimidir. Boshlang‘ich sinf yoshida bu jarayonlar jadal shakllanadi va bolaning keyingi o‘quv faoliyati, ijtimoiy moslashuvi hamda shaxsiy rivojlanishi uchun poydevor bo‘lib xizmat qiladi.[11]

Antik davr falsafasida bilish va ta’lim masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Sokratning pedagogik qarashlarida bilimni tayyor holda berish emas, balki shaxsni savol-javob, suhbat va mantiqiy mushohada orqali haqiqatni mustaqil anglashga yo‘naltirish g‘oyasi ustuvor o‘rin tutadi. Uning mayevtika usuli o‘quvchining ichki tafakkur imkoniyatlarini yuzaga chiqarishga qaratilgan bo‘lib, bugungi muammoli ta’lim, evristik metod va kollaborativ o‘qitish texnologiyalarining dastlabki falsafiy manbalaridan biri sifatida talqin qilinadi. Sokrat uchun ta’limning asosiy vazifasi shaxsga bilimni singdirish emas, balki uni fikrlashga, savol berishga, shubhalanishga va mustaqil xulosa chiqarishga o‘rgatishdan iborat edi.

[10] O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
[11] https://uz.wikipedia.org

Aflotunning bilish nazariyasi uning g‘oyalar haqidagi nazariyasiga asoslanadi[12]. Arastu bilishning tajribaviy va mantiqiy asoslarini chuqur tahlil qilgan. Arastu fikricha, bilim hissiy tajribadan boshlanadi, keyinchalik tafakkur orqali umumlashtiriladi va tushunchalar tizimiga aylanadi[13]. Uning induksiya, deduksiya, sababiyat, mantiqiy isbot va tasnif haqidagi qarashlari keyingi davrlarda ilmiy tafakkurning shakllanishiga kuchli ta’sir ko‘rsatdi. Boshlang‘ich ta’lim nuqtayi nazaridan Arastu qarashlarining ahamiyati shundaki, u kuzatish, taqqoslash, guruhlash, sabab-oqibat bog‘lanishlarini aniqlash kabi kognitiv amallarni rivojlantirish zarurligini nazariy jihatdan asoslashga xizmat qiladi.

Sharq falsafiy-pedagogik tafakkurida ham bilish, tafakkur va ta’lim masalalari markaziy o‘rin egallaydi. Xususan, Markaziy Osiyo uyg‘onish davri mutafakkirlari inson kamolotini ilm, aql, tajriba, axloqiy yetuklik va ijtimoiy foydali faoliyat bilan bog‘liq holda talqin qilganlar. Ularning qarashlarida bilish jarayoni nafaqat individual intellektual faoliyat, balki insonni komillikka yetaklovchi ma’naviy-ijtimoiy jarayon sifatida namoyon bo‘ladi.

Abu Nasr Forobiy inson kamolotida aql, mantiq va ta’limning o‘rnini yuksak baholagan.[14] Uning falsafiy-pedagogik qarashlarida bilim insonni baxt-saodatga eltuvchi asosiy vosita sifatida talqin qilinadi. Forobiy ta’lim jarayonida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish, tushunchalar o‘rtasidagi bog‘lanishlarni anglash, voqelikni sababiy aloqadorlikda tahlil qilish zarurligini ta’kidlaydi. Bu qarashlar bugungi kunda o‘quvchilarda tahliliy va tanqidiy tafakkurni rivojlantirish, kognitiv faollikni oshirish hamda bilimlarni anglangan holda egallash g‘oyalari bilan bevosita uyg‘unlashadi.

Abu Ali ibn Sino bilish jarayonining psixologik va fiziologik asoslarini chuqur yoritgan mutafakkirlardan biridir.[15] U inson bilishini sezgi, idrok, xotira, tasavvur va tafakkur kabi bosqichlar bilan bog‘lab tushuntiradi. Ibn Sino ta’limda bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga

---

[12] Bronstein, D. (2016). *Aristotle on Knowledge and Learning: The Posterior Analytics*. Oxford University Press.

[13] Smith, R. (2022). Aristotle’s Logic. In The Stanford Encyclopedia of Philosophy.

[14] Adamson, P. (2016). *Philosophy in the Islamic World: A History of Philosophy Without Any Gaps*. Oxford University Press.

[15] Pormann, P. E. (2013). Avicenna on medical practice, epistemology, and the physiology of the inner senses. In P. Adamson (Ed.), *Interpreting Avicenna: Science and Philosophy in Medieval Islam*. Cambridge University Press.

olish, bilimlarni oddiydan murakkabga qarab berish, mashq, kuzatish va amaliy faoliyat orqali bilimlarni mustahkamlash zarurligini ilgari suradi. Bu qarashlar boshlang‘ich ta’limda individual yondashuv, differensial ta’lim va rivojlantiruvchi o‘qitish tamoyillarining tarixiy ildizlari sifatida e’tirof etilishi mumkin.

Abu Rayhon Beruniy ilmiy bilishda tajriba, kuzatish, dalil va xulosaning ahamiyatini alohida ta’kidlagan[16]. Uning ilmiy merosida voqelikni yuzaki qabul qilish emas, balki uni sinchiklab kuzatish, tekshirish, solishtirish va isbotlash tamoyillari ustuvor o‘rin tutadi. Beruniy metodologiyasida bilish jarayoni izlanish, tajriba va ilmiy asoslangan xulosa chiqarish bilan bog‘liqdir. Mazkur yondashuv boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tadqiqotchilik ko‘nikmalarini shakllantirish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va kashfiyotga yo‘naltirilgan o‘quv faoliyatini tashkil etish uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Alisher Navoiy[17] asarlarida ilm, tafakkur, axloq, muloqot va ma’naviy kamolot masalalari o‘zaro uzviylikda yoritilgan. Navoiy insonni komillikka eltuvchi asosiy kuch sifatida ilm va tafakkurni ko‘rsatadi. Uning qarashlarida bilim faqat shaxsiy manfaat uchun emas, balki jamiyatga foyda keltirish, insonlar o‘rtasida ezgulik, hamkorlik va ma’rifatni yoyish vositasi sifatida talqin qilinadi. Bu jihat kognitiv faoliyatni rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik mohiyatini anglashda muhimdir. Chunki boshlang‘ich sinf o‘quvchisining bilish faoliyati ham faqat individual aqliy rivojlanish emas, balki muloqot, hamkorlik va ijtimoiy tajriba orqali boyib boradigan jarayondir.

Yangi davr Yevropa pedagogikasida bilish va ta’lim jarayonini ilmiy asosda tashkil etish g‘oyalari yanada rivojlandi. Yan Amos Komenskiy ta’limda tabiatga muvofiqlik, izchillik, ko‘rgazmalilik va bosqichma-bosqichlik tamoyillarini ishlab chiqdi.[18] Uning “hammani hamma narsaga o‘rgatish” g‘oyasi ta’limning ommaviylashuvi, barcha bolalar uchun bilim olish imkoniyatini yaratish va o‘quv jarayonini o‘quvchi tabiatiga moslashtirish zarurligini ifodalaydi. Boshlang‘ich

[16] Malagaris, G. (2020). *Biruni*. Oxford University Press**.** DOI: 10.1093/oso/9780190124021.001.0001

[17] Saparboyeva, Z. J. (2026)**.** Humanism and Wisdom in the Works of Alisher Navoi. *New Innovations in National Education*, 11–18. DOI: 10.5281/zenodo.20712705.

[18] Maviglia, D. (2022). The Main Principles of Modern Pedagogy in *Didactica Magna* of John Amos Comenius. *Creative Approaches to Research, 9*(1), 57–67

ta’limda ko‘rgazmali vositalar, amaliy mashqlar va izchil tushuntirishning ahamiyati Komenskiy qarashlari bilan bevosita bog‘liqdir.

Chex pedagogi Yan Amos Komenskiy zamonaviy pedagogika fanining asoschilaridan biri hisoblanadi. Uning "Buyuk didaktika" asarida ilk bor ta’limni ilmiy asosda tashkil etish tamoyillari ishlab chiqilgan va sinf-dars tizimi nazariy jihatdan asoslab berilgan. Mazkur tizim bugungi umumta’lim maktablarida qo‘llanilayotgan sinf-dars shaklining ilmiy poydevorini tashkil etadi.

Komenskiy ta’lim jarayonini tartibli, izchil va barcha bolalar uchun tushunarli tarzda tashkil etishni taklif etadi. Unga ko‘ra, bir xil yosh va tayyorgarlik darajasiga ega o‘quvchilar alohida sinflarga birlashtirilishi, mashg‘ulotlar esa oldindan tuzilgan reja asosida ma’lum vaqt oralig‘ida olib borilishi lozim. Bunday yondashuv ta’limning izchilligini, tizimliligini va samaradorligini ta’minlaydi.

Komenskiy tomonidan asoslangan sinf-dars tizimining asosiy xususiyatlari

1.2.1-jadval

Tamoyil	Mazmuni
Sinfni shakllantirish	O‘quvchilar yoshi va tayyorgarlik darajasiga qarab sinflarga birlashtiriladi.
Doimiy tarkib	Bir sinfdagi o‘quvchilar o‘quv yili davomida deyarli o‘zgarmaydi.
Darsning vaqt bilan chegaralanishi	Mashg‘ulotlar ma’lum vaqt (dars) davomida olib boriladi.
Yagona o‘quv rejasi	Barcha o‘quvchilar bir xil dastur va reja asosida ta’lim oladi.
O‘qituvchining rahbarligi	Ta’lim jarayonini o‘qituvchi boshqaradi va nazorat qiladi.
Izchillik va ketma-ketlik	O‘quv materiali oddiydan murakkabga, yaqin narsadan uzoqqa, ma’lumdan noma’lumga tamoyili asosida o‘rgatiladi.
Muntazam nazorat	Bilim, ko‘nikma va malakalar muntazam tekshirib boriladi.

“Buyuk didaktika” asarida tabiatga muvofiqlik tamoyili (ta’lim bolaning yosh va psixologik xususiyatlariga mos bo‘lishi kerak),

ko‘rgazmalilik tamoyili (bilimlarni sezgi organlari orqali idrok etish samaraliroq hisoblanadi), onglilik va faollik tamoyili (o‘quvchi bilimni ongli ravishda o‘zlashtirishi va faol ishtirok etishi zarur), izchillik va tizimlilik tamoyili (bilimlar ketma-ket va mantiqiy bog‘liqlikda berilishi lozim), mustahkamlik tamoyili (takrorlash va mashq qilish orqali bilimlarni puxta egallash ta’minlanadi) kabi didaktik tamoyillar alohida o‘rin egallaydi.

Komenskiy tomonidan asoslangan sinf-dars tizimi bugungi kunda ham umumta’lim maktablarining tashkiliy asosi bo‘lib qolmoqda. Biroq zamonaviy ta’limda ushbu tizim kollaborativ ta’lim, kompetensiyaviy yondashuv, differensial ta’lim, inklyuziv ta’lim va raqamli pedagogika elementlari bilan boyitilmoqda. Endilikda o‘quvchi nafaqat o‘qituvchi bilan, balki tengdoshlari bilan ham faol hamkorlik qiladi, bilimlarni birgalikda yaratadi va muammolarni jamoa bo‘lib hal etadi.

Komenskiyning “Buyuk didaktika” asarida asoslab berilgan sinf-dars tizimi ta’limni ilmiy tashkil etishning klassik modeli hisoblanadi. Mazkur tizimning izchillik, tizimlilik, ko‘rgazmalilik va onglilik tamoyillari zamonaviy pedagogik texnologiyalar, jumladan kollaborativ ta’limni tashkil etishda ham metodologik ahamiyatga ega. Ayniqsa, sinf jamoasida tashkil etilgan o‘zaro hamkorlik, faol muloqot va birgalikdagi bilish faoliyati Komenskiy ilgari surgan didaktik g‘oyalarning zamonaviy rivojlangan ko‘rinishi sifatida namoyon bo‘ladi.

Jon Lokk bilimlarning tajriba orqali shakllanishini asoslab, inson ongini dastlab “toza taxta” sifatida talqin qilgan.[19] Uning qarashlari tarbiya va muhitning shaxs shakllanishidagi rolini kuchaytirdi. Jan-Jak Russo esa bolani tabiiy rivojlanish qonuniyatlariga muvofiq tarbiyalash, uning ichki ehtiyojlari, qiziqishlari va yosh xususiyatlarini hisobga olish g‘oyasini ilgari surdi. Ushbu yondashuvlar keyinchalik shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim va bola markazli pedagogikaning shakllanishiga zamin yaratdi.[20]

[19] Dinh Ngoc Thach, & Huynh Thi Phuong Thuy. (2023). Viewpoint “Tabula Rasa” by John Locke – From Epistemology to Philosophy of Education. *Elementary Education Online, 20*(5), 3159–3166.

[20] https://doi.org/10.21860/j.11.2.4?utm_source=chatgpt.com

Iogann Genrix Pestalotssi[21] va Adolf Disterveg pedagogik tafakkur tarixida ta’limni bolaning faol bilish, amaliy tajriba va mustaqil fikrlashi bilan bog‘lashga alohida e’tibor qaratgan mutafakkirlar sifatida muhim o‘rin egallaydi. Ularning pedagogik qarashlari XIX asr ta’lim nazariyasining rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatib, keyinchalik rivojlantiruvchi, shaxsga yo‘naltirilgan, faoliyatga asoslangan va kompetensiyaviy ta’lim yondashuvlarining shakllanishiga tarixiy-nazariy zamin yaratgan.

Iogann Genrix Pestalotssi ta’limni bolaning tabiiy imkoniyatlari va individual rivojlanish qonuniyatlariga mos ravishda tashkil etish g‘oyasini ilgari surgan. Uning pedagogik qarashlarida bolaning intellektual, jismoniy-amaliy va axloqiy rivojlanishini bir-biridan ajratmagan holda, yaxlit shaxsiy rivojlanish jarayoni sifatida qarash muhim o‘rin tutadi. Keyinchalik uning qarashlari qisqacha “bosh, qo‘l va yurak” (head, hand and heart) tamoyili orqali ifodalangan. Mazkur uchlik bolaning fikrlashi va bilishi, amaliy faoliyati hamda axloqiy-emotsional rivojlanishining o‘zaro uyg‘unligini anglatadi.

Pestalotsining fikricha, ta’lim tayyor bilim va qoidalarni mexanik ravishda yodlatishga emas, balki bolaning bevosita kuzatishi, tajriba qilishi, predmet va hodisalarni taqqoslashi, ularning xususiyatlarini aniqlashi va umumlashtirishiga asoslanishi kerak. U o‘quvchini real predmetlar va hodisalar bilan faol munosabatga kiritish orqali bilimning ongli ravishda o‘zlashtirilishiga erishishni muhim deb hisoblagan. Shu jihatdan uning pedagogik tizimida “ko‘rish – kuzatish – anglash – fikrlash – ifodalash” kabi bilish jarayonlari o‘zaro bog‘langan holda namoyon bo‘ladi.

Pestalotsining elementar ta’lim g‘oyasi ham mazkur yondashuv bilan chambarchas bog‘liq. U murakkab bilimlarni o‘quvchiga tayyor shaklda berishdan ko‘ra, ularni sodda va asosiy elementlardan boshlab bosqichma-bosqich rivojlantirishni taklif etgan. Bunda son, shakl va til kabi elementar vositalar orqali bolaning kuzatish, tasavvur qilish, taqqoslash va fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish ko‘zda tutilgan. Ushbu qarash zamonaviy boshlang‘ich ta’limda tushunchalarni oddiydan murakkabga, konkretdan abstraktga va faoliyatdan nazariy

[21] Méndez Reyes, J., & González-Rivera, P. (2025). *Pestalozzi, Precursor of Modern Popular Pedagogy and the Active School*. Educational Process: International Journal, 18, e2025460

umumlashtirishga tomon rivojlantirish tamoyillari bilan mazmunan uyg‘unlashadi.

Pestalotsi ta’limning samaradorligini bolaning faol ishtiroki bilan bog‘laydi. Uning yondashuvida o‘qituvchi bilimni tayyor holda uzatuvchi emas, balki bolaning bilish jarayonini tashkil etuvchi va yo‘naltiruvchi shaxs sifatida namoyon bo‘ladi. O‘quvchi esa kuzatish, savol berish, tajriba o‘tkazish, amaliy topshiriqlarni bajarish va xulosalar chiqarish orqali bilimni o‘zlashtiradi. Bu jihat zamonaviy faoliyatga yo‘naltirilgan va konstruktivistik ta’lim nazariyalari bilan muayyan uzviylikka ega.

Pestalotsining pedagogik merosidagi yana bir muhim jihat — ta’lim va tarbiyaning birligi g‘oyasidir. Uning fikricha, bolaning aqliy rivojlanishi axloqiy va ijtimoiy rivojlanishdan ajratib qo‘yilmasligi kerak. Shuning uchun ta’lim jarayonida bilim va ko‘nikmalar bilan bir qatorda mehr-oqibat, mas’uliyat, o‘zaro hurmat, insonparvarlik va ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishga ham e’tibor qaratilishi lozim. Mazkur qarash bugungi kollaborativ ta’lim muhitida o‘quvchilarning o‘zaro yordam, hamkorlik, tinglash va jamoaviy mas’uliyat ko‘nikmalarini rivojlantirish bilan bevosita bog‘lanadi.

Adolf Disterveg[22] esa nemis pedagogik tafakkurida o‘quvchining mustaqil fikrlashi va faol bilish faoliyatini rivojlantirish masalasiga alohida urg‘u bergan. Uning pedagogik qarashlarida ta’limning asosiy vazifasi o‘quvchiga imkon qadar ko‘proq tayyor ma’lumot berish emas, balki mustaqil fikrlash, izlanish, savol berish, kuzatish va xulosa chiqarish qobiliyatlarini shakllantirishdan iborat.

Distervegning pedagogik konsepsiyasida rivojlantiruvchi ta’lim g‘oyasi markaziy o‘rinlardan birini egallaydi. U o‘qituvchi o‘quvchini tayyor javobga olib kelishdan ko‘ra, uning o‘z kuchi va aqliy imkoniyatlaridan foydalanishiga sharoit yaratishi kerakligini ta’kidlagan. Shu ma’noda pedagogning vazifasi o‘quvchi uchun fikrlash o‘rniga fikrlashga o‘rgatishdir. Mazkur yondashuv bugungi ta’limda fasilitatorlik, muammoli ta’lim, tadqiqotchilik faoliyati va scaffolding kabi tushunchalarning mazmuni bilan ma’lum darajada uyg‘unlashadi.

[22] Azman, M. (2016). Active learning and the principle of self-activity in the pedagogy of Friedrich Diesterweg. *Rural Environment. Education. Personality (REEP), 9*, 21–23.

Distervegning “faollik” tamoyili o‘quvchining ta’lim jarayonidagi faol intellektual va amaliy ishtirokini nazarda tutadi. O‘quvchi tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki uni faol o‘zlashtiruvchi va qayta ishlovchi subyekt bo‘lishi kerak. Shu sababli o‘qituvchi savol va topshiriqlar orqali o‘quvchini izlanishga, muammoni mustaqil hal qilishga, o‘z fikrini asoslashga va xulosalar chiqarishga undashi lozim. Bunday faoliyat kognitiv jarayonlarning - idrok, diqqat, xotira, tafakkur, tasavvur va nutqning - o‘zaro bog‘liq holda rivojlanishiga xizmat qiladi.

Distervegning “mustaqillik” tamoyili ham boshlang‘ich ta’lim uchun muhim metodologik ahamiyatga ega. Uning qarashlariga ko‘ra, o‘quvchiga bilimni tayyor holda berish uning intellektual imkoniyatlarini to‘liq ishga solishga imkon bermaydi. Aksincha, o‘quvchini savol qo‘yish, muammoni anglash, mustaqil izlanish va xulosaga kelishga undash uning bilish faolligini kuchaytiradi. Shu jihatdan Disterveg qarashlari bugungi kunda muammoli ta’lim, inquiry-based learning va discovery learning kabi yondashuvlarning tarixiy ildizlarini tushunishda muhim ahamiyatga ega.

Disterveg pedagogning rolini ham yangicha talqin qilgan. Pedagog o‘quvchining barcha savollariga tayyor javob beruvchi emas, balki uning mustaqil fikrlashi va bilish faoliyatini rag‘batlantiruvchi tashkilotchi sifatida faoliyat yuritishi kerak. Bu g‘oya zamonaviy pedagogning fasilitator, moderator, mentor va ta’lim jarayoni dizayneri sifatidagi ko‘p qirrali roli bilan mazmunan yaqinlashadi. Ayniqsa, kollaborativ ta’lim sharoitida o‘qituvchi o‘quvchilar o‘rtasidagi muloqotni tashkil etadi, muammoli vaziyatlarni yaratadi, savollar orqali fikrlashni yo‘naltiradi va o‘quvchilarga mustaqil yechim topish uchun zarur pedagogik yordamni taqdim etadi.

Pestalotssi va Disterveg qarashlarini qiyosiy tahlil qilish ularning pedagogik konsepsiyalarida umumiy jihatlar mavjudligini ko‘rsatadi. Pestalotssi ko‘proq bolaning yaxlit rivojlanishi, kuzatish, tajriba va amaliy faoliyatga urg‘u bergan bo‘lsa, Disterveg mustaqillik, faollik, fikrlash va o‘quvchining intellektual tashabbusini kuchliroq ta’kidlagan. Biroq har ikki mutafakkir ham ta’limni mexanik yodlashga emas, balki bolaning faol bilish jarayoniga asoslash zarurligini ilgari surgan.

Klassik pedagogik g‘oyalarning zamonaviy kollaborativ ta’limdagi rivojlanishi

1.2.2-jadval

Pedagog	**Asosiy g‘oya**	**Zamonaviy ta’limdagi davomiyligi**
I.G. Pestalotssi	“Bosh, qo‘l va yurak” uyg‘unligi; kuzatish va tajriba orqali o‘rganish	Yaxlit rivojlanish, faoliyatga yo‘naltirilgan ta’lim, kompetensiyaviy yondashuv
A. Disterveg	Mustaqil fikrlash, faollik va rivojlantiruvchi ta’lim	Muammoli ta’lim, inquiry-based learning, kreativ va mustaqil fikrlash
L.S. Vygotskiy	Ijtimoiy o‘zaro ta’sir va Yaqin rivojlanish zonasi	Sotsiokonstruktivizm, scaffolding, kollaborativ ta’lim
J. Bruner	Kashfiyot orqali o‘rganish va scaffolding	Discovery learning, faol va konstruktivistik ta’lim

Shu nuqtayi nazardan, Pestalotssi va Distervegning pedagogik g‘oyalari zamonaviy kollaborativ ta’limning bevosita nazariy modeli sifatida emas, balki o‘quvchini faol bilish subyekti sifatida ko‘ruvchi pedagogik tafakkurning tarixiy manbalari sifatida baholanishi maqsadga muvofiq. Ularning qarashlarida keyinchalik rivojlangan konstruktivizm va sotsiokonstruktivizm uchun muhim bo‘lgan bir qator metodologik g‘oyalar - faoliyat, tajriba, mustaqillik, o‘quvchining individual imkoniyatlarini hisobga olish, o‘qituvchining yo‘naltiruvchi roli va bilimni faol o‘zlashtirish - o‘z ifodasini topgan.

Ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirish nuqtayi nazaridan Pestalotssi va Disterveg merosining ahamiyati shundaki, ular bolaning “nima bilishi”dan ko‘ra, “qanday bilishi va qanday o‘rganishi” masalasiga e’tibor qaratish uchun pedagogik asos yaratgan. Pestalotssining kuzatish va amaliy tajribaga, Distervegning esa mustaqil fikrlash va faol izlanishga bergan ustuvorligi bugungi kunda kollaborativ, kompetensiyaviy va faoliyatga yo‘naltirilgan ta’limning mazmuni bilan uyg‘unlashadi.

XX asr pedagogika va psixologiya fanlari taraqqiyotida kognitiv rivojlanish masalasi alohida ilmiy yo‘nalish sifatida shakllandi. Bu

davrda bolalar tafakkuri, bilimlarni o‘zlashtirish mexanizmlari, intellektual rivojlanish bosqichlari, o‘quv motivatsiyasi va ijtimoiy muhitning ta’siri chuqur o‘rganildi.

Jan Piaget bolalar tafakkurining rivojlanishini bosqichli jarayon sifatida asoslab berdi.[23] Uning nazariyasiga ko‘ra, boshlang‘ich maktab yoshidagi bolalarda konkret operatsiyalar bosqichi ustuvor bo‘lib, ular predmetlar, hodisalar va aniq vaziyatlar bilan bog‘liq holda mantiqiy fikrlashni egallaydilar. Bu davrda bolalar taqqoslash, tasniflash, ketma-ketlikni aniqlash, sabab-oqibat bog‘lanishlarini tushunish kabi kognitiv amallarni faol o‘zlashtiradilar. Shu bois boshlang‘ich ta’limda kognitiv faoliyatni rivojlantirish uchun ko‘rgazmalilik, amaliy topshiriqlar, muammoli vaziyatlar va tajribaga asoslangan ta’lim muhim ahamiyat kasb etadi.

Lev Semyonovich Vigotskiy tomonidan ishlab chiqilgan madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasi kognitiv faoliyatning ijtimoiy mohiyatini ochib berdi. Vigotskiyga ko‘ra, bolaning intellektual rivojlanishi, avvalo, ijtimoiy muloqot, kattalar va tengdoshlari bilan hamkorlikdagi faoliyat orqali shakllanadi. Uning “yaqin rivojlanish zonasi” konsepsiyasi pedagogik jarayonda o‘quvchining mavjud rivojlanish darajasi bilan pedagogik yordam asosida erishishi mumkin bo‘lgan rivojlanish darajasi o‘rtasidagi farqni izohlaydi. Bu nazariya kollaborativ ta’lim muhitining ilmiy-metodologik poydevori sifatida alohida ahamiyatga ega. Chunki hamkorlikda bajariladigan topshiriqlar o‘quvchilarning mustaqil bajara olmaydigan, ammo pedagogik qo‘llab-quvvatlash va tengdoshlar yordami orqali bajara oladigan faoliyatini faollashtiradi.[24]

Jerom Brunerning kashfiyot orqali o‘qitish konsepsiyasi ham o‘quvchini faol bilish subyekti sifatida talqin etadi. Bruner bilimlarni tayyor shaklda berishdan ko‘ra, o‘quvchilarni mustaqil izlanish, muammoni aniqlash, faraz ilgari surish va xulosa chiqarishga yo‘naltirish zarurligini asoslaydi. Uning spiral ta’lim g‘oyasiga ko‘ra, murakkab bilimlar ham bolalarning yosh xususiyatlariga mos tarzda bosqichma-bosqich qayta tashkil etilib berilishi mumkin. Bu esa

[23] Feldman, D. H. (2004). Piaget's stages: The unfinished symphony of cognitive development. *New Ideas in Psychology, 22*(3), 175–231.

[24] Eun, B. (2019). The zone of proximal development as an overarching concept: A framework for synthesizing Vygotsky’s theories. *Educational Philosophy and Theory, 51*(1), 181

boshlang‘ich ta’limda kognitiv faoliyatni tizimli rivojlantirish uchun muhim nazariy asosdir.

Benjamin Blum tomonidan ishlab chiqilgan ta’lim maqsadlari taksonomiyasi bilish faoliyatining darajalarini aniqlashda muhim metodologik ahamiyatga ega. Bilimni eslab qolish, tushunish, qo‘llash, tahlil qilish, baholash va yaratish kabi bosqichlar o‘quvchilarning kognitiv faoliyati oddiy reproduktiv darajadan yuqori darajadagi ijodiy-intellektual faoliyatgacha rivojlanishini ko‘rsatadi. Bugungi boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning faqat bilimlarni yodlab olishi emas, balki ulardan amaliy vaziyatlarda foydalanishi, tahlil qilishi va yangi mahsulot yaratishi muhim ko‘rsatkich sifatida baholanadi.

Kognitiv pedagogikaning shakllanishi ham aynan ushbu falsafiy, psixologik va pedagogik qarashlarning integratsiyasi natijasida yuzaga kelgan. Kognitiv pedagogika ta’lim oluvchilarning axborotni qabul qilish, qayta ishlash, saqlash, anglash va qo‘llash mexanizmlarini pedagogik jihatdan o‘rganadi. Bu yo‘nalishda ta’lim jarayoni o‘quvchining ichki bilish faoliyatini faollashtirish, metakognitiv ko‘nikmalarini shakllantirish, refleksiv fikrlashini rivojlantirish va mustaqil o‘rganishga tayyorlashga qaratiladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kognitiv faoliyatni rivojlantirishning tarixiy ildizlarini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, ta’limning samaradorligi o‘quvchining faolligi, mustaqil fikrlashi, muammoga munosabati va hamkorlikdagi faoliyatiga bog‘liq. An’anaviy reproduktiv yondashuv bilimlarni mustahkamlashda muayyan ahamiyatga ega bo‘lsa-da, zamonaviy ta’lim talablari o‘quvchidan yuqori darajadagi kognitiv operatsiyalarni bajarishni talab etadi. Shu sababli bugungi kunda evristik, muammoli, tadqiqotga asoslangan, loyiha va kollaborativ ta’lim metodlari kognitiv rivojlanishning samarali vositalari sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Kollaborativ ta’lim muhiti kognitiv faoliyatning ijtimoiy tabiatini amaliy jihatdan ro‘yobga chiqaradi. Bunday muhitda o‘quvchilar bilimlarni yakka holda emas, balki muloqot, fikr almashish, bahs-munozara, o‘zaro yordam va birgalikdagi ijodiy faoliyat orqali egallaydilar. Guruhda ishlash jarayonida o‘quvchilar o‘z fikrlarini asoslaydi, boshqalarning nuqtayi nazarini tinglaydi, farqli qarashlarni taqqoslaydi, umumiy xulosaga keladi. Natijada ularda tanqidiy fikrlash, kommunikativ kompetensiya, refleksiya va ijtimoiy mas’uliyat shakllanadi. Bu jihatlar Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasi,

Suqrotning savol-javob (dialogik) yondashuvi va zamonaviy sotsiokonstruktivistik pedagogika bilan bevosita bog‘liqdir.

Sotsiokonstruktivistik pedagogika – o‘quvchilar bilimni individual tarzda yodlab olishi emas, balki ijtimoiy muloqot, o‘zaro hamkorlik va tajriba almashish orqali birgalikda yaratishini ta’kidlaydigan yondashuvdir. Bu jarayon Lev Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasiga asoslanadi.[25]

Sotsiokonstruktivizmning mohiyati bilimning qanday o‘zlashtirilishini belgilovchi quyidagi asosiy mexanizmlarga tayanadi:

Madaniy va ijtimoiy muhit. Sotsiokonstruktiv yondashuvda kognitiv rivojlanish o‘quvchining individual psixologik xususiyatlari bilangina emas, balki u faoliyat yuritayotgan madaniy va ijtimoiy muhit bilan ham belgilanadi. Vygotskiy tafakkurning rivojlanishini til, belgilar, muloqot, ijtimoiy munosabatlar va madaniy vositalar bilan bog‘laydi. Uning qarashlariga ko‘ra, insonning yuqori psixik funksiyalari ijtimoiy tajriba va madaniy vositalarni o‘zlashtirish jarayonida shakllanadi.

Shu sababli ta’lim mazmuni o‘quvchining hayotiy tajribasi, tili, madaniy muhiti va ijtimoiy tajribasi bilan bog‘langanida bilimning mazmunli o‘zlashtirilishi kuchayadi. Masalan, boshlang‘ich sinf o‘quvchisiga ekologik muammoni tushuntirishda faqat abstrakt ma’lumotlardan foydalanish o‘rniga uning yashash hududidagi tabiat, suv, o‘simliklar, chiqindilar yoki mahalliy ekologik muammolar asosida topshiriqlar berish o‘quv mazmunini real hayot bilan bog‘lash imkonini beradi.

Bunda til ham alohida pedagogik ahamiyat kasb etadi. O‘quvchi o‘z fikrini ona tilida erkin ifodalashi, savol berishi, tengdoshlari bilan bahslashishi va o‘z qarashlarini asoslay olishi uning kognitiv faoliyatini faollashtiradi. Vygotskiyning tafakkur va nutq munosabatiga oid qarashlari ham aynan nutqning ijtimoiy muloqotdan ichki tafakkurga o‘tuvchi vosita sifatidagi rolini ko‘rsatadi.

Demak, kollaborativ ta’lim muhitini loyihalashda o‘quvchilarning ijtimoiy-madaniy tajribasi, til imkoniyatlari, mahalliy kontekst va hayotiy tajribalarini hisobga olish ta’limning mazmuniy va pedagogik samaradorligini oshiruvchi muhim omil hisoblanadi.

[25] N.Yesenova. 5 – 7 – sinf o‘quvchilarida kognitiv kompetensiyalarni rivojlantirish texnologiyasi (tarbiya fani misolida). «Науки об образовании»

Faol ishtirok. Sotsiokonstruktiv yondashuvda o‘quvchi ta’lim jarayonining passiv tinglovchisi emas, balki bilimni faol ravishda izlovchi, konstruksiya qiluvchi va qayta tashkil etuvchi subyekt sifatida qaraladi. Bunda ta’lim jarayoni tayyor ma’lumotni eslab qolishdan ko‘ra, muammoli vaziyatni anglash, savol qo‘yish, gipoteza ilgari surish, axborotni izlash, dalillarni taqqoslash, yechim ishlab chiqish va natijani baholash kabi faol kognitiv operatsiyalar asosida tashkil etiladi.

Faol ishtirokni ta’minlash uchun muammoli ta’lim, loyiha asosida o‘qitish, tadqiqotchilik topshiriqlari, Case Study, Think–Pair–Share, Jigsaw, Concept Map, Brainstorming va Peer Learning kabi metodlardan foydalanish mumkin. Bunday metodlarning umumiy jihati shundan iboratki, o‘quvchi javobni tayyor holda olmaydi, balki uni izlash va asoslash jarayonida bilimni o‘zi konstruksiya qiladi.

A. S. Palincsar va A. L. Brown tomonidan ishlab chiqilgan Reciprocal Teaching modeli ham mazkur tamoyilni amaliy jihatdan asoslovchi muhim tadqiqotlardan biridir. Ushbu yondashuvda o‘qituvchi va o‘quvchilar matn yuzasidan navbatma-navbat muloqotni boshqarib, umumlashtirish, savol berish, aniqlashtirish va bashorat qilish strategiyalaridan foydalanadilar.[26] Tadqiqotlarda bunday o‘zaro dialogga asoslangan faoliyat o‘quvchilarning tushunish, savol berish va mazmunni umumlashtirish ko‘nikmalarining rivojlanishiga yordam bergani ko‘rsatilgan.

Shu nuqtayi nazardan, faol ishtirok faqat “o‘quvchi darsda faol qatnashdi” degan tashqi ko‘rsatkich bilan chegaralanmasligi lozim. Uning mazmuni o‘quvchining kognitiv faoliyat darajasi bilan belgilanadi. Ya’ni o‘quvchi ma’lumotni eslab qolishdan tahlil qilish, taqqoslash, baholash, muammoni hal qilish, yangi g‘oya yaratish va o‘z faoliyatini refleksiv baholash darajasiga ko‘tarilishi kerak.

Yuqoridagi nazariy qarashlarni umumlashtirganda, sotsiokonstruktiv yondashuvning to‘rtta asosiy tamoyili — ijtimoiy o‘zaro ta’sir, yaqin rivojlanish zonasi va scaffolding, madaniy-ijtimoiy kontekst hamda faol ishtirok — bir-biridan alohida emas, balki yagona pedagogik tizim sifatida amal qilishi ko‘rinadi.

[26] Palincsar, A. S., Marcum, M. B., Fitzgerald, M., & Sherwood, C.-A. (2017). Designing collaborative learning contexts. *International Journal of Educational Research*. https://doi.org/10.1016/j.ijer.2017.08.001

Ushbu tizimda o‘qituvchi o‘quvchiga tayyor bilimni uzatuvchi emas, balki uning kognitiv rivojlanishini tashkil etuvchi va yo‘naltiruvchi fasilitator sifatida namoyon bo‘ladi. O‘quvchilar esa juftlik va kichik guruhlarda hamkorlik qilish, fikr almashish, o‘zaro yordam ko‘rsatish va umumiy muammoni hal qilish orqali bilimni birgalikda konstruksiya qiladilar. Pedagogik yordam o‘quvchining yaqin rivojlanish zonasiga moslashtiriladi va kompetensiya ortgani sari bosqichma-bosqich kamaytiriladi. Ta’lim mazmuni esa o‘quvchining real hayotiy tajribasi va ijtimoiy-madaniy konteksti bilan bog‘lanadi.

Natijada kollaborativ ta’lim muhiti o‘quvchining nafaqat predmetga oid bilimlarini, balki tahliliy, tanqidiy, kreativ va refleksiv fikrlashini, muammolarni hal qilish, muloqot qilish, hamkorlikda qaror qabul qilish va mustaqil ta’lim olish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu sababli sotsiokonstruktiv yondashuv boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslaridan biri sifatida qaralishi mumkin.[27]

Sotsiokonstruktiv yondashuv asosida tashkil etilgan darslar va mashg‘ulotlar an’anaviy ta’limdan amaliy jihatlari bilan ajralib turadi.

Sotsiokonstruktiv yondashuv asosida tashkil etilgan darslar va an’anaviy ta’limning farqi

1.2.3-jadval

Ta’lim turi	**An’anaviy yondashuv**	**Sotsiokonstruktiv yondashuv**
Rol	O‘qituvchi – bilim uzatuvchi, o‘quvchi – tinglovchi.	O‘qituvchi – fasilitator/yo‘naltiruvchi, o‘quvchi – faol kashfiyotchi.
Topshiriqlar	Individual yodlash, testlar va standart misollar.	Guruhli loyihalar, muammoli vaziyatlarni hal etish, rolli o‘yinlar.
Baholash	Faqat yakuniy natija (to‘g‘ri/noto‘g‘ri javob) baholanadi.	Jarayon, hamkorlik qobiliyati va mantiqiy fikrlash tarzi hisobga olinadi.

[27] Y.A. Aslonova “Innovative education: development and international experience” International scientific online conference. Boshlang‘ich sinfda interfaol pedagogik metodlarning o‘quv-bilish faoliyatiga ta’sir mexanizmlari

Zamonaviy boshlang‘ich ta’limda kognitiv faoliyatni rivojlantirish masalasini Ta’limning universal dizayni tamoyillarisiz to‘liq izohlab bo‘lmaydi. TUD o‘quvchilarning turli bilish uslublari, ehtiyojlari, qiziqishlari va imkoniyatlarini oldindan hisobga olgan holda ta’lim muhitini loyihalashni nazarda tutadi. Bu yondashuvning falsafiy ildizlari insonparvarlik, teng imkoniyat, shaxsga yo‘naltirilganlik va ta’limda adolat tamoyillari bilan bog‘liq. TUDning jalb etishning ko‘p usullari, axborotni taqdim etishning ko‘p usullari hamda harakat va ifodalashning ko‘p usullari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv imkoniyatlarini to‘liq ochishga xizmat qiladi.

Kollaborativ ta’lim va TUDning o‘zaro uyg‘unligi kognitiv faoliyatni rivojlantirishning zamonaviy metodologik asosini tashkil etadi. Kollaborativ ta’lim o‘quvchilarning ijtimoiy hamkorligini faollashtirsa, TUD har bir o‘quvchining ushbu hamkorlikda o‘z imkoniyatlari darajasida ishtirok etishini ta’minlaydi. Bunday yondashuvda o‘quvchi ta’lim jarayonining passiv ishtirokchisi emas, balki o‘z fikrini bildiruvchi, savol beruvchi, izlanish olib boruvchi, guruh faoliyatiga hissa qo‘shuvchi va o‘z bilish jarayonini anglay oluvchi faol subyekt sifatida shakllanadi.

Sotsiokonstruktiv yondashuv asosida tashkil etilgan darslar va an’anaviy ta’limning xususiyatlari

1.2.4-jadval.

AN’ANAVIY YONDASHUV	TA’LIM TURI	SOTSIOKONSTRUKTIV YONDASHUV
O‘qituvchi – bilim uzatuvchi, o‘quvchi – tinglovchi.	**ROL**	O‘qituvchi – fasilitator/ yo‘naltiruvchi, o‘quvchi – faol kashfiyotchi.
Individual yodlash, testlar va standart misollar.	**TOPSHIRIQLAR**	Guruhli loyihalar, muammoli vaziyatlarni hal etish, rolli o‘yinlar.
Faqat yakuniy natija (to‘g‘ri/noto‘g‘ri javob) baholanadi.	**BAHOLASH**	Jarayon, hamkorlik qobiliyati va mantiqiy fikrlash tarzi hisobga olinadi.

Falsafiy-tarixiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kognitiv faoliyatni rivojlantirish g‘oyasi tasodifiy ravishda paydo bo‘lgan pedagogik muammo emas. U antik davr dialogik ta’limi, Sharq mutafakkirlarining ilm va tafakkur haqidagi qarashlari, Yevropa klassik pedagogikasining bola markazli g‘oyalari,

XX asr psixologik nazariyalari hamda XXI asr kognitiv va inklyuziv pedagogikasi bilan uzviy bog‘liq holda shakllangan murakkab ilmiy paradigmadir.

XXI asrga kelib, mazkur nazariyalar kompetensiyaviy, kollaborativ, raqamli, inklyuziv va shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim paradigmalari bilan integratsiyalashmoqda. Zamonaviy ta’limda o‘quvchidan faqat predmetga oid bilimlarni o‘zlashtirish emas, balki ularni yangi vaziyatlarda qo‘llash, muammoni mustaqil va hamkorlikda hal qilish, tanqidiy va kreativ fikrlash, axborotni tahlil qilish, muloqot qilish hamda o‘z faoliyatini refleksiv baholash talab etiladi.

Ayniqsa, XXI asr ta’limida kollaborativ ta’lim o‘quvchilarning kognitiv va ijtimoiy kompetensiyalarini bir vaqtda rivojlantirish imkonini beruvchi muhim yondashuv sifatida namoyon bo‘lmoqda. Guruhli muammolarni hal qilish, loyiha faoliyati, o‘zaro o‘qitish, munozara, juftlikdagi topshiriqlar va tadqiqotchilik faoliyati orqali o‘quvchilar o‘z bilimlarini tengdoshlari bilan muhokama qiladi, turli nuqtayi nazarlarni taqqoslaydi va umumiy xulosaga keladi. Natijada individual bilish jarayoni ijtimoiy hamkorlik bilan uyg‘unlashadi.

Shuningdek, zamonaviy inklyuziv pedagogika mazkur evolyutsiyani yangi bosqichga olib chiqmoqda. Inklyuziv ta’limda har bir o‘quvchining individual imkoniyatlari, ehtiyojlari, tajribasi va o‘rganish sur’ati hisobga olinadi. Bu esa kognitiv faoliyatni rivojlantirishda differensial yondashuv, pedagogik qo‘llab-quvvatlash, universal dizayn, tengdoshlar ko‘magi va turli xil ta’lim strategiyalaridan foydalanishni talab qiladi. Natijada “barcha uchun bir xil ta’lim” modelidan “har bir o‘quvchining faol ishtirokini ta’minlaydigan moslashuvchan ta’lim muhiti” modeliga o‘tish kuzatilmoqda.

Tarixiy evolyutsiyani umumlashtirganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirish g‘oyasi quyidagi ilmiy-pedagogik mantiq asosida shakllanganini ko‘rish mumkin.

Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning kognitiv faoliyatini rivojlantirish g‘oyasining falsafiy-tarixiy evolyutsiyasi

1.2.5-jadval.

Davr va vakillar	Asosiy g‘oya	Zamonaviy ta’limdagi davomi
Antik davr Suqrot, Aflotun, Arastu	Dialog, savol-javob, mantiqiy fikrlash va mustaqil xulosa.	O‘quvchining mustaqil fikrlashini rivojlantirish.
Sharq mutafakkirlari Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, Al-Xorazmiy	Ilm, kuzatish, tajriba, tafakkur va inson kamoloti.	Bilimni tajriba va tafakkur bilan bog‘lash.
Klassik Yevropa pedagogikasi Komenskiy, Russo, Pestalotssi, Disterveg	Bola tabiati, faoliyat, tajriba va mustaqillik.	Bola markazli va faoliyatga yo‘naltirilgan ta’lim.
XX asr psixologiyasi Piaget, Vigotskiy, Bruner, Wood	Konstruktivizm, ijtimoiy o‘zaro ta’sir, ZPD va scaffolding.	Kollaborativ va sotsiokonstruktiv ta’lim.
Kognitiv va metakognitiv pedagogika Palinscar, Brown, Sternberg, Perkins	Muammoni anglash, strategiya, monitoring va refleksiya.	Metakognitiv ko‘nikmalar va mustaqil bilish.
XXI asr ta’limi Kompetensiyaviy, kollaborativ, STEAM, UDL, inklyuziv ta’lim	Hamkorlik, kompetensiya, raqamli va inklyuziv muhit.	Har bir o‘quvchining kognitiv, ijtimoiy va ijodiy rivojlanishi.

Yuqoridagi rasmda boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning kognitiv faoliyatini rivojlantirish g‘oyasining falsafiy-tarixiy evolyutsiyasi aks ettirilgan. Unda antik davrdagi dialogik ta’lim va mantiqiy fikrlashdan boshlab, Sharq mutafakkirlarining ilm, kuzatish va tajribaga asoslangan qarashlari, klassik Yevropa pedagogikasidagi bola markazli yondashuv, XX asr konstruktivistik va sotsiokonstruktivistik nazariyalari, kognitiv-metakognitiv pedagogika hamda XXI asrning kollaborativ, raqamli, kompetensiyaviy va inklyuziv ta’lim yondashuvlarigacha bo‘lgan uzviy rivojlanish jarayoni tizimlashtirilgan. Mazkur evolyutsiya zamonaviy kognitiv rivojlantiruvchi ta’limning ko‘p asrlik ilmiy-pedagogik qarashlar asosida shakllanganini ko‘rsatadi.

Mazkur paradigmaning markazida quyidagi g‘oyalar turadi: birinchidan, bilim tayyor shaklda beriladigan mahsulot emas, balki faol bilish jarayonida quriladigan intellektual natijadir; ikkinchidan, bolaning tafakkuri individual rivojlanish bilan bir qatorda ijtimoiy muloqot va hamkorlik jarayonida shakllanadi; uchinchidan, ta’lim bolaning yosh, individual va kognitiv xususiyatlariga mos tashkil etilgandagina rivojlantiruvchi xarakter kasb etadi; to‘rtinchidan, har bir

o‘quvchi ta’lim jarayonida teng ishtirok etish, o‘z fikrini ifodalash va bilimlarni turli usullar orqali egallash imkoniyatiga ega bo‘lishi lozim.

Shunday qilib, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kognitiv faoliyatni rivojlantirishning falsafiy-tarixiy ildizlari inson bilishining mohiyati, tafakkur taraqqiyoti, ta’limning rivojlantiruvchi funksiyasi, hamkorlikdagi faoliyat va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv haqidagi ko‘p asrlik ilmiy qarashlar bilan belgilanadi. Ushbu ildizlar bugungi kunda kollaborativ ta’lim muhiti, kompetensiyaviy yondashuv, metakognitiv strategiyalar va Ta’limning universal dizayni orqali yangi mazmun kasb etmoqda. Demak, mazkur yo‘nalish bo‘yicha olib borilayotgan tadqiqotlar nafaqat boshlang‘ich ta’lim metodikasini takomillashtirish, balki zamonaviy jamiyat talablariga mos, mustaqil fikrlaydigan, hamkorlikka tayyor, kreativ va kognitiv faol shaxsni shakllantirishga xizmat qiluvchi muhim ilmiy-amaliy asosga ega.

1.3-§. Ta’lim islohotlari sharoitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirishning o‘ziga xos xususiyatlari

Bugungi globallashuv, raqamlashtirish hamda bilimlar iqtisodiyoti sharoitida inson kapitalini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Shu nuqtai nazardan, O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ta’lim islohotlari mazmunan yangi avlodni tayyorlash, ularning intellektual salohiyati, mustaqil fikrlashi, kreativligi va muammolarni hal qilish kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, bunda boshlang‘ich ta’lim alohida strategik bosqich sifatida qaralmoqda.

So‘nggi yillarda mamlakatimizda qabul qilingan "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonun, "2030-yilgacha xalq ta’limini rivojlantirish konsepsiyasi", Milliy o‘quv dasturi hamda kompetensiyaviy yondashuv asosidagi davlat ta’lim standartlari boshlang‘ich ta’lim mazmunini tubdan yangilashga xizmat qilmoqda. Mazkur hujjatlar o‘quvchilarni tayyor bilimlarni o‘zlashtiruvchi emas, balki bilimni mustaqil izlovchi, tahlil qiluvchi, baholovchi va amaliyotda qo‘llay oladigan shaxs sifatida shakllantirishni nazarda tutadi. Natijada boshlang‘ich ta’lim oldiga qo‘yilayotgan asosiy vazifa o‘quvchilarning nafaqat fan bo‘yicha bilimlarini oshirish, balki ularning kognitiv faoliyatini tizimli rivojlantirishdan iborat bo‘lib bormoqda. Kognitiv faoliyat shaxsning

tashqi va ichki axborotni qabul qilishi, uni qayta ishlashi, tahlil qilishi, umumlashtirishi, yangi bilimlarni hosil qilishi hamda amaliy faoliyatda qo‘llashi bilan bog‘liq murakkab psixologik-pedagogik jarayondir. Aynan boshlang‘ich maktab davri ushbu faoliyatning intensiv rivojlanish bosqichi hisoblanadi. Chunki bu yosh davrida bolalarda bilish motivlari, tafakkur operatsiyalari, xotira, diqqat, nutq, tasavvur hamda refleksiya jadal shakllanadi. Mazkur o‘zgarishlar boshlang‘ich sinf o‘quvchisining kognitiv rivojlanishiga yangi talablarni qo‘ymoqda. Endilikda o‘quvchi nafaqat o‘qish, yozish va hisoblash ko‘nikmalarini egallashi, balki axborotni tanqidiy tahlil qilishi, muammolarni hal qilishi, qaror qabul qilishi, o‘z fikrini asoslay olishi hamda yangi vaziyatlarga moslasha olishi talab etiladi.

Ta’lim islohotlari sharoitida kognitiv faoliyatni rivojlantirishning mazmuni an’anaviy bilim berish modelidan kompetensiyalarni shakllantirish modeliga o‘tish bilan tavsiflanadi. Mazkur transformatsiya quyidagi yo‘nalishlarda namoyon bo‘lmoqda:

bilimlarni tayyor holda berishdan ularni mustaqil kashf etishga yo‘naltirish asosida pedagogning fasilitatorlik rolini kuchaytirish;

reproduktiv faoliyatdan produktiv va ijodiy faoliyatga o‘tish orqali pegagogning tyutorlik rolini kuchaytirish;

obyektga yo‘naltirilgan o‘qitishdan subyekt-subyektga yo‘naltirilgan ta’limga o‘tish asosida pedagogning hamkor tadqiqotchilik rolini kuchaytirish;

nazariy bilimlarni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llash kompetensiyasini shakllantirish asosida pedagogning ustoz rolini kuchaytirish;

individual o‘qitishdan hamkorlikdagi o‘qitish texnologiyalariga o‘tish asosida pedagogning mediatorlik rolini kuchaytirishni nazarda tutadi.

Psixologik nuqtai nazardan, 6–11 yosh davri konkret-operatsion tafakkurning rivojlanish bosqichi hisoblanadi. Ushbu davrda bolalarda sabab-oqibat bog‘lanishlarini tushunish, taqqoslash, tasniflash, umumlashtirish, mantiqiy xulosalar chiqarish imkoniyatlari sezilarli darajada ortadi. Shu sababli ta’lim jarayoni aynan mazkur yosh xususiyatlariga mos tashkil etilgandagina kognitiv rivojlanish yuqori samaradorlikka erishadi.

Bugungi ta’lim islohotlari kognitiv rivojlanishni ta’minlashda bir nechta metodologik yondashuvlarning integratsiyasini talab qilmoqda. Jumladan:

kompetensiyaviy yondashuv o‘quvchilarning bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo‘llash qobiliyatini rivojlantiradi;

faoliyatli yondashuv bilimni faol o‘zlashtirish mexanizmlarini shakllantiradi;

konstruktivistik yondashuv yangi bilimlarni avvalgi tajribalar asosida mustaqil qurishga imkon beradi;

kollaborativ yondashuv ijtimoiy muloqot orqali bilish faoliyatini faollashtiradi;

metakognitiv yondashuv esa o‘quvchining o‘z fikrlash jarayonini boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Ta’lim islohotlarining muhim jihatlaridan biri raqamli transformatsiya hisoblanadi. Sun’iy intellekt, raqamli platformalar, adaptiv o‘qitish tizimlari, virtual laboratoriyalar va interaktiv elektron resurslar o‘quvchilarning bilish faolligini sezilarli darajada oshirmoqda. Raqamli texnologiyalar yordamida o‘quvchi individual ta’lim trayektoriyasiga ega bo‘ladi, o‘z rivojlanish sur’atiga mos topshiriqlarni bajaradi hamda tezkor teskari aloqa oladi. Natijada o‘quvchining bilishga bo‘lgan ichki motivatsiyasi ortadi.

Ta’lim islohotlari sharoitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv rivojlanishini ta’minlovchi metodologik yondashuvlar

1.3.1-jadval

Metodologik yondashuv	Mazmuni	Kognitiv faoliyatni rivojlantirishdagi ahamiyati
Kompetensiyaviy yondashuv	Ta’lim natijasini bilim, ko‘nikma va malakalarni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llash kompetensiyasi orqali baholaydi.	Bilimlarni amaliyotga tatbiq etish, muammoli vaziyatlarni hal qilish, mustaqil qaror qabul qilish hamda funksional savodxonlikni rivojlantiradi.

Faoliyatli (faoliyatga yo‘naltirilgan) yondashuv	O‘quvchini ta’lim jarayonining faol subyekti sifatida ko‘radi, bilimni amaliy faoliyat davomida egallashni nazarda tutadi.	Bilish faolligini oshiradi, tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish va mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.
Konstruktivistik yondashuv	O‘quvchi yangi bilimlarni avvalgi bilim va shaxsiy tajribasi asosida mustaqil ravishda shakllantiradi.	Mustaqil izlanish, tadqiqotchilik, refleksiya va ijodiy tafakkurni rivojlantiradi, bilimlarni ongli o‘zlashtirishni ta’minlaydi.
Kollaborativ yondashuv	Hamkorlikda o‘qitish, kichik guruhlarda ishlash va ijtimoiy muloqot asosida bilimlarni egallashga yo‘naltirilgan.	Muloqot madaniyati, hamkorlik kompetensiyasi, tanqidiy fikrlash hamda muammolarni birgalikda hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.
Metakognitiv yondashuv	O‘quvchining o‘z bilish jarayonini rejalashtirish, nazorat qilish va baholashga yo‘naltirilgan.	O‘z-o‘zini boshqarish, refleksiya, o‘quv strategiyalarini tanlash, mustaqil ta’lim olish va hayot davomida o‘rganish kompetensiyalarini shakllantiradi.

Mazkur metodologik yondashuvlar o‘zaro integratsiyalashgan holda qo‘llanilganda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi. Ular o‘quvchilarning bilimlarni ongli o‘zlashtirishini, tanqidiy va ijodiy fikrlashini, muammolarni hal qilish, hamkorlikda ishlash hamda o‘z o‘quv faoliyatini mustaqil boshqarish kompetensiyalarini shakllantirishning ilmiy-metodik asosini tashkil etadi. Bunday integratsiyalashgan yondashuv zamonaviy ta’lim islohotlarining asosiy

talablaridan biri sifatida boshlang‘ich ta’lim sifatini oshirishning muhim omili hisoblanadi.

Shu bilan birga, ta’lim islohotlari inklyuziv ta’limni rivojlantirishga ham alohida e’tibor qaratmoqda. Ta’limning universal dizayni (Universal Design for Learning – UDL) tamoyillari asosida tashkil etilgan ta’lim muhiti barcha o‘quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda ularning kognitiv salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Mazkur yondashuv axborotni turli shakllarda taqdim etish, bilimni ifodalashning bir necha usullaridan foydalanish hamda o‘quvchilarning motivatsiyasini qo‘llab-quvvatlash orqali bilish faoliyatining individuallashuvini ta’minlaydi.

Boshlang‘ich ta’limda kognitiv faoliyatni rivojlantirishning muhim xususiyatlaridan biri kollaborativ ta’lim muhitini tashkil etish hisoblanadi. Hamkorlikda ishlash, kichik guruhlarda muammolarni hal qilish, loyiha faoliyati, munozaralar, rolli o‘yinlar, tadqiqot topshiriqlari va STEAM elementlaridan foydalanish o‘quvchilarning yuqori darajadagi tafakkur operatsiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, zamonaviy ta’lim islohotlari 4K modeli (Critical Thinking, Creativity, Communication, Collaboration)ni boshlang‘ich ta’lim mazmuniga izchil integratsiya qilishni nazarda tutmoqda. Mazkur model asosida tashkil etilgan darslarda o‘quvchilar tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, samarali muloqot hamda hamkorlik kompetensiyalarini egallash orqali kognitiv rivojlanishning yangi bosqichiga ko‘tariladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirish jarayonida motivatsiya alohida o‘rin egallaydi.

Kognitiv motivatsiya (lotincha *cognitio* – bilish, anglash; lotincha movere – harakatga keltirish) — bu shaxsning yangi bilimlarni egallash, atrof-muhitni anglash, muammolarni hal qilish, izlanish va intellektual faoliyatni amalga oshirishga bo‘lgan ichki qiziqishi hamda intilishidir. Kognitiv motivatsiya o‘quvchini bilimlarni tayyor holda qabul qilishdan ko‘ra, ularni mustaqil izlash, tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish va amaliyotda qo‘llashga undaydi.

Pedagogika va ta’lim psixologiyasida kognitiv motivatsiya o‘quv faoliyatining muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ushbu motivatsiya bilishga qiziqish, savol berishga intilish, yangilikni o‘rganish, tadqiqot olib borish va ijodiy fikrlash orqali namoyon bo‘ladi. Kollaborativ ta’lim muhitida esa

kognitiv motivatsiya o‘quvchilarning o‘zaro muloqoti, fikr almashishi, muammolarni birgalikda hal etishi va tengdoshlari bilan hamkorlikda bilim yaratishi natijasida yanada kuchayadi.

Kognitiv motivatsiyaning asosiy tarkibiy qismlari

1.3.2-jadval

Komponent	Mazmuni
Bilishga qiziqish	Yangi bilim va ma’lumotlarni o‘rganishga ichki ehtiyoj.
Izlanuvchanlik	Muammolarga javob izlash, savollar qo‘yish va tadqiqot olib borishga intilish.
Mustaqil fikrlash	Vaziyatni tahlil qilish, xulosa chiqarish va qaror qabul qilish qobiliyati.
Muammoni hal qilish motivi	Murakkab vazifalarni bajarishga va yechim topishga bo‘lgan intilish.
O‘zini rivojlantirish ehtiyoji	Bilim va ko‘nikmalarni muntazam takomillashtirishga intilish.

Kollaborativ ta’limda kognitiv motivatsiyani rivojlantiruvchi omillar sifatida qiziqarli va hayotiy muammoli topshiriqlar, guruhiy muhokama va fikr almashish, loyiha va tadqiqot faoliyati, o‘yin texnologiyalari (gamifikatsiya), tengdoshlar bilan hamkorlik (peer learning), o‘quvchining muvaffaqiyatini e’tirof etish va rag‘batlantirish, refleksiya va o‘z-o‘zini baholash, raqamli ta’lim vositalaridan foydalanish kabilar e’tirof etiladi.

Kognitiv motivatsiya o‘quvchilarning bilish faolligini oshiradi, o‘quv faoliyatiga barqaror qiziqishni shakllantiradi, tanqidiy va kreativ fikrlashni rivojlantiradi, mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarini shakllantiradi, o‘quv materialini chuqurroq va ongli o‘zlashtirishga yordam beradi, kollaborativ ta’lim jarayonida samarali muloqot va hamkorlikni ta’minlaydi.

Kognitiv motivatsiya — bu o‘quvchining yangi bilimlarni egallash, bilish faoliyatini amalga oshirish, muammolarni mustaqil va hamkorlikda hal etish hamda o‘z intellektual salohiyatini rivojlantirishga yo‘naltirilgan ichki psixologik ehtiyoj va rag‘batlar tizimidir. Kollaborativ ta’lim muhitida kognitiv motivatsiya o‘quvchilarning o‘zaro hamkorligi, faol muloqoti va birgalikdagi bilish

faoliyati orqali kuchayib, ularning kognitiv faolligi va ta’lim natijadorligini oshirishga xizmat qiladi.

Tadqiqotlar ko‘rsatishicha, ichki motivatsiya kuchli bo‘lgan o‘quvchilarda bilishga qiziqish, mustaqil izlanish, refleksiya va muammolarni ijodiy hal qilish ko‘rsatkichlari yuqori bo‘ladi. Shu bois zamonaviy pedagogik texnologiyalar o‘quvchilarning bilishga bo‘lgan ehtiyojini qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan bo‘lishi zarur. Ta’lim islohotlari sharoitida kognitiv faoliyatni rivojlantirishning yana bir muhim xususiyati fanlararo integratsiyaning kuchayishidir. Milliy o‘quv dasturida fanlar mazmuni o‘zaro bog‘langan holda tashkil etilgan bo‘lib, bu o‘quvchilarda tizimli fikrlashni shakllantirishga xizmat qiladi. Fanlararo loyihalar, integrallashgan darslar, muammoli vaziyatlar hamda real hayot bilan bog‘langan topshiriqlar o‘quvchilarning bilimlarni transfer qilish kompetensiyasini rivojlantiradi.

Mazkur islohotlar sharoitida o‘qituvchining roli ham tubdan o‘zgarmoqda. Zamonaviy pedagog endilikda bilim beruvchi emas, balki fasilitator, mentor, konsultant va ta’lim jarayonining tashkilotchisi sifatida namoyon bo‘lmoqda. O‘qituvchi tomonidan yaratilgan qulay psixologik muhit, differensial yondashuv, individual qo‘llab-quvvatlash hamda samarali pedagogik kommunikatsiya o‘quvchilarning kognitiv faolligini oshirishning muhim omili hisoblanadi.

Ta’lim islohotlari sharoitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari kognitiv faoliyatini rivojlantirishning o‘ziga xos xususiyatlari quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

– Kompetensiyaviy ta’lim modelining ustuvorligi.
– Mustaqil va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish.
– Kollaborativ ta’lim muhitining kengayishi.
– Metakognitiv strategiyalarni shakllantirish.
– Raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish.
– Ta’limning universal dizayni asosida inklyuziv ta’limni tashkil etish.
– STEAM, loyiha va tadqiqot metodlarining integratsiyasi.
– Individual ta’lim trayektoriyasini qo‘llab-quvvatlash.
– Motivatsiyaga asoslangan o‘quv faoliyatini tashkil etish.

– O‘qituvchining fasilitatorlik funksiyasining kuchayishi.

Ta’lim islohotlari sharoitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirishning o‘ziga xos xususiyatlari

1.3.3-jadval

№	O‘ziga xos xususiyat	Mazmuni va pedagogik ahamiyati
1	Kompetensiyaviy ta’lim modelining ustuvorligi	O‘quvchilarning nazariy bilimlarini real hayotiy vaziyatlarda qo‘llash, muammolarni hal qilish va tayanch kompetensiyalarni shakllantirishni ta’minlaydi.
2	Mustaqil va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish	O‘quvchilarda axborotni tahlil qilish, taqqoslash, baholash, dalillash hamda mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.
3	Kollaborativ ta’lim muhitining kengayishi	Hamkorlikda o‘qitish orqali muloqot, jamoada ishlash, fikr almashish va muammolarni birgalikda hal etish kompetensiyalarini rivojlantiradi.
4	Metakognitiv strategiyalarni shakllantirish	O‘quvchilarning o‘z bilish faoliyatini rejalashtirish, nazorat qilish, baholash va refleksiya qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi.
5	Raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish	Individual ta’limni tashkil etish, adaptiv o‘qitish, tezkor teskari aloqa va o‘quvchilarning bilish faolligini oshirish imkonini yaratadi.
6	Ta’limning universal dizayni asosida inklyuziv ta’limni tashkil etish	Har bir o‘quvchining individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda teng imkoniyatlar yaratadi, ta’lim mazmuni va metodlarini moslashtiradi.
7	STEAM, loyiha va tadqiqot metodlarining integratsiyasi	Fanlararo integratsiyani ta’minlaydi, ijodiy va tanqidiy fikrlashni, tadqiqotchilik hamda muammolarni hal qilish kompetensiyalarini rivojlantiradi.

8	Individual ta’lim trayektoriyasini qo‘llab-quvvatlash	O‘quvchilarning qobiliyati, qiziqishi va rivojlanish sur’atiga mos differensial ta’limni tashkil etishga xizmat qiladi.
9	Motivatsiyaga asoslangan o‘quv faoliyatini tashkil etish	O‘quvchilarning ichki motivatsiyasini, bilishga qiziqishini, mustaqil izlanishini va ta’lim jarayonidagi faolligini kuchaytiradi.
10	O‘qituvchining fasilitatorlik funksiyasining kuchayishi	O‘qituvchini bilim beruvchidan ta’lim jarayonini tashkil etuvchi, yo‘naltiruvchi va o‘quvchilarning kognitiv rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi shaxs sifatida namoyon etadi.

Jadvalda keltirilgan xususiyatlar ta’lim islohotlari sharoitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlarini ifodalaydi. Ularning o‘zaro integratsiyasi o‘quvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlashi, muammolarni hal etish, hamkorlikda ishlash, o‘z-o‘zini boshqarish hamda umrbod ta’lim olish kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur xususiyatlar zamonaviy boshlang‘ich ta’limning metodologik va didaktik asosini tashkil etib, tadqiqotning nazariy poydevorini mustahkamlaydi.

Kompetensiyaviy ta’lim modelining ustuvorligi. Ta’lim islohotlarining asosiy yo‘nalishlaridan biri kompetensiyaviy yondashuvni ta’lim jarayoniga keng joriy etish hisoblanadi. Mazkur model o‘quvchilarning faqat nazariy bilimlarni egallashini emas, balki ularni turli hayotiy va amaliy vaziyatlarda samarali qo‘llash kompetensiyalarini shakllantirishni nazarda tutadi. Boshlang‘ich ta’limda kompetensiyaviy yondashuv o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, muammolarni hal etishi, muloqot qilish, hamkorlikda ishlashi va o‘z faoliyatini rejalashtirish kabi kognitiv ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Natijada bilim ta’limning maqsadi emas, balki kompetensiyalarni shakllantirish vositasiga aylanadi.

Mustaqil va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish**.** Zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchilarning tayyor ma’lumotlarni yodlab olishi emas, balki ularni tahlil qilishi, taqqoslashi, baholashi va mustaqil xulosalar chiqarishi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Tanqidiy fikrlash o‘quvchiga axborotning ishonchliligini baholash, dalillarni tahlil qilish

hamda turli nuqtayi nazarlarni solishtirish imkonini beradi. Mustaqil fikrlash esa o‘quvchilarning bilish motivatsiyasini kuchaytirib, ularda ijodkorlik, tashabbuskorlik va refleksiv faoliyatni rivojlantiradi. Shu sababli zamonaviy darslarda muammoli vaziyatlar, ochiq savollar, munozaralar va tadqiqot topshiriqlaridan keng foydalanish tavsiya etiladi.

Kollaborativ ta’lim muhitining kengayishi. Kollaborativ ta’lim o‘quvchilarning kichik guruhlarda hamkorlikda ishlashi orqali bilimlarni birgalikda egallashga asoslanadi. Bunday muhitda har bir o‘quvchi faol ishtirokchi sifatida fikr almashadi, o‘z nuqtayi nazarini asoslaydi, boshqalarning fikrini tinglaydi va umumiy yechim ishlab chiqadi. Kollaborativ ta’lim nafaqat kommunikativ kompetensiyalarni, balki tanqidiy fikrlash, refleksiya, muammolarni hal qilish va ijtimoiy bilish jarayonlarini ham rivojlantiradi. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida hamkorlik madaniyatini shakllantirish keyingi ta’lim bosqichlarida muvaffaqiyatli o‘qishning muhim omili hisoblanadi.

Metakognitiv strategiyalarni shakllantirish**.** Metakognitiv yondashuv o‘quvchilarning o‘z bilish faoliyatini anglash, rejalashtirish, nazorat qilish va baholash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Metakognitiv strategiyalar orqali o‘quvchilar qanday o‘rganayotganini tushunadi, o‘ziga mos o‘quv usullarini tanlaydi va kerak bo‘lganda ularni o‘zgartira oladi. Natijada o‘quvchi o‘z o‘quv faoliyatining faol boshqaruvchisiga aylanadi. Bu esa mustaqil ta’lim olish, umrbod o‘rganish va yuqori darajadagi kognitiv kompetensiyalarni rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi.

Raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish. Raqamli transformatsiya ta’lim jarayonini tubdan o‘zgartirmoqda. Elektron ta’lim platformalari, interaktiv ilovalar, virtual laboratoriyalar, sun’iy intellekt asosidagi adaptiv o‘qitish tizimlari hamda raqamli ta’lim resurslari o‘quvchilarning bilish faolligini oshirishga xizmat qilmoqda. Sun’iy intellekt individual ta’lim trayektoriyalarini yaratish, o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini tahlil qilish va moslashtirilgan topshiriqlarni taklif etish imkonini beradi. Natijada o‘quvchilarning motivatsiyasi, mustaqil ishlash ko‘nikmalari va kognitiv faolligi sezilarli darajada ortadi.

Ta’limning universal dizayni asosida inklyuziv ta’limni tashkil etish. Ta’limning universal dizayni (Universal Design for Learning – UDL) barcha o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan

holda ta’lim jarayonini tashkil etishga qaratilgan konsepsiyadir. UDL tamoyillariga ko‘ra axborot turli shakllarda taqdim etiladi, bilimni ifodalashning bir nechta usullari yaratiladi hamda o‘quvchilarni ta’limga jalb etishning turli strategiyalaridan foydalaniladi. Bunday yondashuv nafaqat maxsus ta’lim ehtiyojiga ega bolalar, balki barcha o‘quvchilarning kognitiv salohiyatini to‘liq namoyon etishiga imkon yaratadi. Inklyuziv ta’lim muhiti teng imkoniyatlar va individual rivojlanish tamoyillarini ta’minlaydi.

STEAM, loyiha va tadqiqot metodlarining integratsiyasi. STEAM ta’limi (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) fanlararo integratsiyani ta’minlab, nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtiradi. Loyiha va tadqiqot metodlari esa o‘quvchilarni real muammolarni aniqlash, gipoteza ilgari surish, ma’lumotlarni yig‘ish, tahlil qilish va xulosalar chiqarishga o‘rgatadi. Mazkur metodlar o‘quvchilarning yuqori darajadagi tafakkur operatsiyalari, ijodiy fikrlashi, muammolarni hal qilish va innovatsion g‘oyalarni ishlab chiqish ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi.

Individual ta’lim trayektoriyasini qo‘llab-quvvatlash. Har bir o‘quvchining qobiliyati, qiziqishi, rivojlanish sur’ati va o‘quv ehtiyojlari turlicha bo‘lganligi sababli zamonaviy ta’lim individual yondashuvni talab etadi. Individual ta’lim trayektoriyasi o‘quvchilarga o‘z imkoniyatlari va ehtiyojlariga mos topshiriqlarni bajarish, shaxsiy rivojlanish sur’atida bilim olish hamda individual natijalarga erishish imkonini beradi. Differensiallashtirilgan ta’lim, moslashtirilgan o‘quv materiallari va adaptiv baholash tizimi ushbu jarayonning samaradorligini ta’minlaydi.

Motivatsiyaga asoslangan o‘quv faoliyatini tashkil etish. Bilish faoliyatining samaradorligi ko‘p jihatdan o‘quvchining ichki motivatsiyasiga bog‘liq. Zamonaviy pedagogika o‘quvchilarning qiziqishlari, ehtiyojlari va shaxsiy tajribalariga tayangan holda ta’lim jarayonini tashkil etishni tavsiya etadi. Muammoli topshiriqlar, o‘yin texnologiyalari, gamifikatsiya, rag‘batlantirish, tanlov imkoniyatini berish va muvaffaqiyat vaziyatlarini yaratish o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan ichki motivatsiyasini oshiradi. Natijada o‘quvchilar bilimlarni chuqurroq o‘zlashtiradi va mustaqil o‘rganishga intiladi.

O‘qituvchining fasilitatorlik funksiyasining kuchayishi. Ta’lim islohotlari sharoitida o‘qituvchi an’anaviy bilim beruvchi rolidan ta’lim

jarayonini tashkil etuvchi, yo‘naltiruvchi va qo‘llab-quvvatlovchi fasilitator roliga o‘tmoqda. Fasilitator o‘quvchilarni mustaqil izlanishga undaydi, qulay psixologik muhit yaratadi, hamkorlikni tashkil etadi va o‘quvchilarning individual rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi. Bunday pedagogik faoliyat o‘quvchilarning bilish faolligi, refleksiyasi, tanqidiy fikrlashi va ijodiy salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi subyekt-subyekt munosabatlari zamonaviy ta’limning muhim mezonlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy ta’lim islohotlari boshlang‘ich ta’lim mazmunini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqmoqda. Ushbu sharoitda kognitiv faoliyatni rivojlantirish bilimlarni o‘zlashtirishdan ko‘ra kengroq tushuncha bo‘lib, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, muammolarni hal etishi, ijodkorligi, refleksiv faoliyati hamda umrbod ta’lim olish kompetensiyalarini shakllantirishni nazarda tutadi. Aynan shu jihatlar boshlang‘ich ta’limning sifat ko‘rsatkichlarini belgilovchi asosiy mezonlardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda va tadqiqotimizning metodologik asosini tashkil etadi.

Birinchi bob bo‘yicha xulosa

Dissertatsiyaning mazkur bobida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kollaborativ ta’lim muhitida kognitiv faoliyatini rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari tizimli ravishda tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, zamonaviy ta’lim tizimida kognitiv faoliyatni rivojlantirish masalasi nafaqat pedagogik, balki psixologik, falsafiy va ijtimoiy-pedagogik ahamiyatga ega bo‘lgan kompleks muammo hisoblanadi. Globallashuv, raqamli transformatsiya va kompetensiyaviy ta’lim modeliga o‘tish sharoitida boshlang‘ich ta’limning asosiy vazifasi o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil qilish, hamkorlikda faoliyat yuritish, muammolarni hal etish va umrbod ta’lim olish kompetensiyalarini shakllantirishdan iborat ekanligi asoslandi.

Tahlillardan ma’lum bo‘ldiki, kognitiv faoliyatni rivojlantirishning metodologik asoslari antik davr falsafasi, Sharq mutafakkirlarining ilm va tafakkur haqidagi qarashlari, klassik pedagogika namoyandalarining ta’lim konsepsiyalari hamda zamonaviy kognitiv psixologiya va pedagogika nazariyalari bilan uzviy

bog‘liqdir. Xususan, Suqrotning dialogik ta’lim g‘oyalari, Arastuning mantiqiy tafakkur haqidagi qarashlari, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy va Alisher Navoiyning ilm, aql va bilish jarayoniga oid konsepsiyalari, shuningdek, J. Piaget, L.S. Vigotskiy, J. Bruner va B. Blum nazariyalari boshlang‘ich ta’limda kognitiv faoliyatni rivojlantirishning nazariy poydevorini tashkil etishi aniqlandi.

Bob davomida kollaborativ ta’lim muhiti o‘quvchilarning bilish faoliyatini rivojlantirishning samarali pedagogik vositasi sifatida tavsiflandi. Hamkorlikdagi ta’lim jarayonida o‘quvchilar bilimlarni o‘zaro muloqot, fikr almashish, bahs-munozara, muammolarni birgalikda hal etish va refleksiya orqali egallashi natijasida ularning tanqidiy tafakkuri, kommunikativ kompetensiyasi, ijtimoiy faolligi hamda metakognitiv ko‘nikmalari rivojlanishi ilmiy jihatdan asoslandi. Shu bilan birga, Ta’limning universal dizayni (TUD) tamoyillarini kollaborativ ta’lim muhiti bilan integratsiyalash barcha o‘quvchilar, jumladan, turli ta’lim ehtiyojlariga ega bolalar uchun ham teng imkoniyatlar yaratishi va ularning kognitiv salohiyatini ro‘yobga chiqarishda muhim pedagogik mexanizm ekanligi ko‘rsatib berildi.

Ta’lim islohotlari sharoitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirishning o‘ziga xos xususiyatlari ham tizimli ravishda tahlil qilindi. Tadqiqot natijasida kompetensiyaviy ta’lim modelining ustuvorligi, mustaqil va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, kollaborativ ta’lim muhitini kengaytirish, metakognitiv strategiyalarni shakllantirish, raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish, Ta’limning universal dizayni asosida inklyuziv ta’limni tashkil etish, STEAM va loyiha asosida o‘qitish metodlarini integratsiyalash, individual ta’lim trayektoriyasini qo‘llab-quvvatlash, motivatsiyaga asoslangan o‘quv faoliyatini tashkil etish hamda o‘qituvchining fasilitatorlik funksiyasini kuchaytirish zamonaviy boshlang‘ich ta’limning ustuvor yo‘nalishlari sifatida asoslab berildi.

Shuningdek, tahlillar asosida boshlang‘ich ta’lim amaliyotida kollaborativ ta’limni tashkil etish metodikasi, o‘qituvchilarning mazkur yo‘nalishdagi kasbiy tayyorgarligi, raqamli pedagogik vositalardan foydalanish, baholash mexanizmlari va TUD tamoyillarini amaliyotga joriy etish bo‘yicha ayrim muammolar mavjudligi aniqlandi. Bu esa boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirishga

yo‘naltirilgan yaxlit pedagogik model, innovatsion texnologiyalar hamda ularni amaliyotga tatbiq etish mexanizmlarini ishlab chiqish zarurligini ko‘rsatadi.

Birinchi bobda amalga oshirilgan nazariy tahlillar kollaborativ ta’lim muhitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirishning ilmiy-metodologik asoslarini aniqlash, mazkur jarayonning pedagogik qonuniyatlari va o‘ziga xos xususiyatlarini belgilash hamda tadqiqotning konseptual modelini ishlab chiqish uchun zarur nazariy poydevorni yaratdi. Mazkur nazariy xulosalar dissertatsiyaning keyingi bobida kollaborativ ta’lim muhitida kognitiv faoliyatni rivojlantirishning pedagogik modeli, texnologiyalari, metodik ta’minoti va tajriba-sinov ishlarini ishlab chiqish hamda ularning samaradorligini eksperimental tekshirish uchun metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

II BOB. KOLLABORATIV TA’LIM MUHITIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING KOGNITIV FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

2.1-§. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kollaborativ ta’lim muhitida kognitiv faoliyatini rivojlantirish mazmuni

XXI asrda fan va texnologiyalarning jadal rivojlanishi, raqamli iqtisodiyotning kengayishi, sun’iy intellekt, global integratsiya hamda axborot oqimining keskin ortishi ta’lim tizimiga yangi talablarni qo‘ymoqda. Endilikda ta’limning asosiy vazifasi o‘quvchilarga faqat nazariy bilimlarni berish emas, balki ularni zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyatli yashashi, mehnat bozorida raqobatbardosh bo‘lishi va hayot davomida o‘qib-o‘rganishga tayyor shaxs sifatida shakllantirishdan iborat. Shu sababli xalqaro tashkilotlar – UNESCO, OECD, World Economic Forum (WEF), Partnership for 21st Century Learning (P21) va UNICEF tomonidan XXI asr kompetensiyalari konsepsiyasi ishlab chiqilgan bo‘lib, u zamonaviy ta’lim tizimining asosiy yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etiladi.

Kompetensiya tushunchasi shaxsning ma’lum vaziyatlarda bilim, ko‘nikma, malaka, qadriyat va shaxsiy sifatlarini birgalikda safarbar eta olish qobiliyatini anglatadi. XXI asr kompetensiyalari esa o‘quvchining nafaqat akademik bilimlarini, balki uning ijtimoiy, kommunikativ, kreativ va raqamli salohiyatini ham rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tanqidiy fikrlash (Critical Thinking). Tanqidiy fikrlash XXI asrning eng muhim kompetensiyalaridan biri bo‘lib, o‘quvchining axborotni tahlil qilish, dalillarni baholash, sabab va oqibatlarni aniqlash, muammolarga turli nuqtai nazardan yondashish hamda asoslangan xulosa chiqarish qobiliyatini ifodalaydi. Bugungi kunda internet va ijtimoiy tarmoqlarda tarqalayotgan axborotlarning barchasi ham ishonchli emas. Shu sababli o‘quvchilar ma’lumotlarni tanqidiy baholashni, fakt va fikrni ajrata olishni, dalillarga asoslangan qaror qabul qilishni o‘rganishlari zarur.

Boshlang‘ich sinflarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun muammoli savollar, tadqiqot topshiriqlari, mantiqiy masalalar, bahs-

munozaralar, "Nima uchun?", "Qanday?", "Agar shunday bo‘lsa nima bo‘ladi?" kabi savollardan foydalanish samarali hisoblanadi.

Kreativlik (Creativity). Kreativlik yangi g‘oyalarni ilgari surish, mavjud bilimlardan yangicha foydalanish, noodatiy yechimlar topish va innovatsion fikrlash qobiliyatidir. XXI asr iqtisodiyoti ijodiy yondasha oladigan, tashabbuskor va yangilik yaratishga qodir mutaxassislarni talab qilmoqda.

Boshlang‘ich ta’limda ijodkorlikni rivojlantirish ertak tuzish, rasm chizish, konstruktorlik faoliyati, loyiha ishlari, rolli o‘yinlar, STEAM ta’limi hamda ochiq javobli topshiriqlar orqali amalga oshiriladi. Ijodkorlik bolalarda tasavvur, fantaziya, mustaqillik va o‘ziga ishonchni rivojlantiradi.

Hamkorlik (Collaboration). Hamkorlik kompetensiyasi jamoada ishlash, vazifalarni taqsimlash, o‘zaro yordam ko‘rsatish, fikr almashish, kelishuvga erishish va umumiy maqsad sari birgalikda harakat qilishni anglatadi. Zamonaviy ish faoliyatida deyarli barcha loyihalar jamoaviy hamkorlik asosida amalga oshiriladi.

Kollaborativ ta’lim metodlari – kichik guruhlarda ishlash, "Jigsaw", "Think–Pair–Share", loyiha metodi, "Aqliy hujum", debat va muammoli vaziyatlar orqali o‘quvchilarda hamkorlik kompetensiyasi shakllanadi. Hamkorlik jarayonida o‘quvchilar nafaqat bilim almashadilar, balki tinglash, murosaga kelish, mas’uliyatni his qilish va boshqalarning fikrini hurmat qilishni ham o‘rganadilar.

Muloqot (Communication). Muloqot kompetensiyasi og‘zaki va yozma nutq orqali fikrni ravon, aniq va asosli ifodalash, tinglash, savol berish, javob qaytarish, bahs-munozarada ishtirok etish hamda axborotni samarali uzatish qobiliyatini o‘z ichiga oladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida muloqot kompetensiyasi hikoya qilish, taqdimot tayyorlash, suhbatlar, rolli o‘yinlar, dramatizatsiya va guruhli muhokamalar orqali rivojlantiriladi. Kuchli kommunikativ ko‘nikmalar keyinchalik kasbiy faoliyatda ham katta ahamiyat kasb etadi.

Muammoni hal qilish (Problem Solving). Muammoni hal qilish kompetensiyasi muammoni aniqlash, sabablarini tahlil qilish, turli yechim variantlarini ishlab chiqish va eng maqbul qarorni tanlash qobiliyatidir.

Ushbu kompetensiya matematika, tabiiy fanlar, texnologiya va kundalik hayotiy vaziyatlarda muhim ahamiyatga ega. Muammoli

vaziyatlar asosida tashkil etilgan darslar o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashi va tadqiqotchilik qobiliyatini rivojlantiradi.

Raqamli kompetensiya (Digital Competence). Raqamli kompetensiya zamonaviy texnologiyalardan samarali va xavfsiz foydalanish, raqamli axborotni yaratish, qayta ishlash, tahlil qilish va ulashish ko‘nikmalarini o‘z ichiga oladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari kompyuter, planshet, interaktiv doska, elektron darsliklar, ta’lim platformalari va sun’iy intellekt vositalaridan maqsadli foydalanishni o‘rganishlari zarur. Shu bilan birga, internet xavfsizligi, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va raqamli etikaga rioya qilish ham raqamli kompetensiyaning muhim tarkibiy qismidir.

Axborot va media savodxonligi (Information and Media Literacy). Axborot savodxonligi o‘quvchining zarur ma’lumotni izlash, saralash, tahlil qilish, baholash va undan samarali foydalanish ko‘nikmalarini anglatadi. Media savodxonligi esa ommaviy axborot vositalaridagi ma’lumotlarni tanqidiy baholash, manipulyatsiyalarni aniqlash va ishonchli manbalarni tanlashni o‘rgatadi. Bugungi kunda "feyk" yangiliklar va sun’iy intellekt orqali yaratilgan kontentlar ko‘payib borayotganligi sababli ushbu kompetensiya alohida dolzarblik kasb etmoqda.

Mustaqil o‘qish va hayot davomida ta’lim olish (Lifelong Learning). Texnologiyalar tez o‘zgarayotgan davrda insonning bir marta olgan bilimi butun umr yetarli bo‘lmaydi. Shu sababli XXI asr ta’limining asosiy maqsadlaridan biri o‘quvchilarda mustaqil ta’lim olish ehtiyojini shakllantirishdir. Mustaqil o‘qish kompetensiyasi maqsad qo‘yish, o‘z faoliyatini rejalashtirish, natijalarni baholash va bilimlarni muntazam yangilab borishni o‘z ichiga oladi.

Moslashuvchanlik va egiluvchan fikrlash (Adaptability). Moslashuvchanlik yangi sharoitlarga tez moslashish, o‘zgarishlarni qabul qilish va turli vaziyatlarda samarali faoliyat yuritish qobiliyatidir. Zamonaviy kasblarning ko‘pchiligi doimiy ravishda yangi texnologiyalarni o‘zlashtirishni talab qiladi.

Boshlang‘ich ta’limdan boshlab o‘quvchilarda yangi vaziyatlarda ishlash, turli nuqtai nazarlarni qabul qilish va o‘z faoliyatini moslashtirish ko‘nikmalari rivojlantirilishi zarur.

Emotsional intellekt (Emotional Intelligence). Emotsional intellekt o‘z his-tuyg‘ularini anglash va boshqarish, boshqalarning

hissiyotlarini tushunish, empatiya ko‘rsatish hamda sog‘lom ijtimoiy munosabatlarni yo‘lga qo‘yish qobiliyatidir. Tadqiqotlar emotsional intellektning yuqori darajasi o‘quvchilarning akademik muvaffaqiyati, stressni boshqarishi va jamoada ishlash samaradorligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatadi.

Liderlik va fuqarolik kompetensiyasi. Liderlik tashabbuskorlik, mas’uliyatni o‘z zimmasiga olish, jamoani boshqarish va boshqalarni rag‘batlantirish qobiliyatidir. Fuqarolik kompetensiyasi esa inson huquqlariga hurmat, ekologik madaniyat, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik hamda jamiyat hayotida faol ishtirok etishni nazarda tutadi.

Boshlang‘ich sinfda sinf sardorligi, jamoaviy loyihalar, ekologik tadbirlar va ijtimoiy aksiyalar ushbu kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tadbirkorlik kompetensiyasi (Entrepreneurship). Tadbirkorlik kompetensiyasi tashabbuskorlik, innovatsion fikrlash, resurslardan oqilona foydalanish, moliyaviy savodxonlik va yangi g‘oyalarni amalga oshirish qobiliyatini ifodalaydi. Boshlang‘ich ta’limda tadbirkorlik elementlari kichik loyihalar, amaliy mashg‘ulotlar va iqtisodiy o‘yinlar orqali shakllantiriladi.

Ko‘plab xalqaro tadqiqotlarda XXI asr kompetensiyalarining asosiy yadrosi "4C" modeli sifatida e’tirof etiladi.

“4 C” modelining mazmuni va boshlang‘ich ta’limdagi o‘rni

2.1.1-jadval

4C modeli	**Mazmuni**	**Boshlang‘ich ta’limdagi o‘rni**
Critical Thinking	Tanqidiy fikrlash	Tahlil qilish, sabablarni aniqlash, xulosa chiqarish
Creativity	Ijodkorlik	Yangi g‘oyalar yaratish, ijodiy topshiriqlar bajarish
Communication	Muloqot	Fikrni og‘zaki va yozma ifodalash, tinglash
Collaboration	Hamkorlik	Guruhda ishlash, fikr almashish, jamoaviy qaror qabul qilish

Aynan kollaborativ ta’lim muhiti ushbu to‘rtta asosiy kompetensiyani bir vaqtning o‘zida rivojlantirish imkonini beradi. Hamkorlik asosidagi ta’lim jarayonida o‘quvchilar muammolarni

birgalikda hal qiladilar, dalillar keltiradilar, o‘z fikrlarini asoslaydilar, tengdoshlarining nuqtai nazarini tinglaydilar va umumiy qarorga kelishni o‘rganadilar. Bu esa ularning kognitiv faolligi, tanqidiy tafakkuri va ijtimoiy ko‘nikmalarini kompleks ravishda rivojlantiradi.

XXI asr kompetensiyalari zamonaviy ta’limning strategik maqsadlarini belgilovchi muhim omil hisoblanadi. Ular shaxsning bilim, ko‘nikma va qadriyatlarini integratsiyalashgan holda rivojlantirishga xizmat qiladi. Tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, hamkorlik va muloqot kompetensiyalari ushbu tizimning asosini tashkil etsa, raqamli savodxonlik, axborot va media savodxonligi, muammolarni hal qilish, emotsional intellekt, moslashuvchanlik, liderlik va tadbirkorlik kompetensiyalari ularni to‘ldiradi. Boshlang‘ich ta’lim jarayonida mazkur kompetensiyalarni maqsadli rivojlantirish o‘quvchilarning intellektual salohiyati, kognitiv faolligi va hayotiy kompetensiyalarini shakllantirishga, shuningdek, ularni kelajakdagi ta’lim va kasbiy faoliyatga muvaffaqiyatli tayyorlashga xizmat qiladi. Shu bois kompetensiyaviy yondashuv va kollaborativ ta’lim texnologiyalarini uyg‘unlashtirish zamonaviy boshlang‘ich ta’limning eng dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Bugungi kun ta’limi har tomonlama rivojlangan, mustaqil fikrlovchi, kreativ yosh mutaxassislarga bo‘lgan talablar asosiga qurilmoqda. Mamlakatimizda ham bu borada jiddiy e’tibor qaratilmoqda. Dunyo ta’limi standartlariga mos keluvchi standartlar milliy ta’lim tizimiga keng joriy etilmoqda. Bunda 4 K modeli asosida quriladigan darslar yuqori natijadorlikka olib kelishi nazarda tutiladi. Kollaborativ ta’lim - bu o‘quvchilarning birgalikda, jamoa shaklida bilim olish jarayonini ifodalovchi ta’lim usuli bo‘lib, ushbu yondashuvda o‘quvchilar kichik guruhlarda ishlaydi, ular o‘zaro harakat asosida muammolarni birgalikda hal qiladilar. Kollaborativ ta’limning asosiy maqsadi - o‘quvchilar o‘rtasida hamkorlik, muloqot va o‘zaro fikr almashishni rag‘batlantirish orqali bilim olish jarayonini samarali qilishdir. Kollaborativ ta’limning asosiy xususiyatlari quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

Jamoaviy ish: O‘quvchilar kichik guruhlarga bo‘linadi va har bir kishi ma’lum bir vazifani bajaradi. Natijada, har bir guruh a’zosi umumiy maqsadga erishish uchun o‘z fikrini bayon etadi va samarali yechimga o‘z hissasini qo‘shadi.

Muammolarni birgalikda hal qilish: O‘quvchilar birgalikda muammolarni tahlil qiladi va bir-biri bilan muloqotga kirishib, yechim topishga harakat qiladi. Bu jarayon o‘zaro fikrlashuv, kelishuv va turli yondashuvlarni sinab ko‘rishga imkon beradi.

O‘quvchilarning faolligi: Kollaborativ ta’limda o‘quvchilar o‘z fikrlarini bildirish va muhokama qilishda faol bo‘lishi talab etiladi. Bu ular o‘rtasida mustaqil fikrlashni rivojlantiradi va bilimni mustahkamlaydi.

O‘qituvchining fasilitator roli: O‘qituvchi o‘quvchilarga ko‘rsatma beruvchi va fasilitator sifatida harakat qiladi, lekin asosiy ta’lim jarayonini o‘quvchilarning o‘zlari tashkil qiladilar. Bunda o‘qituvchi kuzatuvchi, fasilitatsiya (qulay) qiluvchi va yo‘naltiruvchi sifatida ishtirok etadi.

Shaxsiy mas’uliyat: Har bir o‘quvchi nafaqat o‘z ishi, balki guruhning umumiy obro‘si, manfaati va muvaffaqiyati uchun ham javobgar bo‘ladi. Bu ularda mas’uliyatni his qilishni rivojlantiradi.

Kollaborativ ta’lim quyidagi afzalliklarga ega:

Ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish: O‘quvchilar birgalikda ishlash, bir-birlarini tinglash va fikr almashishni o‘rganadi.

Tanqidiy fikrlash: Hamkorlikda muammolarni hal qilish jarayonida o‘quvchilar tanqidiy fikrlash va tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Bilimni chuqurroq o‘zlashtirish: Birgalikda o‘rganish orqali o‘quvchilar darsni yaxshiroq tushunadi va eslab qoladi, kognitiv faoliyat samarali bo‘ladi.

Innovatsion yondashuvlar: Guruhdagi muhokama va fikr almashuv orqali yangi g‘oyalar va innovatsion yechimlar paydo bo‘ladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv (bilish) faoliyati — bu o‘quvchilarning atrof-muhitdagi ma’lumotlarni o‘zlashtirish, ularni qayta ishlash va ulardan foydalanish qobiliyatidir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari kognitiv rivojlanishning ilk bosqichlarida bo‘lganligi sababli, ularning kognitiv faoliyatiga atrof-muhitning ta’siri katta. Quyida bu jarayonga ta’sir etuvchi asosiy omillar keltirilgan:

Oilaviy muhitdagi rivojlantiruvchi stimullar: Uyda o‘quv materiallari (kitob javoni, didaktik o‘yinlar, qurish-yasash to‘plamlari) mavjudligi bolalar tafakkurini va xotira ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Ota-onalar bilan muloqot: Ota-onalar bilan muntazam suhbatlar, savol-javoblar va fikr almashish bolalarning tanqidiy fikrlash

koʻnikmalarini oʻstiradi, mavhum savollarga aniq javoblar olishga olib keladi va ularning soʻz boyligini kengaytiradi.

Maktab va oʻquv muhitidagi interaktiv oʻquv jarayoni: Faollashtiruvchi oʻyinlar, guruhli loyiha ishlari, eksperimentlar oʻquvchilarning bilimlarni faol tarzda oʻzlashtirishiga yordam beradi.

Koʻrgazmali vositalar: vizual koʻrgazmalar, multimedia vositalari (rasmlar, video, interaktiv doskalar) orqali bilim berish bolalarning aniq idrok qilish qobiliyatini oshiradi va yangi ma'lumotlarni eslab qolishini kuchaytiradi.

Oʻqituvchi yondashuvi: Oʻqituvchining darsda oʻquvchilarga mos ravishda turli didaktik usullarni qoʻllashi va individual yordam koʻrsatishi kognitiv faoliyatni rivojlantirishda muhimdir.

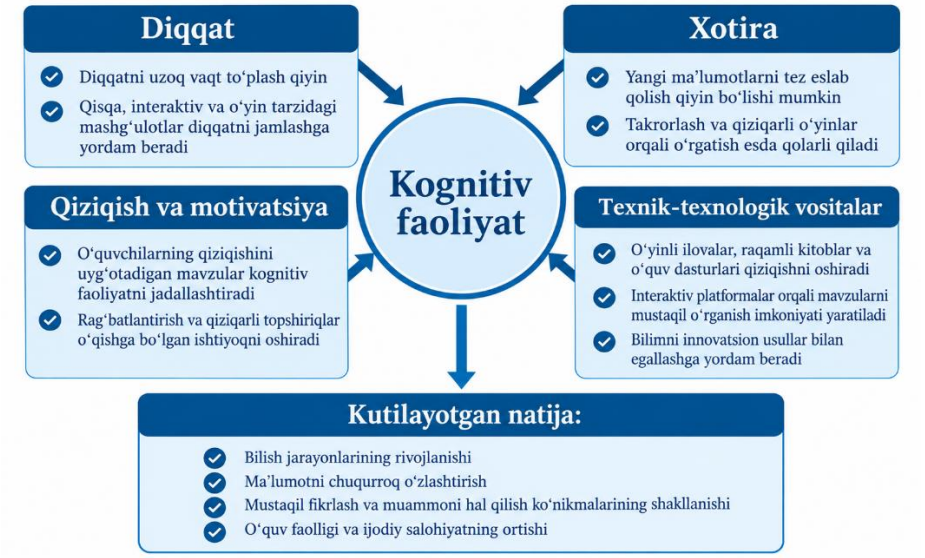
Ijtimoiy muhitda atrofdagilar bilan muloqot: Oʻquvchilarning sinfdosh va doʻstlari bilan oʻzaro muloqoti orqali bilim almashish va yangi fikrlarni oʻrganish kognitiv rivojlanishga ijobiy ta'sir koʻrsatadi. Jamoaviy oʻyinlar va loyihalar orqali oʻrganish bu jarayonni aniqlashtiradi va tezlashtiradi. Ijtimoiy muloqot: Sayohatlar, master klasslar, muzeylarga tashriflar, koʻrgazmalar va madaniy tadbirlar bolalarning atrof-muhit haqida yangi bilimlar olishlariga va kognitiv faoliyatni faollashtirishga yordam beradi.

Kognitiv faoliyatga quyidagi omillar ta'sir etadi:

Diqqat: Kichik yoshdagi oʻquvchilarning diqqatini uzoq vaqt davomida bir joyda toʻplash qiyin jarayon hisoblanadi. Shu sababli, qisqa, interaktiv va oʻyin tarzida olib borilgan mashgʻulotlar oʻquvchilar diqqatini jamlashga yordam beradi.

Xotira: Boshlangʻich sinf oʻquvchilari uchun yangi ma'lumotlarni tez eslab qolish qiyin boʻlishi mumkin, ammo takrorlash, qiziqarli oʻyinlar orqali oʻrgatish bu jarayonni esda qolarli qiladi.

Qiziqish va motivatsiya: Oʻquvchilarning qiziqishini uygʻotadigan mavzular asosida tashkil etish oʻquvchilarning kognitiv faoliyatini jadallashtiradi. Ragʻbatlantirish va qiziqarli topshiriqlar oʻqishga boʻlgan ishtiyoqni oshiradi.

2.1.1-rasm. Kognitiv faoliyatga ta’sir etuvchi omillar

Texnik-texnologik muhitdagi raqamli vositalar: Zamonaviy texnologiyalarning, masalan, o‘yinli ilovalar, raqamli kitoblar va o‘quv dasturlarining ta’limda qo‘llanishi bolalarning qiziqishini oshiradi va ularga bilimni innovatsion usullar bilan o‘rganishga imkon beradi. O‘quvchilarga mo‘ljallangan maxsus o‘quv dasturlari va interaktiv platformalar orqali o‘quvchilar turli mavzularni mustaqil o‘rganishi va kognitiv ko‘nikmalarini rivojlantirishi mumkin.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyati ularning o‘ziga xos yoshiga mos tarzda rivojlanadi va bu jarayonda oilaviy, maktab va ijtimoiy muhit, shuningdek, texnologiyalardan foydalanish muhim rol o‘ynaydi. O‘quvchilarning kognitiv rivojlanishini samarali ta’minlash uchun ularga qiziqarli, faol va interaktiv muhit yaratish kerak[28].

Ma’lumki, mamlakatimizda ta’lim jarayonini rivojlantirish asosiy va muhim yo‘nalish hisoblanadi. Bunda ko‘pgina baholash dasturlari qatorida PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) — to‘rtinchi sinf o‘quvchilarining matnni o‘qish va tushunish darajasini xalqaro miqyosda baholovchi tadqiqotga ishtiroki amalga oshirilmoqda. Bu tadqiqotlar mamlakatlar ta’lim sifatini solishtirish,

[28] Kollaborativ ta’lim muhitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirish masalalari N.X. Aslanova, Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti “Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga ta’lim-tarbiya berishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning o‘rni” mavzusida respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari to‘plami, 2024-y, 221-b

zaif va kuchli tomonlarni aniqlash hamda ta’lim siyosatini rivojlantirish uchun muhim indikator hisoblanadi.

PIRLSga tayyorgarlik — nafaqat xalqaro reytingni yaxshilash, balki ichki ta’lim tizimini mustahkamlash, o‘quvchilarning amaliy o‘qish ko‘nikmalarini oshirish uchun strategik ahamiyatga ega. O‘quvchilarning o‘qish savodxonligini kollaborativ usullar yordamida rivojlantirish, hamkorlikda fikrlash, muloqot va birgalikda natija yaratish ko‘nikmalarini shakllantirish, individual ehtiyojlarni hisobga olgan holda boshlang‘ich sinflarda tashkil etiladigan darslarni innovatsion shakllarda tashkil etish ijobiy samara beradi.

Shunday ekan, har bir o‘qituvchi asosiy pedagogik tamoyillar sifatida Vigotskiyning o‘zaro yordam va ijtimoiy muhitda o‘rganish, o‘quv jarayonini faol va interfaol o‘qitish (“learning by doing”) yordamida amalga oshirish, ta’limda differensial yondashuv (topshiriqlarni barcha o‘quvchilarning o‘rganish darajasiga moslashtirish), formativ baholash va refleksiyaga asosiy e’tiborni qaratishi talab etiladi.

Ta’lim jarayonida innovatsion kollaborativ shakllar sirasiga kiruvchi “think-pair-share” (o‘ylash — juftlikda muhokama — namoyish etish) texnikasida o‘quvchi avval o‘z fikrini partadoshiga aytadi, keyin juftlikda fikr almashadi, so‘ng jamoaga aytadi.

Misol uchun: Berilgan matn asosida “Qanday?”, “Qanaqa?” so‘rog‘iga javob beruvchi sifat-so‘z turkumiga oid 2 ta so‘zdan iborat jumla tuzish - 1 daqiqa o‘ylash, 2 daqiqa juftlikda muhokama, 3 daqiqa sinf jamoasiga taqdimot qilish. Bu texnikada kollaborativ ta’limning juftlikda va jamoada ishlash shakllari amalga oshiriladi.

“Jigsaw” (Mozaika) usuli ham kollaborativ shaklda ishlash uchun qulay usul hisoblanadi. Bunda matn bo‘laklarga bo‘linadi, har bir guruh o‘ziga tegishli matn qismini o‘rganib, so‘ng bir a’zosini “ekspert” sifatida boshqa guruhga yuboradi va ekspertlar tomonidan umumiy xulosalar yig‘iladi.

Misol: Badiiy matnni 4 qismga bo‘lib, bir guruh matn qahramonlari, boshqa guruhlar voqea, muammo va xulosalar bo‘yicha ishlaydi. Har bir matn xulosasi asosida bittadan maqol aytish o‘quvchilarda matn turlari, badiiy asar janrlari haqida ma’lumot beradi.

“Reciprocal teaching” (o‘zaro o‘qitish) metodida o‘quvchilarga o‘zaro savol-javob, xulosalash, bashorat qilish va tushuntirish funksiyalarini bajarish vazifasi beriladi. Bunda matnni qismlarga bo‘lib

mustaqil o‘qish, har qismga mos topshiriq tayyorlash, testlar tuzish, savol tuzish, qahramonlarni ajratib olish, rasm chizish kabi vazifalar tayyorlanadi. Bu kollaborativ usulda o‘quvchilar matn ustida samarali ishlaydilar. Matn haqida to‘liq tushunchalarga ega bo‘ladilar.

Peer tutoring (tengdoshlar orasida hamkorlik) — bu ta’lim usulida tajribaliroq yoki yaxshi o‘qiydigan o‘quvchilar o‘z tengdoshlari yoki kichikroq yoshdagi o‘quvchilarga individual yoki kichik guruhlarda ta’limiy yordam berishadi.

Mixed-ability pairs (turli tayyorgarlik darajasidagi juftliklar) — bunda bir o‘quvchi ma’lum fan bo‘yicha yuqori bilim darajasiga ega, ikkinchisi esa pastroq darajada bo‘lib, birinchisi ikkinchisiga o‘rgatishi talab etiladi.

Project-based reading (Loyihaviy o‘qish) matn asosida kichik loyiha tayyorlash vazifasi beriladi. Bu loyiha rolli o‘yin, plakatga chizish, kichik kollajli kitobcha tayyorlash yoki broshyura tayyorlash shaklida bo‘lsa maqsadga muvofiq.

Misol: “Mening sevimli qahramonim” loyihasida o‘quvchilar guruhlarga bo‘lib, qahramonni aks ettiradilar, uning xatti-harakatlarini sahnalashtiradilar yoki uning xususiyatlarini aks ettiruvchi plakat tayyorlaydilar.

O‘yin asosidagi vazifalar berish — bunda o‘qish mashg‘ulotlarini o‘yin elementlari (bonuslar, darajalar, sovg‘alar) bilan boyitish maqsadi turadi. Misol uchun: so‘z va jumla yaratuvchi “vazifalar” (qandaydir so‘zni topish, she’riy yoki maqolli xulosalar qilish) va boshqalar.

“Blended” kollaborativ o‘qish usuli — sinf ichidagi guruhiy ishlar va onlayn hamkorlik (forum, Padlet, konferensiya) kombinatsiyasi asosida tashkil etiladi. Misol uchun: uyga vazifa — qisqa metrajli videoni tomosha qilib, taassurotlar asosida guruh muhokamasini tashkil etish lozim.

Kollaborativ yondashuv asosida tashkil etiladigan darslarda differensatsiya va inklyuzivlik muhim o‘rin tutadi. Bunda vazifalar modulli tarzda, ya’ni bir xil topshiriqni (oson, o‘rta, qiyin) darajaga bo‘lib berish, vizual vositalar va multisensor yondashuv: rasmlar, kartochkalar, harakatli mashqlar asosida tashkil etish, qo‘shimcha vaqt yoki soddalashtirilgan matnlar tanlash asosida berilishi lozim.

Bunda o‘zbek adabiy tilining madaniy jihatlarini hisobga olish, baholashning formativ va summativ variantlarini tanlash muhimdir.

Formativ baholash quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- kuzatuv varag‘ini yuritish;
- peer-assessment (bir-birini baholash);
- matn yuzasidan qisqa testlar (3–5 savol) asosida baholash.

Summativ baholashda esa portfoliolar (kundalik yozuvlar, audio/video materiallar), qiyosiy nazorat ishlari, ko‘rsatkichlar asosida to‘g‘ri o‘qilgan so‘zlar soni, matnni tushunish darajasi (savol-javob), o‘zaro yordam ko‘nikmalari baholanadi.

Bunda fasilitator sifatida o‘qituvchining roli yo‘l-yo‘riq berish, guruh ishini kuzatish, baholash, vazifalarni oldindan aniq taqsimlash va vaqtni boshqarish, ijtimoiy ko‘nikmalar rivoji uchun guruhlarda dinamikani aniqlash (har haftadagi o‘zgartirish) asosida amalga oshiriladi. Dars jarayonida ba’zi o‘quvchilar passiv bo‘lishi mumkin. Shuning uchun aniq rollar: vaqt nazoratchisi, qayd etib boruvchi, taqdimotchi kabilar belgilanishi lozim.

2.1.2-rasm. Kollaborativ ta’lim asosida o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini rivojlantirish modeli

Kollaborativ ta’lim muhitida innovatsion shakllarni tatbiq etish boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darslarini nafaqat texnologik jihatdan, balki o‘quvchilar uchun mavzuni keng tushunish, ijtimoiy va hissiy rivojlanish, hayotiy ko‘nikmalarni egallashni sezilarli darajada yaxshilaydi[29].

Zamonaviy jamiyatda ta’lim tizimi oldiga qo‘yilayotgan asosiy talablardan biri - shaxsning intellektual, ruhiy va ijtimoiy salomatligini ta’minlagan holda uni har tomonlama rivojlantirishdir. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichi bolada bilish jarayonlari, nutq va tafakkur rivojining intensiv davri bo‘lib, bu bosqichda amalga oshiriladigan pedagogik yondashuvlar keyingi ta’lim muvaffaqiyatini belgilab beradi.

Bugungi kunda bolalar ta’lim makonida o‘quvchilarning faqat akademik bilimlarini emas, balki ularning kognitiv salohiyati, ruhiy barqarorligi va sog‘lom tafakkurini rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida e’tirof etilmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichi bolaning nutq, tafakkur, e’tibor va xotira kabi asosiy bilish jarayonlari shakllanadigan muhim davr hisoblanadi. Ushbu bosqichda kognitiv rivojlanish yetarli darajada ta’minlanmasa, keyingi ta’lim jarayonlarida o‘quvchilarda o‘qishga bo‘lgan qiziqishning pasayishi, psixoemotsional zo‘riqish va o‘quv faoliyatida qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin.

Zamonaviy neyrofanlar rivoji ta’lim jarayonini miya faoliyati, nutq va tafakkur o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni hisobga olgan holda tashkil etish zarurligini ko‘rsatmoqda. Shu nuqtai nazardan, neyropsixolingvistik yondashuv ta’lim mazmunini o‘quvchilarning individual neyrokognitiv xususiyatlariga moslashtirish imkonini beradi. Ushbu yondashuv o‘quvchilarning kognitiv faolligini oshirish bilan birga, ularning ruhiy salomatligini muhofaza qilish va mustahkamlashga xizmat qiladi.

Mavjud pedagogik-amaliyot tahlili shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich ta’limda kognitiv faoliyatni rivojlantirish ko‘proq an’anaviy metodlar asosida olib borilmoqda, neyropsixolingvistik yondashuv esa yetarli darajada tizimli qo‘llanilmayapti. Shu sababli,

[29] Kollaborativ ta’lim muhitida boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darslarini samarali tashkil etishning innovatsion shakllari N.X. Aslanova, “Filologiya fanlarini o‘qitishda xorijiy tajribalar va raqamli texnologiyalardan foydalanish” Respublika ilmiy-amaliy konferensiya to‘plami, 2025-y, 234-b

boshlang‘ich sinflarda neyropsixolingvistik yondashuv asosida kognitiv faoliyatni rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari va amaliy mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-pedagogik muammo hisoblanadi.

Neyropsixolingvistika neyrofanlar, psixologiya va lingvistika tutashgan fanlararo soha bo‘lib, insonning nutq faoliyati, tilni qabul qilish, qayta ishlash va ifodalash jarayonlarining miya mexanizmlari bilan o‘zaro bog‘liqligini o‘rganadi. Mazkur yo‘nalishda nutq va til faoliyati faqat lingvistik hodisa sifatida emas, balki idrok, diqqat, xotira, tafakkur, emotsiya va ijro funksiyalari bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan murakkab neyrokognitiv jarayon sifatida talqin qilinadi. Shu sababli neyropsixolingvistikaning ilmiy asoslari ta’lim jarayonida o‘quvchilarning axborotni qanday qabul qilishi, qayta ishlashi, eslab qolishi va nutq orqali ifodalashini chuqurroq tushunish imkonini beradi.

Neyropsixolingvistik yondashuvning muhim jihatlaridan biri — o‘quvchining individual neyrokognitiv xususiyatlarini hisobga olishdir. Har bir bolaning diqqatni jamlash, ma’lumotni eslab qolish, tovush va belgilarni farqlash, nutqiy axborotni qayta ishlash, o‘z fikrini og‘zaki va yozma shaklda ifodalash imkoniyatlari turlicha bo‘lishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan, ta’lim jarayonini barcha o‘quvchilarga bir xil tarzda tashkil etishdan ko‘ra, ularning individual kognitiv ehtiyojlari va o‘rganish imkoniyatlarini hisobga olgan holda moslashtirish samaraliroq pedagogik sharoitlarni yaratadi.

Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida neyropsixolingvistik yondashuv alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki aynan ushbu davrda o‘qish, yozish, og‘zaki nutq, fonematik idrok, lug‘at boyligi, diqqat va xotira kabi asosiy kognitiv-nutqiy jarayonlar jadal rivojlanadi. O‘quvchining tovushlarni farqlashi, tovush va harf o‘rtasidagi bog‘liqlikni anglashi, so‘zlarni to‘g‘ri o‘qishi, o‘qilgan matn mazmunini tushunishi va o‘z fikrini izchil ifodalashi keyingi ta’lim faoliyatining muhim poydevorini tashkil etadi. Shuning uchun boshlang‘ich ta’limda nutqiy va kognitiv jarayonlarni o‘zaro integratsiyalashgan holda rivojlantirish muhimdir.

Neyropsixolingvistik yondashuv ta’lim mazmunini multimodal tarzda tashkil etishni ham qo‘llab-quvvatlaydi. Ya’ni o‘quv ma’lumotini faqat og‘zaki yoki yozma shaklda berish bilan cheklanmasdan, vizual, eshitish, harakat va amaliy faoliyat elementlarini uyg‘unlashtirish o‘quvchilarning axborotni turli kanallar

orqali qayta ishlash imkoniyatlarini kengaytiradi. Masalan, yangi so‘zni o‘rgatishda uning yozma shakli, talaffuzi, tasviri, ma’nosi va amaliy qo‘llanishini birgalikda taqdim etish o‘quvchining mazmunni yaxlit anglashiga yordam beradi.

Mazkur yondashuvda kognitiv yuklamani oqilona boshqarish ham muhim hisoblanadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisiga bir vaqtning o‘zida haddan tashqari ko‘p axborot berilishi diqqat va ishchi xotiraga ortiqcha yuklama tushirishi mumkin. Shu sababli o‘quv topshiriqlarini bosqichma-bosqich tashkil etish, murakkab vazifalarni kichik komponentlarga ajratish, vizual tayanchlardan foydalanish, takrorlash va refleksiyani ta’minlash o‘quv materialini samaraliroq o‘zlashtirishga xizmat qiladi. Bunday yondashuv pedagogik qo‘llab-quvvatlash va scaffolding mexanizmlari bilan ham uyg‘unlashadi.

Neyropsixolingvistik yondashuvning yana bir muhim jihati nutq va kognitiv faoliyatning o‘zaro bog‘liqligini hisobga olishdir. O‘quvchi o‘z fikrini og‘zaki ifodalash, savollarga javob berish, izohlash, taqqoslash, dalillash va xulosa chiqarish jarayonida nafaqat kommunikativ, balki yuqori darajadagi kognitiv operatsiyalarni ham amalga oshiradi. Shu sababli boshlang‘ich ta’limda dialogik suhbat, savol-javob, hikoya tuzish, muammoli vaziyatlarni muhokama qilish va guruhli muloqot kabi faoliyat turlaridan foydalanish kognitiv rivojlanishni qo‘llab-quvvatlaydi.

Bu jihat neyropsixolingvistik yondashuvni kollaborativ ta’lim bilan integratsiyalash uchun ham muhim nazariy asos yaratadi. Juftlik va kichik guruhlarda ishlash jarayonida o‘quvchilar bir-birini tinglaydi, savol beradi, o‘z fikrini tushuntiradi, qarama-qarshi fikrlarni taqqoslaydi va umumiy xulosaga keladi. Bunday dialogik faoliyat nutqiy jarayonlarni faollashtirish bilan birga, diqqat, xotira, tahlil, muammoni hal qilish va refleksiya kabi kognitiv jarayonlarning rivojlanishiga ham xizmat qiladi. Natijada til va nutq vositasida tashkil etilgan ijtimoiy o‘zaro ta’sir o‘quvchining individual kognitiv rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi mexanizmga aylanadi.

Shuningdek, neyropsixolingvistik yondashuv ta’lim jarayonida emotsional holat va ruhiy farovonlikni hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi. Kuchli stress, xavotir, doimiy muvaffaqiyatsizlik hissi yoki o‘ziga past baho berish o‘quvchining diqqatini jamlashi, faol ishtirok etishi va yangi axborotni o‘zlashtirishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu bois boshlang‘ich ta’limda xavfsiz va qo‘llab-

quvvatlovchi psixologik muhitni yaratish, o‘quvchining kichik yutuqlarini e’tirof etish, xatolarni jazolash emas, balki o‘rganish imkoniyati sifatida talqin qilish muhimdir.

Bunda ijobiy emotsional muhit, o‘zaro hurmat, pedagogik qo‘llab-quvvatlash va o‘quvchining o‘z fikrini erkin ifodalashi uning ta’lim jarayonidagi faolligini oshiradi. O‘quvchi o‘zini xavfsiz va qadrlangan deb his qilgan muhitda savol berishga, xato qilishdan qo‘rqmasdan fikr bildirishga, yangi strategiyalarni sinab ko‘rishga va mustaqil izlanishga ko‘proq moyil bo‘ladi. Shu ma’noda neyropsixolingvistik yondashuv kognitiv rivojlanish va ruhiy farovonlikni bir-biridan ajratmagan holda ko‘rib chiqishga imkon beradi.

Shu bilan birga, mazkur yondashuv inklyuziv ta’lim uchun ham muhim metodologik imkoniyatlarga ega. O‘quvchilarning nutqiy, kognitiv va sensor xususiyatlaridagi farqlarni hisobga olish o‘quv topshiriqlarini differensiallashtirish, turli xil taqdimot vositalaridan foydalanish va pedagogik yordam darajasini individual belgilash imkonini beradi. Bu esa har bir o‘quvchining ta’lim jarayonida faol ishtirok etishi va o‘z imkoniyatlariga mos ravishda rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Demak, neyropsixolingvistik yondashuvni boshlang‘ich ta’limga joriy etish “miya – psixika – til – ta’lim faoliyati” o‘rtasidagi uzviy aloqani hisobga olishga asoslanadi. Mazkur yondashuv orqali o‘quvchining individual neyrokognitiv xususiyatlari aniqlanadi, ta’lim mazmuni va topshiriqlar moslashtiriladi, nutqiy va kognitiv jarayonlar birgalikda rivojlantiriladi, multimodal hamda kollaborativ faoliyatdan foydalaniladi va ijobiy psixologik muhit yaratiladi. Natijada ta’lim jarayoni nafaqat bilimlarni o‘zlashtirish samaradorligini oshirish, balki diqqat, xotira, tafakkur, nutq, mustaqil fikrlash, kommunikativ kompetensiya, o‘ziga ishonch va ruhiy farovonlikni kompleks rivojlantirishga yo‘naltiriladi.

Shu jihatdan, neyropsixolingvistik yondashuv boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirishning zamonaviy ilmiy asoslaridan biri sifatida qaralishi va kollaborativ, kompetensiyaviy, shaxsga yo‘naltirilgan hamda inklyuziv ta’lim

yondashuvlari bilan integratsiyalashgan holda qo‘llanilishi maqsadga muvofiqdir[30].

2.2-§. Kollaborativ ta’lim muhitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirishning metodik ta’minoti

Hamkorlikda o‘qitish texnologiyalari ta’lim jarayonini takomillashtirish, uni o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirish hamda ta’limning samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi zamonaviy pedagogik yondashuvlardan biri hisoblanadi. Ushbu texnologiyaning asosiy maqsadi o‘quvchilar uchun ijodiy va qo‘llab-quvvatlovchi ta’lim muhitini yaratish, ularning mustaqil fikrlash, muloqot qilish, muammolarni birgalikda hal etish hamda ijtimoiy hamkorlik kompetensiyalarini rivojlantirishdan iborat. Shu jihatdan hamkorlikda o‘qitish o‘quvchilarning nafaqat bilimlarni egallashiga, balki ularning shaxsiy, intellektual va kommunikativ rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Hamkorlikda o‘qitish jarayonida o‘quv faoliyati o‘zaro fikr almashish, suhbat, muhokama, tahlil, munozara, muzokara, amaliy topshiriqlarni bajarish, kuzatish, modellashtirish, turli obyektlarni yaratish hamda muammoli vaziyatlarni birgalikda hal etish kabi faol metodlar asosida tashkil etiladi. Bunday faoliyat o‘quvchilarning bilish jarayonlarini faollashtirib, ularning tanqidiy va ijodiy fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Hamkorlikda o‘qitish texnologiyasini tashkil etishda turli pedagogik o‘zaro ta’sir shakllaridan foydalaniladi. Jumladan, o‘qituvchi–sinf, o‘qituvchi–kichik guruh, o‘qituvchi–katta guruh, o‘qituvchi–o‘quvchi, o‘quvchi–o‘quvchi (juftlikda ishlash), kichik guruh–kichik guruh, guruh–sinf kabi hamkorlik shakllari ta’lim jarayonining mazmuni va maqsadiga mos ravishda qo‘llaniladi. Mazkur shakllar o‘quvchilar o‘rtasida samarali kommunikatsiya va o‘zaro yordamni ta’minlaydi.

Hamkorlikda o‘qitish – bu o‘qituvchi tomonidan ta’lim jarayonida sinf jamoasi, kichik guruhlar va alohida o‘quvchilar bilan samarali pedagogik hamkorlikni tashkil etish bilan birga,

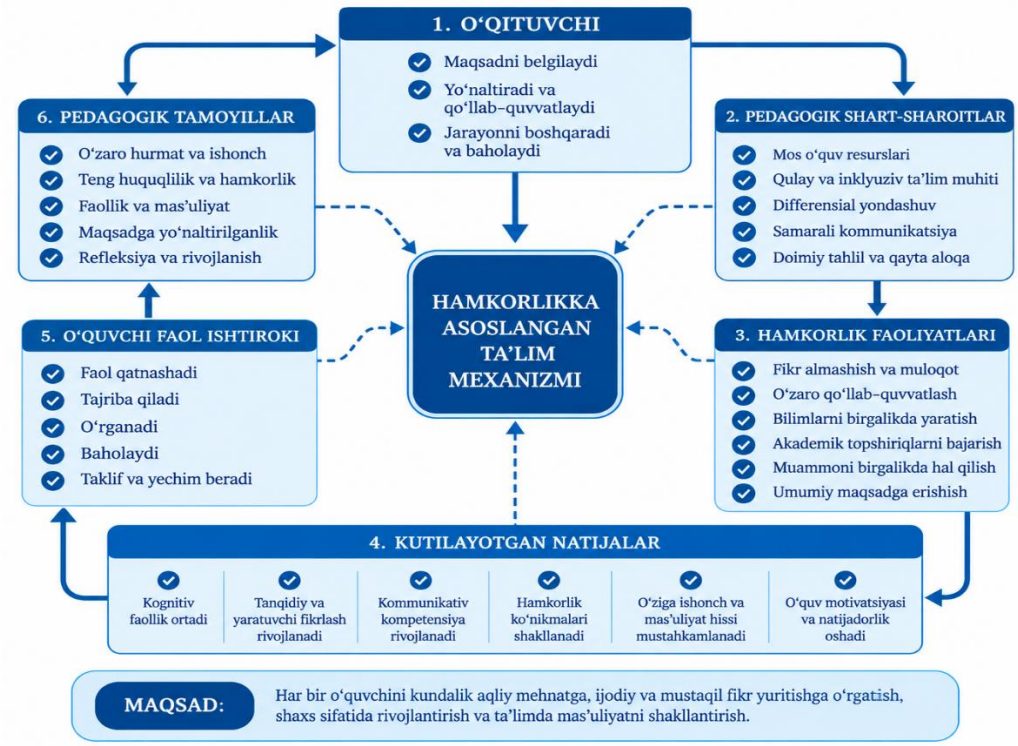
[30] NEUROPSYCHOLINGUISTICS AND HEALTH 2026/1 (1) Boshlang‘ich ta’limda neyropsixolingvistik yondashuv asosida kognitiv faoliyatni rivojlantirish. N.Aslanova, 149-b

o‘quvchilarning o‘zaro qo‘llab-quvvatlash, fikr almashish va bilimlarni birgalikda yaratish faoliyatini yo‘lga qo‘yishga qaratilgan pedagogik texnologiyadir. Bunda o‘qituvchi fasilitator va yo‘naltiruvchi vazifasini bajaradi, o‘quvchilar esa kichik guruhlarda hamkorlik asosida akademik topshiriqlarni bajarib, o‘zaro yordam ko‘rsatish orqali umumiy maqsadga erishadilar.

Hamkorlikda o‘qitish metodlari bir qator muhim xususiyatlarga ega. Birinchidan, o‘quvchilar umumiy maqsad va yagona topshiriq ustida birgalikda faoliyat olib boradilar, bu esa bilimlarni chuqurroq o‘zlashtirishga yordam beradi. Ikkinchidan, ta’lim jarayoni odatda 2–5 nafar o‘quvchidan iborat kichik guruhlarda tashkil etiladi, bu esa har bir ishtirokchining faol qatnashishini ta’minlaydi. Uchinchidan, guruh a’zolari umumiy natijaga erishish uchun o‘zaro kelishilgan hamkorlik qoidalari va ijtimoiy xulq-atvor me’yorlariga amal qiladilar.

To‘rtinchidan, hamkorlik jarayonida o‘quvchilar mustaqil fikrlash bilan bir qatorda, bir-birini qo‘llab-quvvatlash va o‘zaro yordam ko‘rsatish orqali umumiy vazifalarni bajaradilar.

Beshinchidan, har bir o‘quvchi o‘z faoliyati va guruhning yakuniy natijasi uchun shaxsiy mas’uliyatni his qiladi hamda o‘quv jarayonida faol ishtirok etishga intiladi.

2.2.1-rasm. Hamkorlikda o‘qitishning mazmuni

Shuningdek, hamkorlikda o‘qitish texnologiyasi o‘quvchilarni bilimlarni passiv o‘zlashtiruvchi emas, balki ularni hamkorlikda yaratadigan faol subyekt sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur texnologiya boshlang‘ich ta’limda kognitiv faollikni rivojlantirish, tanqidiy va ijodiy fikrlashni shakllantirish, kommunikativ kompetensiyalarni takomillashtirish hamda XXI asr ko‘nikmalarini rivojlantirishning samarali pedagogik vositasi hisoblanadi.

Hamkorlikda o‘qitish texnologiyalari amalga oshirildigan ayrim noana’naviy dars shakllari sifatida “Matbuot konferensiyasi” (dars mavzusini savol javoblar orqali o‘zlashtirish mashqi), Quvnoqlar, zukkolar klubi (qiziqarli savol-ularga javoblar topish orqali mustaqil fikrlashni o‘rgatish mashqi), “Guruhlarda ishlash” (o‘quvchilarning bir nechta guruhlarga bo‘linib vazifalar bajarishini tashkil etish orqali bilimlarni mustahkamlash mashqi), “O‘zaro o‘qitish” (o‘quvchilarning dars mazmuni bo‘yicha matnning ayrim abzaslari yoki shunga o‘xshash kichiq bo‘laklarini bir-birlariga tushuntirishlari) mashqlarini tashkil etish orqali mavzularni o‘zlashtirish, “O‘quvchilar olib boradigan dars” (dars mavzusini o‘quvchilar tomonidan tushuntirib berilishini tashkil etish orqali o‘quvchilar faolligini oshirish), “Tanlov darsi” (sinfdagi o‘quvchilarning bir yoki bir nechta mavzu bo‘yicha oldindan tayyorgarlik ko‘rgan holdagi tanlovini tashkil etish, g‘oliblarni aniqlash), “Juftlikda ishlash (binar)” (o‘quvchilarning juft bo‘lib, dars mavzusini birgalikda o‘zlashtirishi yoki bir-birining bilimlarini mustahkamlash), “Dialog” darsi (o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga o‘rgatish va o‘z fikrlarini bayon etish ko‘nikmalarini rivojlantirish maqsadida dars mavzusini o‘quvchilar bilan dialoglar tashkil etish orqali tushuntirish va mustahkamlash mashqlaridan iborat), “Aylana bo‘ylab mashq” (o‘quvchilarning navbatma-navbat ishtiroki asosida yangi mavzuni o‘zlashtirish yoki o‘tilgan darsni takrorlab, mustahkamlash), “Innovasiyalar darsi” (o‘quv fani sohasidagi yoki maktab hayotiga tegishli yangiliklarni joriy qilish, shuningdek o‘quvchilarning ijodiy faoliyatlari natijalarini amalda qo‘llash bo‘yicha taklif va loyihalar bilan tanishirish) kabilar o‘quvchilarning bilimlarini oshirish, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Hamkorlikda o‘qitishning asosiy g‘oyasi: o‘quv topshiriqlarini nafaqat birgalikda bajarish, balki hamkorlikda o‘qish o‘rganish hisoblanadi.

Hamkorlikda o‘qitishning maqsadi esa har bir o‘quvchini kundalik qizg‘in aqliy mehnatga, ijodiy va mustaqil fikr yuritishga o‘rgatish, shaxs sifatida onglilik, mustaqillikni tarbiyalash, har bir o‘quvchida shaxsiy qadr-qimmat tuyg‘usini vujudga keltirish, o‘z kuchi va qobiliyatiga bo‘lgan ishonchini mustahkamlash va tahsil olishda mas’uliyat hissini shakllantirishdan iborat.

Hamkorlikda o‘qitishning maqsadlari va pedagogik ahamiyati

2.2.1-jadval

T/r	**Hamkorlikda o‘qitishning maqsadi**	**Pedagogik mazmuni**
1	Har bir o‘quvchini kundalik qizg‘in aqliy mehnatga, ijodiy va mustaqil fikr yuritishga o‘rgatish	O‘quvchilarning bilish faolligini oshirish, tanqidiy va kreativ fikrlashini rivojlantirish hamda muammolarni mustaqil hal qilish ko‘nikmalarini shakllantirish.
2	Shaxs sifatida onglilik va mustaqillikni tarbiyalash	O‘quvchilarda o‘z faoliyatini ongli ravishda rejalashtirish, qaror qabul qilish va o‘z xatti-harakatlari uchun javobgarlik hissini rivojlantirish.
3	Har bir o‘quvchida shaxsiy qadr-qimmat tuyg‘usini vujudga keltirish	O‘quvchilarning o‘z imkoniyatlarini qadrlashi, o‘z fikrini erkin ifodalashi va jamoada o‘z o‘rnini his etishini ta’minlash.
4	O‘z kuchi va qobiliyatiga bo‘lgan ishonchini mustahkamlash	O‘quvchilarda o‘ziga ishonch, tashabbuskorlik va muvaffaqiyatga erishishga intilish motivatsiyasini shakllantirish.
5	Tahsil olishda mas’uliyat hissini shakllantirish	O‘quvchilarning o‘quv faoliyatiga mas’uliyat bilan yondashishi, guruhdagi vazifalarni vijdonan bajarishi va umumiy natija uchun javobgarlikni

Hamkorlikda o‘qitish texnologiyasi har bir o‘quvchining tahsil olishdagi muvaffaqiyati guruh muvaffaqiyatiga olib kelishini anglagan holda muntazam va sidqidildan aqliy mehnat qilishga, o‘quv topshiriqlarini to‘liq va sifatli bajarishga, o‘quv materialini puxta

o‘zlashtirishga, o‘rtoqlariga hamkor bo‘lib, o‘zaro yordam uyushtirishga zamin tayyorlaydi. Hamkorlikda o‘qitish texnologiyasida o‘quvchilarni hamkorlikda o‘qitishni tashkil etishning bir necha metodlari mavjud:

1. Sinf-dars tizimi (Y. Komenskiy)
2. Komandada va kichik guruhlarda hamkorlikda o‘qitish (R.Slavin).
3. Hamkorlikda o‘qitishning “zigzag yoki arra” metodi (E.Aronson).
4. Hamkorlikda o‘qitishning “Birgalikda o‘qiymiz” metodi (Minnesot universiteti professorlari R.Jonson, D.Jonson).
5. Kichik guruhlarda ijodiy izlanishni tashkil etish metodi (Isroildagi Tel-Aviv universiteti professori Sh.Sharan).

R.Slavinning komandada o‘qitishda ovquvchilar teng sonli ikki komandaga ajratiladi. Har ikkala komanda bir xil topshiriqni bajaradi. Komanda a’zolari o‘quv topshiriqlarini hamkorlikda bajarib, har bir o‘quvchi mavzuda ko‘zda tutilgan bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtirishiga e’tibor qaratadi. R.Slavinning ta’kidlashicha, o‘quvchilarga topshiriqlarni hamkorlikda bajarish uchun ko‘rsatma berilishi yetarli emas. O‘quvchilar o‘rtasida tom ma’nodagi hamkorlik, har bir o‘quvchining qo‘lga kiritgan muvaffaqiyatidan quvonish, bir-biriga sidqidildan yordam berish hissi, qulay ijtimoiypsixologik muhit vujudga kelishi zarur. Mazkur texnologiyada o‘quvchilarning bilimlarni o‘zlashtirish sifatini aniqlashda ularni bir-biri bilan emas, balki har bir o‘quvchining kundalik natijasi avval qo‘lga kiritilgan natija bilan taqqoslanadi. Shundagina o‘quvchilar o‘zining dars davomida erishgan natijasi komandaga foyda keltirishini anglagan holda mas’uliyatni his qilib, ko‘proq izlanishga, bilim, ko‘nikma va malakalarni puxta o‘zlashtirishga intiladi.

Kichik guruhlarda hamkorlikda o‘qitishda kichik guruhlar 4-6 nafar o‘quvchidan iborat qilib tuziladi. O‘qituvchi avval mavzuni tushuntiradi, so‘ngra o‘quvchilarning mustaqil ishlarini tashkil etadi. O‘quv topshiriqlari 4-6 qismga ajratilib, har bir o‘quvchi topshiriqning ma’lum qismini bajaradi. Topshiriq yakunida har bir o‘quvchi o‘zi bajargan qism yuzasidan fikr yuritib, bir-birini o‘qitadi, so‘ngra guruh a’zolari tomonidan topshiriq yuzasidan umumiy xulosaga kelinadi. O‘qituvchi har bir kichik guruh axborotini tinglaydi, turli savollar yordamida bilimlarni nazorat qilib baholaydi.

Hamkorlikda o‘qitish texnologiyalaridan samarali foydalanishning o‘ziga xos pedagogik, psixologik va uslubiy asoslari ishlab chiqilgan bo‘lib, ular quyidagilar:

– tashkiliy-pedagogik asoslari - o‘quv reja, dastur, dars mavzusi, DTS talablari va ularga muvofiq darajada o‘zlashtirilishi talab qilinadigan yangi bilim hajmi asosida o‘quv mashg‘uloti ishtirokchilarining hamkorlikda ishlashlari uchun shart-sharoit, imkoniyatlarni belgilash va amalga oshirish;

– psixologik asoslari - o‘quvchilarning psixologik va yosh xususiyatlarini hisobga olish, mashg‘ulotda har bir o‘quvchi uchun qulay psixologik muhit yaratish, erkin muloqotni sifatli uyushtirishda dars mavzusi, mazmuni, qo‘llanilayotgan tushunchalar, atamalar, ta’riflar, formulalar va boshqa shartlarning o‘quvchilar uchun tushunarli bo‘lishini ta’minlash;

– uslubiy asoslari - mashg‘ulot uchun zarur vositalarni oldindan ishga tayyorlash, ularning talablar darajasida sifatli bo‘lishini ta’minlash. Muloqot usullari hamda zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalanishni tashkil qilish va boshqalar.

Hamkorlikda o‘qitish samaradorligini ta’minlovchi omillar: o‘quvchilarning dars mazmuniga ijodiy yondashuvi, dars jarayonidagi axborotlarni tahlil va tanqid qilish, o‘z xulosalarini asoslash, bilimlarni yangi vaziyatlarda ijodiy qo‘llash, amaliy topshiriqlar bajarish uchun vaqtni ko‘proq ajratish, hamkorlikda o‘qiyotgan o‘quvchilarning birbiriga muvaffaqiyatga erishishlari uchun ko‘maklashuvi va boshqalar.

Pedagogika- psixologiya fanida hamkorlikning 8 ta shakli mavjud. Ular quyidagilardan iboratdir: 1. Faoliyatga kirish. 2. Mustaqil harakatlar o‘qituvchi bilan o‘quvchi hamkorlikda bajaradilar. 3. O‘qituvchi harakatni boshlab beradi va unga o‘quvchini jalb etadi. 4. Taqlid harakatlari (o‘qituvchidan ibrat olgan o‘quvchi anna shu namuna asosida harakat qiladi). 5. Madad harakatlari (o‘qituvchi o‘quvchiga oraliq maqsadni va unga erish usullarini tanlashda yordam beradi va oxirgi natijani nazorat qiladi). 6. O‘zini - o‘zi boshqarish harakatlari (o‘qituvchi umumiy maqsadni ko‘rsatishda oxirgi natijani baholashda ishtirok etadi). 7. O‘zini - o‘zi ko‘rsatuvchi harakatlar. 8. O‘zini - o‘zi uyushtiruvchi harakatlar.

Pedagogika va psixologiya fanida hamkorlikning asosiy shakllari

2.2.2-jadval

T/r	Hamkorlik shakli	Mazmuni	O‘qituvchining roli	O‘quvchining roli
1	**Faoliyatga kirish**	O‘quvchilarni yangi faoliyatga tayyorlash, maqsad va vazifalarni anglash hamda motivatsiyani shakllantirish jarayoni.	Faoliyatni tashkil etadi, maqsadni tushuntiradi va motivatsiya yaratadi.	Faoliyat mazmunini anglaydi va ishtirok etishga tayyorlanadi.
2	**Mustaqil harakatlar**	O‘quvchi topshiriqlarni o‘qituvchi bilan hamkorlikda bajaradi, mustaqil faoliyat elementlari shakllanadi.	Yo‘naltiradi, maslahat beradi va zarur yordam ko‘rsatadi.	Vazifalarni mustaqil bajarishga intiladi va hamkorlik qiladi.
3	**Hamkorlikdagi boshlang‘ich harakat**	O‘qituvchi faoliyatni boshlab beradi va o‘quvchini jarayonga faol jalb etadi.	Faoliyatni modellashtiradi va boshqaradi.	O‘qituvchi ko‘rsatmalariga tayangan holda faol ishtirok etadi.
4	**Taqlid harakatlari**	O‘quvchi o‘qituvchi yoki tengdoshlari namunasiga tayangan holda faoliyatni bajaradi.	Namuna ko‘rsatadi va kuzatadi.	Kuzatadi, taqlid qiladi va tajriba orttiradi.
5	**Madad harakatlari**	O‘qituvchi oraliq maqsadlarni belgilash va ularga erishish usullarini tanlashda yordam beradi.	Konsultant va fasilitator sifatida qo‘llab-quvvatlaydi,	Maslahatlardan foydalanib topshiriqlarni bajaradi.

			natijani nazorat qiladi.	
6	**O‘zini-o‘zi boshqarish harakatlari**	O‘quvchi faoliyatini mustaqil boshqaradi, o‘qituvchi faqat umumiy maqsad va yakuniy natijani baholashda ishtirok etadi.	Yakuniy monitoring va baholashni amalga oshiradi.	O‘z faoliyatini rejalashtiradi, nazorat qiladi va baholaydi.
7	**O‘zini-o‘zi ko‘rsatuvchi harakatlar**	O‘quvchi o‘z bilim va ko‘nikmalarini mustaqil namoyish etadi, ijodiy yondashuvni qo‘llaydi.	Rag‘batlantiradi va natijalarni tahlil qiladi.	O‘z imkoniyatlarini erkin namoyon etadi.
8	**O‘zini-o‘zi uyushtiruvchi harakatlar**	O‘quvchi o‘quv faoliyatini mustaqil rejalashtiradi, tashkil etadi va boshqaradi.	Zarurat tug‘ilganda maslahat beradi.	Ta’lim jarayonini mustaqil tashkil etadi va javobgarlikni o‘z zimmasiga oladi.

Mazkur hamkorlik shakllari o‘quvchilarning bilish faoliyatini bosqichma-bosqich rivojlantirishga xizmat qiladi. Dastlab o‘qituvchi yetakchi rolni bajaradi, keyinchalik esa uning funksiyasi fasilitatorlik va konsultativ yordam ko‘rsatish bilan cheklanadi. Natijada o‘quvchilar mustaqil fikrlash, o‘z-o‘zini boshqarish, refleksiya qilish va hamkorlikda ishlash kompetensiyalarini egallaydilar. Bu bosqichlar ayniqsa kollaborativ ta’lim muhitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirishning metodik asosini tashkil etadi.

Kooperatsiya (lotincha *cooperatio — hamkorlik, birgalikda ishlash*) — bu umumiy maqsadga erishish uchun ikki yoki undan ortiq shaxslarning o‘zaro kelishilgan holda faoliyat olib borishi, vazifalarni taqsimlashi va natija uchun birgalikda mas’ul bo‘lish jarayonidir.

Pedagogik nuqtai nazardan, kooperatsiya — o‘quvchilarning kichik guruhlarda o‘zaro yordam, fikr almashish va mas’uliyatni taqsimlash asosida bilimlarni birgalikda egallashiga qaratilgan ta’lim faoliyatidir. Bunda har bir guruh a’zosi umumiy natijaga erishish uchun o‘z hissasini qo‘shadi va boshqalarning muvaffaqiyati uchun ham javobgarlikni his etadi.

Kooperativ ta’limning asosiy xususiyatlari umumiy maqsad (barcha ishtirokchilar yagona natijaga erishishga intiladi), o‘zaro bog‘liqlik (har bir a’zoning muvaffaqiyati guruh muvaffaqiyatiga ta’sir qiladi), shaxsiy mas’uliyat (har bir o‘quvchi o‘z vazifasi uchun javob beradi), yuzma-yuz muloqot (guruh a’zolari doimiy fikr almashadi va bir-birini qo‘llab-quvvatlaydi), ijtimoiy ko‘nikmalar (muloqot, hamkorlik, muammoni hal qilish va nizolarni boshqarish ko‘nikmalari rivojlanadi), guruh faoliyatini tahlil qilish (bajarilgan ishlar baholanadi va takomillashtirish yo‘llari belgilanishi) bilan xarakterlanadi. Kooperatsiya kollaboratsiyadan farq qiladi (2.2.3-jadvalga qarang)

Kooperatsiya va kollaboratsiya o‘rtasidagi farq

2.2.3-jadval

Kooperatsiya	**Kollaboratsiya**
Vazifalar oldindan taqsimlanadi.	Vazifalar jarayon davomida birgalikda shakllanadi.
Har bir ishtirokchi o‘z qismiga mas’ul bo‘ladi.	Barcha ishtirokchilar butun jarayon uchun birgalikda mas’ul bo‘ladi.
Ish natijalari yakunda birlashtiriladi.	Bilim va mahsulot birgalikda yaratiladi.

Ko‘proq mehnat taqsimotiga asoslanadi.	Ko‘proq umumiy fikrlash va ijodiy hamkorlikka asoslanadi.
O‘qituvchi faoliyatni ko‘proq boshqaradi.	O‘qituvchi fasilitator sifatida jarayonni qo‘llab-quvvatlaydi.

Boshlang‘ich ta’lim jarayoni misolida olib qarasak, 4 nafar o‘quvchidan iborat guruhga “O‘zbekistonning tabiati” mavzusida plakat tayyorlash topshiriladi. Bunda 1-o‘quvchi – tog‘lar haqida ma’lumot to‘playdi, 2-o‘quvchi – daryolarni tasvirlaydi, 3-o‘quvchi – o‘simliklar haqida yozadi, 4-o‘quvchi – taqdimotni tayyorlaydi. Har bir o‘quvchi o‘z vazifasini bajaradi, so‘ngra barcha qismlar birlashtirilib yagona loyiha yaratiladi. Bu kooperativ ta’limga misol bo‘ladi.

Agar esa o‘quvchilar mavzuni birgalikda muhokama qilib, g‘oyalarni umumiy ishlab chiqsa, qarorlarni birgalikda qabul qilsa va mahsulotni ham birgalikda yaratsa, bu kollaborativ ta’lim hisoblanadi.

Kooperatsiya — umumiy maqsadga erishish uchun ishtirokchilarning vazifalarni o‘zaro taqsimlagan holda, mas’uliyat va o‘zaro bog‘liqlik tamoyillari asosida amalga oshiriladigan hamkorlik faoliyatidir. Ta’lim jarayonida kooperatsiya o‘quvchilarning bilish faolligi, kommunikativ kompetensiyasi, ijtimoiy ko‘nikmalari va jamoada ishlash malakalarini rivojlantirishning muhim pedagogik vositasi hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi hukumati UNICEF va YUNESKO bilan hamkorlikda “O‘zbekistonda ta’limni rivojlantirish: AKT va raqamli ta’lim imkoniyatlaridan foydalanish orqali sifatli va inklyuziv ta’lim natijalariga erishish” loyihasini amalga oshirmoqda. Ushbu tashabbus Multi-Hamkorlikdagi Ishonch Jamg‘armasi (Multi-Partner Trust Fund) orqali moliyalashtiriladi va Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligining imkoniyatlarini mustahkamlashga, ya’ni nogironligi bo‘lgan bolalar, qizlar va qishloq hududlaridagi bolalar kabi ijtimoiy himoyaga muhtoj toifalar uchun inklyuziv, teng va sifatli ta’limni kengaytirishga qaratilgan.

Respublika bo‘yicha tanlab olingan maktablarda ilg‘or pedagogik yondashuvlar, raqamli ta’lim, inklyuziv texnologiyalar va yordamchi vositalarni sinovdan o‘tkazish orqali loyiha barcha bolalar uchun sifatli ta’lim imkoniyatlariga kirishni yaxshilashga xizmat qiladi. Bu esa o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini oshirishga va raqamli

ko‘nikmalarga ega, kelajak uchun tayyor avlodni shakllantirishga yordam beradi.

Loyiha maqsadlari O‘zbekistonning 2023–2026 yillar uchun Ta’lim islohoti bo‘yicha Milliy hamkorlik dasturiga (National Partnership Compact for Education Reform) to‘liq mos keladi. Mazkur dastur inklyuziv ta’lim, ta’lim tizimini raqamlashtirish va infratuzilmani yaxshilashni ustuvor yo‘nalishlar sifatida belgilagan. Loyihaning inklyuziv maktablar va yordamchi texnologiyalarga qaratilgan e’tibori asosiy islohot maqsadlaridan birini - butun mamlakat bo‘ylab kengaytirilishi mumkin bo‘lgan namunaviy inklyuziv maktablarni yaratishni ko‘zda tutadi. Shuningdek, loyiha 2024-yilda Yevropa taraqqiyot banki (ADB), Yaponiya xalqaro hamkorlik agentligi (JICA), YUNESKO, UNICEF, USAID va Jahon banki, Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi, Ijtimoiy himoya milliy agentligi hamda nogironlar tashkilotlari, ota-onalar va bolalar ishtirokida, UNICEF yetakchiligida ishlab chiqilgan Inklyuziv ta’lim bo‘yicha Dasturiy Asos (Inclusive Education Programmatic Framework — IEPF) bilan hamohangdir.

Kollaborativ ta’lim muhitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirishning konseptual-strukturaviy modeli boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida rivojlantirishning ilmiy-metodik asoslarini yaxlit tizim sifatida ifodalaydi. Modelning tuzilishi o‘zaro uzviy bog‘langan maqsadli, konseptual, tashkiliy-texnologik hamda natijaviy-baholash komponentlaridan iborat bo‘lib, ularning o‘zaro integratsiyasi ta’lim jarayonining samaradorligini ta’minlaydi.

Modelning maqsadli komponenti pedagogik jarayonning strategik yo‘nalishini belgilaydi. Mazkur komponentning asosini O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni, Davlat ta’lim standarti, Milliy o‘quv dasturi, boshlang‘ich ta’lim konsepsiyasi hamda ta’lim sohasiga oid boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlar tashkil etadi. Shuningdek, ushbu komponentda jamiyatning zamonaviy ta’limga bo‘lgan ehtiyojlari, XXI asr kompetensiyalarini shakllantirish zarurati hamda Ta’limning universal dizayni (TUD) va xalqaro baholash dasturlari (PIRLS, TIMSS) talablari inobatga olingan.

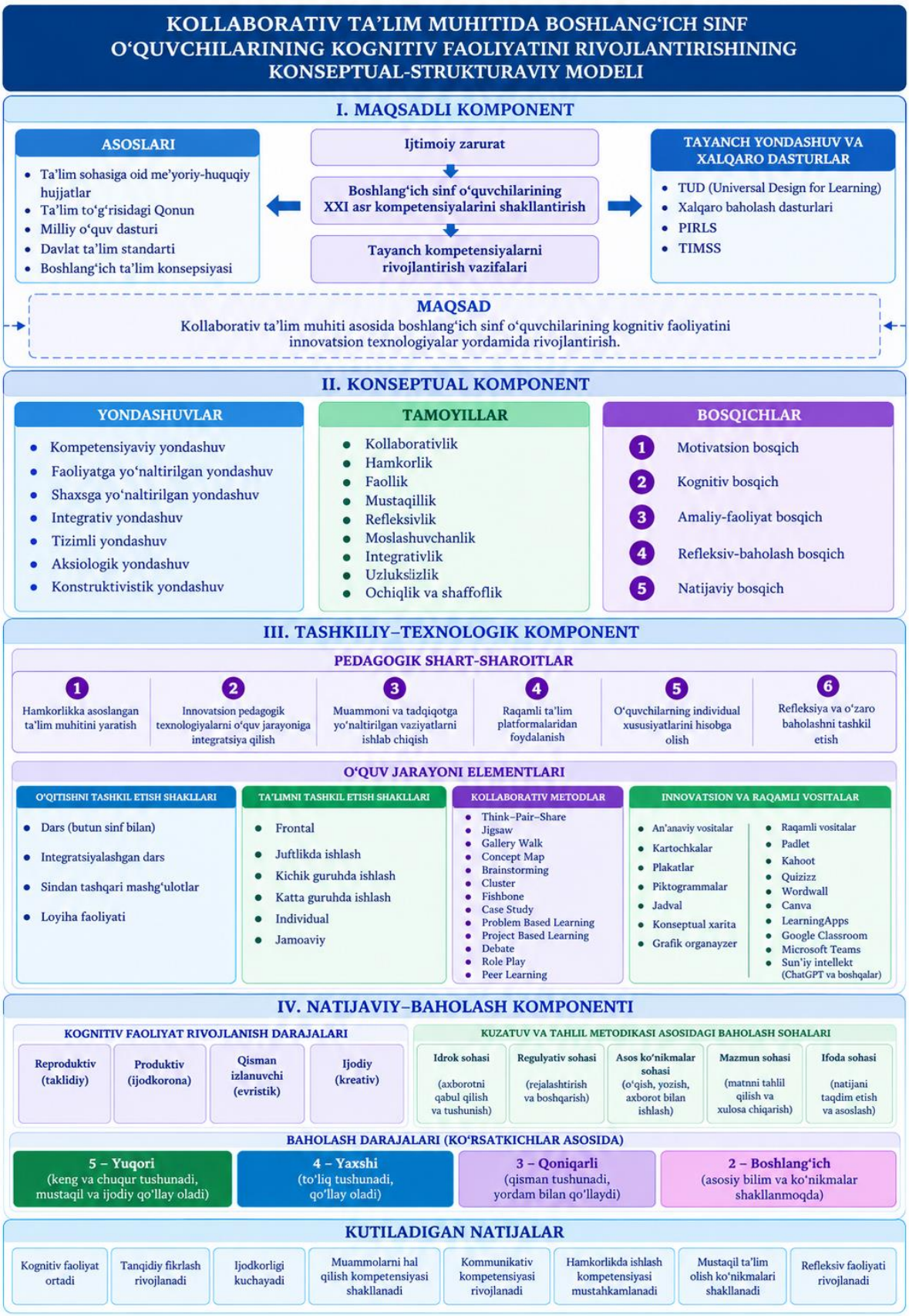
Mazkur omillar asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini kollaborativ ta’lim muhitida innovatsion

texnologiyalar vositasida rivojlantirish bosh maqsad sifatida belgilangan.

Modelning konseptual komponenti tadqiqotning nazariy-metodologik asoslarini ifodalaydi. U kompetensiyaviy, faoliyatga yo‘naltirilgan, shaxsga yo‘naltirilgan, tizimli, integrativ, aksiologik va konstruktivistik yondashuvlarga tayanadi. Ushbu yondashuvlar kollaborativ ta’limning mazmunini ilmiy asoslashga xizmat qiladi. Modelda kollaborativlik, hamkorlik, faollik, mustaqillik, refleksivlik, moslashuvchanlik, integrativlik va uzluksizlik tamoyillari asosiy metodologik tamoyillar sifatida e’tirof etilgan. Kognitiv faoliyatni rivojlantirish jarayoni motivatsion, kognitiv, amaliy-faoliyat va refleksiv-baholash bosqichlari orqali bosqichma-bosqich amalga oshiriladi.

Tashkiliy-texnologik komponent modelning amaliy mazmunini tashkil etadi. Unda samarali kollaborativ ta’lim muhitini yaratish uchun zarur pedagogik shart-sharoitlar belgilangan. Jumladan, hamkorlikka asoslangan ta’lim muhitini tashkil etish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni o‘quv jarayoniga integratsiyalash, muammoli va tadqiqotga yo‘naltirilgan topshiriqlarni ishlab chiqish, raqamli ta’lim platformalaridan foydalanish, o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish hamda refleksiya va o‘zaro baholashni tashkil etish asosiy shartlar hisoblanadi.

Mazkur komponent doirasida o‘quv jarayonining tashkiliy shakllari (dars, integratsiyalashgan dars, sinfdan tashqari mashg‘ulot, loyihaviy faoliyat), ta’limni tashkil etish shakllari (frontal, juftlikda, kichik va katta guruhlarda, individual hamda jamoaviy ish) tizimli ravishda qo‘llaniladi. O‘quvchilarning hamkorlikdagi faoliyatini tashkil etishda Think–Pair–Share, Jigsaw, Gallery Walk, Concept Map, Brainstorming, Cluster, Fishbone, Case Study, Problem Based Learning, Project Based Learning, WebQuest, Debate, Role Play va Peer Learning kabi zamonaviy kollaborativ metodlardan foydalanish nazarda tutilgan. Shuningdek, kartochkalar, piktogrammalar, grafik organayzerlar va konseptual xaritalar kabi an’anaviy vositalar bilan bir qatorda Padlet, Kahoot, Quizizz, Wordwall, Canva, LearningApps, Google Classroom, Microsoft Teams hamda sun’iy intellekt texnologiyalari (ChatGPT va boshqalar) o‘quv jarayonining raqamli vositalari sifatida integratsiyalashgan.

2.2.2-rasm. Kollaborativ ta'lim muhitida boshlang'ich sinf o'quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirishning konseptual-strukturaviy modeli

Modelning natijaviy-baholash komponenti o‘quvchilarda kognitiv faoliyat rivojlanishining dinamikasini aniqlash va baholashga xizmat qiladi. Mazkur komponentda rivojlanish reproduktiv, produktiv, qisman izlanishli va ijodiy darajalar asosida tavsiflanadi. Baholash motivatsion, kognitiv, operatsion-faoliyat va refleksiv mezonlar asosida amalga oshiriladi hamda natijalar yuqori, o‘rta, qoniqarli va past darajalarda aniqlanadi.

Modelni amaliyotga tatbiq etish natijasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kognitiv faollik, tanqidiy va mantiqiy fikrlash, ijodkorlik, muammolarni hal qilish kompetensiyasi, kommunikativ kompetensiya, hamkorlikda ishlash ko‘nikmalari, mustaqil ta’lim olish malakalari hamda refleksiv faoliyat izchil rivojlanadi. Natijada kollaborativ ta’lim muhitida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirishning yaxlit, ilmiy asoslangan va amaliyotga yo‘naltirilgan pedagogik tizimi shakllanadi.

Kollaborativ ta’lim muhitida didaktik vositalardan guruh bo‘lib foydalanish o‘quvchilarning o‘zaro muloqotini, muammolarni birgalikda hal qilishini va bilimlarni hamkorlikda qurishini ta’minlaydi. Universal dizayn tamoyillariga ko‘ra, ta’lim resurslari barcha o‘quvchilar uchun ochiq va foydalanishga qulay bo‘lishi zarur.

Amaliy faoliyat orqali hamkorlik jarayonida o‘quv materiali yuzasidan topshiriqlarni birgalikda o‘rganish, ketma-ketlik tuzish, moslashtirish kabi mashqlar tavsiya etiladi. Bu mashqlar taktil, ko‘rgazmali va amaliy o‘rganish tamoyillariga asoslanadi. Bunday topshiriqlarni guruhlarda bajarish hamkorlik, muloqot, muammoni hal qilish, kognitiv faollikni rivojlantiradi. Bu faoliyatlar ko‘rgazmali va amaliy o‘qitishni kuchaytiradi hamda guruhda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

4-sinf o‘qish savodxonligi darsligida berilgan matn asosida quyidagi hamkorlik faoliyati amalga oshiriladi.

QUSHLAR QANDAY INLARDA YASHAYDILAR?

Qadim zamonda bir baliqchi qush bo‘lgan ekan. Uning tuxum qo‘yib, bolalaydigan payti yaqinlashibdi. Baliqchi qush: “Qanday in qursam ekan?” deb o‘ylanib qolibdi. O‘ylab-o‘ylab, oldin boshqa qushlarning qanday in qurishlarini bilib olishga qaror qilibdi.

— Yur, senga o‘z inimni ko‘rsataman, — deb Qarg‘a uni iniga taklif qilibdi. — Bu yerda bolalarim uchun keng joy qilib qo‘yganman, — debdi u.

Baliqchi qushga Qarg‘aning ini sira yoqmabdi. Bir uyum katta-kichik shox-shabbalar har tarafga sochilib yotgan emish.

Shunda u boshqa inni ko‘rgani ketibdi. Uchib borib Chumchuqning iniga qo‘nibdi. Chumchuq o‘zi uchun dumaloq shakldagi, tepasida teshigi bor in qurgan ekan.

— Yaxshi, qulaygina uya ekan, lekin buning tashvishi-chi? Men bunday uy qurguncha charchab qolaman-ku, axir? — deb o‘ylabdi o‘zicha Baliqchi qush.

— Shu ham bo‘ldimi? — debdi yovvoyi tovuqlar birvarakayiga. — Biz bo‘lajak jo‘jalarimiz uchun qanday in qurganimizni bir qaragin-a! Oldin yerdan yarim metr chuqurlikda o‘ra kovlab, keyin uch oy davomida tepalik quramiz, — deyishibdi ular.

— Men esa o‘zimga loydan in quraman, — debdi qaldirg‘och.

— Men esa qirg‘oq bo‘ylarida chuqurcha qaziyman, — debdi qirg‘oq qaldirg‘ochi.

— Buncha ortiqcha harakatning nima keragi bor? — deb ajablanibdi Boyqush. — Masalan, men qizilishton daraxtda qoldirgan eski teshikni topib olib, shuning ichida tinchgina yashayveraman.

— Men ham o‘zimni qiynab o‘tirmayman, — debdi Kakku. — In qurishning nima keragi bor o‘zi? Tuxumlarimni begona qushlar iniga tashlayman-u, ketaveraman. Boshqa qushlar bolalarimni boqib katta qilishsin.

— Yo‘q, men bunday qilolmayman, — deya e’tiroz bildiribdi Baliqchi qush. — Mening tuxumlarimni begona joylarga tashlab ketish niyatim yo‘q.

Baliqchi qush uchib yurib, inlarni birma-bir tomosha qilib chiqquncha, uning tuxum qo‘yadigan payti ham kelib qolibdi. Shunda u tuxumlarini o‘zi yashaydigan qirg‘oq bo‘yidagi yerga qo‘yibdi va shu yerda jo‘jalarini parvarishlab o‘stiribdi.

2.2.3-rasm. 4-sinf o‘qish savodxonligi darsligida berilgan matnning pikto ko‘rinishi

Turli ehtiyojga ega o‘quvchilar uchun matn tushunarli bo‘lishini ta’minlash maqsadida matnning pikto ko‘rinishi namoyish qilinadi. O‘quvchilar muloqot vositalari orqali hamkorlik jarayonida ovozli tugmalar va muloqot qurilmalari "ha", "yo‘q", "yordam kerak", "tushundim", "tushunmadim" kabi javoblarni ifodalash imkonini beradi. Bu vositalar nutqida qiyinchiligi bo‘lgan o‘quvchilarning ham guruh ishida faol qatnashishini ta’minlaydi. Bu esa inklyuziv kollaborativ ta’lim uchun muhim metodik vosita hisoblanadi.

Universal dizaynning asosiy maqsadi sifatida barcha o‘quvchilarning ishtirokini ta’minlash, tanlov imkoniyatini berish, faol o‘rganishni tashkil etish, o‘quv materiallaridan hamma foydalanish ko‘rsatib o‘tilgan. Bu kollaborativ ta’limning teng ishtirok; o‘zaro yordam; ijtimoiy hamkorlik; faol o‘qish kabi tamoyillari bilan mos keladi.

Kollaborativ ta’lim metodlari sifatida tavsiya etilgan yordamchi texnologiyalar, Ta’limning universal dizayni (TUD) tamoyillari hamda taktil, ko‘rgazmali va amaliy faoliyatga asoslangan o‘quv vositalari o‘quvchilar o‘rtasida samarali hamkorlikni tashkil etish uchun metodik asos bo‘lib xizmat qiladi. Ayniqsa, kichik guruhlarda umumiy didaktik vositalardan foydalanish, muloqot qurilmalarini qo‘llash va amaliy topshiriqlarni birgalikda bajarish o‘quvchilarning kognitiv faolligi, kommunikativ kompetensiyasi, o‘zaro yordam ko‘nikmalari hamda inklyuziv ta’lim muhitida faol ishtirokini ta’minlaydi. Shu bois mazkur

loyiha tavsiyalari kollaborativ ta’limning metodik ta’minotini boyituvchi zamonaviy pedagogik resurs sifatida baholanadi.

2.3-§. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kollaborativ ta’lim muhitida kognitiv faoliyatini rivojlantirishning shakl, metod va vositalari

Boshlang‘ich ta’lim tizimida o‘quvchilarning kognitiv faoliyatini rivojlantirish ta’lim sifati va samaradorligini belgilovchi ustuvor pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Zamonaviy ta’lim konsepsiyasida o‘quvchining faqat tayyor bilimlarni o‘zlashtirishi emas, balki ularni mustaqil izlash, tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, muammolarni hal etish va amaliyotda qo‘llash kompetensiyalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtai nazardan, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirish ularning intellektual salohiyatini yuksaltirish, mustaqil fikrlashini shakllantirish hamda keyingi ta’lim bosqichlariga muvaffaqiyatli tayyorlashning muhim sharti hisoblanadi.

Kognitiv faoliyatning rivojlanish darajasi ta’lim mazmuni bilan bir qatorda, uni tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlari, tashkiliy shakllari, o‘qitish metodlari va didaktik vositalariga ham bevosita bog‘liqdir. An’anaviy o‘qitish jarayonida o‘quvchilar ko‘proq tayyor bilimlarni qabul qiluvchi sifatida ishtirok etsa, zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv ularni bilimlarni faol yaratuvchi, tadqiq etuvchi va hamkorlikda o‘zlashtiruvchi subyekt sifatida ko‘radi. Shu sababli ta’lim jarayonini o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirish, uning bilish faolligini rag‘batlantirish va o‘quv faoliyatini hamkorlik asosida tashkil etish dolzarb pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi.

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim tizimiga qo‘yilayotgan talablar tubdan o‘zgarmoqda. Xususan, UNESCO, OECD va boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan ilgari surilgan XXI asr kompetensiyalarida tanqidiy fikrlash, kreativlik, kommunikativlik va hamkorlik (4C kompetensiyalari) asosiy tayanch ko‘nikmalar sifatida e’tirof etilgan. Mazkur kompetensiyalarni shakllantirish esa ta’lim jarayonini kollaborativ yondashuv asosida tashkil etishni taqozo etadi. Kollaborativ ta’lim muhiti o‘quvchilarning o‘zaro muloqot qilishlari, fikr almashishlari, muammolarni birgalikda

hal etishlari va bilimlarni hamkorlik asosida yaratishlari uchun qulay pedagogik sharoitni vujudga keltiradi.

Boshlang‘ich ta’limda kollaborativ ta’lim muhitining ahamiyati, avvalo, o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlari bilan izohlanadi. Mazkur yosh davrida bolalarda bilishga qiziqish, tengdoshlari bilan muloqot qilish ehtiyoji, jamoada ishlash ko‘nikmalari hamda ijtimoiy munosabatlar jadal rivojlanadi. Kichik guruhlarda tashkil etilgan hamkorlikdagi faoliyat o‘quvchilarning diqqat, xotira, tafakkur, nutq, refleksiya va metakognitiv ko‘nikmalarini rivojlantirish bilan birga, ularda o‘zaro hurmat, mas’uliyat, bag‘rikenglik va jamoaviy ishlash madaniyatini ham shakllantiradi. Natijada o‘quvchilar nafaqat bilimlarni chuqurroq o‘zlashtiradilar, balki ularni turli vaziyatlarda qo‘llash, asoslash va yangi bilimlarni yaratish kompetensiyalariga ham ega bo‘ladilar.

Kollaborativ ta’lim muhitida o‘quvchi ta’lim jarayonining markaziy subyekti sifatida faol ishtirok etadi. O‘qituvchi esa bilimlarni tayyor holda beruvchi emas, balki ta’lim jarayonini tashkil etuvchi, yo‘naltiruvchi, motivatsiya beruvchi va fasilitator sifatida faoliyat yuritadi. Mazkur yondashuv Vigotskiyning ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasi, Piagetning konstruktivistik qarashlari hamda Brunerning kashfiyot orqali o‘qitish konsepsiyasi bilan metodologik jihatdan uyg‘unlashadi. Ushbu nazariyalarga ko‘ra, bilimlar samarali muloqot va ijtimoiy hamkorlik jarayonida shakllanadi hamda o‘quvchilarning kognitiv rivojlanishi tengdoshlari va o‘qituvchi bilan o‘zaro ta’sir orqali jadallashadi.

Shu nuqtai nazardan, boshlang‘ich ta’limda kollaborativ ta’limni tashkil etishning metodik asoslarini ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Bunda ta’limning tashkiliy shakllarini to‘g‘ri tanlash, samarali interfaol metodlarni qo‘llash, zamonaviy didaktik va raqamli vositalardan foydalanish, differensial hamda inklyuziv yondashuvlarni uyg‘unlashtirish o‘quvchilarning kognitiv faoliyatini rivojlantirishning muhim shartlari hisoblanadi. Aynan shakl, metod va vositalarning o‘zaro integratsiyasi kollaborativ ta’lim muhitining samaradorligini ta’minlab, o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil qilish, ijodiy yondashish, muammolarni hamkorlikda hal etish va o‘zaro muloqot qilish kompetensiyalarini izchil rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ijodkorlikka intilish, yangiliklarni kashf etish–kollaborativ ko‘nikmalarni rivojlantirishning kreativlik xususiyatini namoyon etadi. Ushbu ko‘nikmalar asosida shaxsda bunyodkorlikka intilish, fikrlar parvoziga keng yo’l ochiladi. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining boshlang‘ich sinflarida darslarni tashkil etishning innovatsion usullarini audal, visual, kinestetik qabul qiluvchi o‘quvchilar uchun faoliyatning yozma va og‘zaki shakllarini qo‘llash imkoniyatlari mavjud. Zamonaviy usullarning og‘zaki shaklida ta’lim beruvchi tomonidan qo‘yilgan savolga ta’lim oluvchilarning har biri o‘z fikrini mustaqil bayon etishi tushuniladi. Bunda ta’lim oluvchilarning aksariyati o‘z javoblariniani qisqa tarzda bayon etadilar. Ammo XXI asr ko‘nikmalari sifatida ta’lim jarayonida o‘quvchilar kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishning asosi sifatida ularda kollaborativ ko‘nikmalarni va faol fikrlash strategiyalarini shakllantirish muhimligi ko‘zga tashlandi. Bunda o‘quvchilar bilan jamoaviy, kichik guruhda, juftlikda hamda individual shakllarda ishlash asosida samarali fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishning taqlidiy, tanqidiy, kreativ ko‘rinishlarini qo‘llash amaliyotini ta’lim jarayoniga olib kirish masalalariga e’tibor qaratilishi zarur. Yozma shaklda esa o‘quvchilar oldiga qo‘yiladigan muammolarni hal etishning turli yo‘llaridan foydalaniladi. Beriladigan savollarga ta’lim oluvchilar o‘z javoblarini qog‘oz kartochkalar, plakatlar yoki doskaga qisqa va barchaga ko‘rinarli tarzda yozadilar. Javoblar doskaga(magnitlar yordamida) yoki«pinbord» doskasiga mahkamlanishi ham mumkin. Interfaol usullarning yozma shaklida kooperativ tarzda turli javoblarni ma’lum belgilar bo‘yicha guruhlab chiqish imkoniyatlari ham qo‘lga kiritiladi. Muammolarni hal etishning bunday yozma usullarni to‘g‘ri va ijodiy tarzda qo‘llash o‘quvchi shaxsini erkin, ijodiy va kreativ (nostandart)fikrlashga o‘rgatadi hamda muammolarni hal etishning eng maqbul yechimlarini topish yo‘llari o‘zlashtiriladi[31].

Individual hamkorlik kollaborativ ta’limning muhim tashkiliy shakllaridan biri bo‘lib, unda o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida bevosita pedagogik muloqot va hamkorlik amalga oshiriladi. Mazkur shaklda o‘quvchi guruhdan ajralgan holda emas, balki o‘zining individual

[31]Aslanova N. X., (2024). O‘QUVCHILARDA KOLLABORATIV KO‘NIKMALARNI SHAKLLANTIRISH MUAMMOLARI. *Innovative Development in Educational Activities*, *3*(7), 133–136. Retrieved from https://openidea.uz/index.php/idea/article/view/2348

ta’lim ehtiyojlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda o‘qituvchi bilan hamkorlik qiladi. Individual hamkorlikning asosiy maqsadi o‘quvchining bilish faoliyatini qo‘llab-quvvatlash, uning mustaqil fikrlashini rivojlantirish hamda o‘zlashtirish jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni bartaraf etishdan iborat.

Kollaborativ ta’lim muhitida o‘quvchi va o‘qituvchining **individual hamkorligi** o‘quvchining mustaqil ishlashini emas, balki o‘qituvchining yo‘naltiruvchi va fasilitatorlik faoliyati orqali o‘quvchining shaxsiy rivojlanishini ta’minlashni anglatadi. Bu jarayonda o‘qituvchi o‘quvchining bilish imkoniyatlarini aniqlaydi, individual ta’lim trayektoriyasini belgilaydi, maslahat beradi, zarur hollarda metodik yordam ko‘rsatadi hamda o‘quvchining refleksiya qilishiga sharoit yaratadi. Individual hamkorlik jarayonida individual maslahatlar berish, muammoli vaziyatlarni birgalikda tahlil qilish, topshiriqlarni mustaqil bajarishga yo‘naltirish, o‘quvchining fikrini tinglash va muhokama, refleksiya, individual rivojlanish dinamikasini monitoring qilish kabi faoliyatlar amalga oshiriladi.

Masalan, o‘qish savodxonligi darsida o‘quvchi matn mazmunini tushunishda qiyinchilikka duch kelgan bo‘lsa, o‘qituvchi unga yo‘naltiruvchi savollar beradi, asosiy g‘oyani aniqlashga yordam beradi va keyinchalik o‘quvchining o‘zi mustaqil xulosa chiqarishiga imkon yaratadi. Bunday yondashuv o‘quvchining mantiqiy tafakkuri, tahliliy fikrlashi va metakognitiv ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Individual hamkorlik ayniqsa differensial va inklyuziv ta’limni tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki har bir o‘quvchining bilim darajasi, o‘rganish sur’ati va qiziqishlari turlicha bo‘lib, individual pedagogik qo‘llab-quvvatlash ularning kognitiv rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Juftlikda ishlash (Pair Work) kollaborativ ta’limning eng samarali va keng qo‘llaniladigan shakllaridan biri hisoblanadi. Ushbu shaklda ikki nafar o‘quvchi umumiy topshiriqni bajarish jarayonida o‘zaro hamkorlik qiladi, fikr almashadi, bir-birini qo‘llab-quvvatlaydi va umumiy xulosaga keladi. Juftlikda ishlash boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh xususiyatlariga mos bo‘lib, ularning kommunikativ, ijtimoiy va kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Juftlikda ishlashning pedagogik mohiyati shundan iboratki, har bir o‘quvchi o‘z fikrini erkin ifodalash, sherigining fikrini tinglash,

dalillarni taqqoslash va muammoning maqbul yechimini birgalikda topishga intiladi. Bu jarayonda bilimlar o‘qituvchi tomonidan tayyor holda berilmaydi, balki o‘quvchilar o‘zaro muloqot orqali birgalikda yaratiladi.

Juftlikda ishlash o‘qituvchi topshiriqni tushuntirib, o‘quvchilarni juftliklarga ajratishdan boshlanadi. Har bir juftlik topshiriqni muhokama qiladi. O‘zaro fikr almashiladi. Javoblar tekshiriladi va tahlil qilinadi. Umumiy xulosa ishlab chiqiladi. Natijalar sinfga taqdim etiladi. quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi.

2.3.1-rasm. Juftlikda ishlash bosqichlari

Juftlikda ishlash davomida o‘quvchilar o‘z fikrini asoslashni, savollarni mantiqan to‘g‘ri berishni, faol tinglashni, bahslashish madaniyatini, murosaga kelishni, o‘zaro baholashni, refleksiya qilishni o‘rganadilar.

Mazkur shakl boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida bilishga qiziqishni oshiradi, diqqat va xotirani faollashtiradi, tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi hamda kommunikativ kompetensiyalarni shakllantiradi.

Juftlikda ishlashning samarali texnikalaridan biri Think–Pair–Share (O‘ylash – Juftlikda muhokama – Taqdim etish) hisoblanadi. Ushbu texnika Frank Lyman tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, o‘quvchilarning mustaqil va hamkorlikdagi fikrlash faoliyatini uyg‘unlashtiradi.

Texnika uch bosqichda amalga oshiriladi:

Think (O‘ylash) – o‘quvchi berilgan savol yoki muammo yuzasidan mustaqil fikr yuritadi.

Pair (Juftlikda muhokama) – o‘quvchilar juftlikda o‘z javoblarini taqqoslaydi, muhokama qiladi va umumiy fikr ishlab chiqadi.

Share (Taqdim etish) – juftlik o‘z xulosalarini sinf jamoasiga taqdim etadi.

Masalan, o‘qish darsida "Matn qahramoni nima sababdan shunday qaror qabul qilgan?" degan savol beriladi. O‘quvchilar avval mustaqil o‘ylaydilar, so‘ng juftlikda o‘z fikrlarini muhokama qiladilar va yakunda umumiy javobni sinf oldida taqdim etadilar. Ushbu texnika o‘quvchilarning tahliliy fikrlash, muloqot qilish va argumentlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

AIDA texnologiyasi (Attention (Diqqat), Interest (Qiziqish), Desire (Istak) va Action (Harakat) degan ma’nolarni bildiradi. Ushbu texnologiya bolaning kitob va matnga qiziqishini bosqichma-bosqich uyg‘otish, qiziqishni faol o‘qish istagiga aylantirish hamda uni amaliy o‘qish faoliyatiga olib kirishga qaratilgan samarali pedagogik yondashuv sanaladi.

Misol sifatida 3-sinf o‘qish darsligidagi “Tabiatni asraylik” matni orqali ushbu texnologiyani qo‘llash algoritmini keltirib o‘tamiz.

Maqsad: o‘quvchilarni matnni qiziqib o‘qishga jalb qilish, mazmunini anglash va xulosa chiqarishga o‘rgatish.

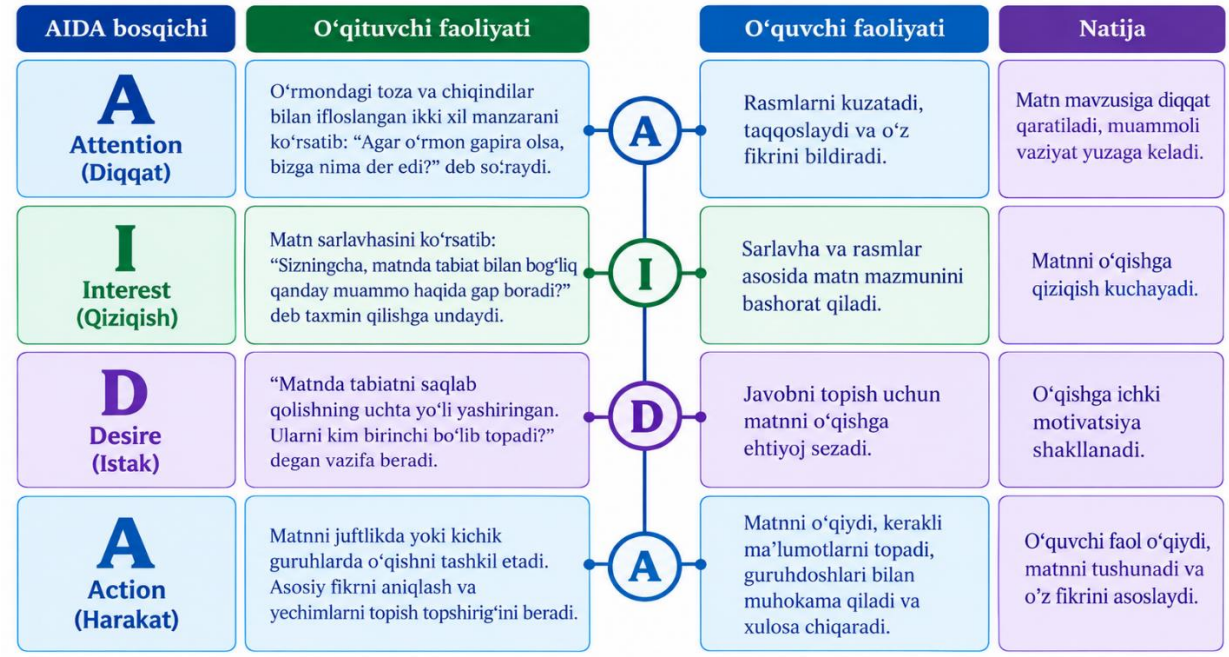
AIDA bosqichi	**O‘qituvchi faoliyati**	**O‘quvchi faoliyati**	**Natija**
Attention (Diqqat)	O‘rmondagi toza va chiqindilar bilan ifloslangan ikki xil manzarani ko‘rsatib: **“Agar o‘rmon gapira olsa, bizga nima der edi?”** deb so‘raydi.	Rasmlarni kuzatadi, taqqoslaydi va o‘z fikrini bildiradi.	Matn mavzusiga diqqat qaratiladi, muammoli vaziyat yuzaga keladi.
Interest (Qiziqish)	Matn sarlavhasini ko‘rsatib: **“Sizningcha, matnda tabiat bilan bog‘liq qanday muammo haqida gap boradi?”** deb	Sarlavha va rasmlar asosida matn mazmunini bashorat qiladi.	Matnni o‘qishga qiziqish kuchayadi.

	taxmin qilishga undaydi.		
Desire (Istak)	**“Matnda tabiatni saqlab qolishning uchta yo‘li yashiringan. Ularni kim birinchi bo‘lib topadi?”** degan vazifa beradi.	Javobni topish uchun matnni o‘qishga ehtiyoj sezadi.	O‘qishga ichki motivatsiya shakllanadi.
Action (Harakat)	Matnni juftlikda yoki kichik guruhlarda o‘qishni tashkil etadi. Asosiy fikrni aniqlash va yechimlarni topish topshirig‘ini beradi.	Matnni o‘qiydi, kerakli ma’lumotlarni topadi, guruhdoshlari bilan muhokama qiladi va xulosa chiqaradi.	O‘quvchi faol o‘qiydi, matnni tushunadi va o‘z fikrini asoslaydi.

Masalan, dars boshida o‘qituvchi o‘quvchilarga matnni darhol o‘qishni buyurmaydi. Avval: “Nima uchun odamlar tabiatni asrash kerakligini bilsalar ham, ba’zan unga zarar yetkazadilar?” degan savol orqali diqqatni jalb qiladi (Attention). Keyin rasm va sarlavha asosida matn mazmunini taxmin qilish topshirig‘i beriladi (Interest). “Matndan tabiatni himoya qilishning uchta usulini toping” vazifasi o‘quvchida matnni o‘qishga ehtiyoj hosil qiladi (Desire). Shundan so‘ng o‘quvchilar matnni o‘qib, dalillarni topadilar, ularni juftlik yoki guruhda muhokama qilib, o‘z takliflarini taqdim etadilar (Action).

Demak, boshlang‘ich ta’limda AIDA algoritmi “Diqqatni jalb qilish → Qiziqish uyg‘otish → O‘qish istagini shakllantirish → Faol o‘qishga yo‘naltirish” ketma-ketligida tashkil etilib, o‘quvchini matnning passiv qabul qiluvchisidan faol o‘quvchi, tadqiqotchi va hamkorlikdagi muhokama ishtirokchisiga aylantirishga xizmat qiladi.

3-sinf O‘qish savodxonligi darsligida berilgan “Tabiat zanjiri” matni misolida ko‘rib o‘tadigan bo‘lsak, dastlabki bosqichda o‘quvchilarga matn mazmuni (o‘qib berish, namoyish etish, piktogafik ko‘rgazma orqali) havola etiladi.

2.3.2-rasm. AIDA texnologiyasi bosqichlari

TABIAT ZANJIRI *(Rivoyat)*

“Tog‘larning qor va muz bilan qoplangan bag‘rida kunlardan bir kuni irmoq tug‘ildi. Tug‘ildi-yu, jildirab pastga intildi. Yo‘lda o‘ziga o‘xshagan tiniq irmoqchalarni uchratib, ular bilan birlashib daryo hosil qildi. Daryo borgan sari kuch olib, yo‘lida uchragan tosh va daraxtlarni ag‘darib surib ketar edi. Mana shu yerda u birinchi bor insonni uchratdi.

Inson daryoga mehr va zavq bilan qaradi, uning suvlariga iliq qo‘lini botirdi. Daryo uning qo‘llarida mehrni, kuchni, irodani his qildi. Insonni zaminning egasi ekanini sezdi. Bundan keyin yo‘lida uchragan har bir inson uning suvlaridan ichar yoki maza qilib cho‘milar edi. Daryo esa bundan xursand bo‘lib, oldinga intilardi.

U yo‘lida ildamlagan sari insonning kuchini his qilib borardi. Chunki odamzod uni tegirmonning g‘ildiragini aylantirishga, boshqa o‘zandan oqishiga majbur qilar, yo‘lini to‘g‘onlar bilan to‘sar edi. Shunday bo‘lsa-da, daryo yo‘lidagi barcha to‘siqlarni yengib, oldinga intilardi.

Daryo o‘z yo‘lida borgan sari yomon odamlarni ko‘proq uchrata boshladi. Ular o‘z manfaatlari uchun daryoni ifloslantirar, unga har xil chiqindilarni tashlashar, daryo esa chiqindilarni chetga chiqarib, tobora oldinga intilar, o‘simliklar va jonivorlarni xursand qilishga shoshilar edi. Zavod va fabrikalarga to‘la bo‘lgan shahardan daryo

butunlay kasal bo‘lib chiqibdi. Uning suvlarining rangi o‘zgargan, moylar bilan qorishgan, zararli moddalar bilan zaharlangan, tubi chiqindilarga to‘la edi. Daryoning hayotdan umidi uzildi. U juda sekinlik bilan shahardan chiqib, o‘rmonga qarab oqdi. Yo‘lda uchragan jonivorlar endi uning suvidan ichmas, odamlar unga jirkanib qarashar edi. Daryo shu zaylda oqib borar ekan, pokiza paytida birinchi bor uchratgan yo‘lovchini uchratdi.

Odam unga achingancha g‘amgin qarab turardi. Daryo: “Yaxshiliklarim evaziga odamlar meni qanday ahvolga solganlarini ko‘rib qo‘y!” degandek uning oldida to‘xtabdi.

Endi uning oqishga ham holi yo‘q, yo‘lini butunlay to‘sib qo‘ygan chiqindilarni yorib o‘tishga ham majoli yetmas edi. Yo‘lovchining unga rahmi kelibdi, qayerdandir bolalarni topib kelibdi. Ular uzun ilgaklar bilan daryoni chiqindilardan tozalay boshlashibdi.

Rahmdil kishi esa ketmon bilan daryo tubidagi og‘ir chiqindilarni chiqarib ola boshlabdi.

Shunda daryo tug‘ilgan va bolaligi o‘tgan tog‘ bag‘irlarini eslabdi. Bu odam va bolalarning unga yordam berishlariga ishonch paydo bo‘libdi. Unda yana yashashga intilish hissi uyg‘ondi, chunki u hali juda ko‘plarga kerakligini bilar edi.”

Matn yuzasidan o‘quvchilarga beriladigan turli savollar avval o‘ylash, keyin o‘z partadoshi bilan muhokama qilish, so‘ngra jamoaga bo‘lishish orqali muhokama etiladi.

Juftlikda ishlashning yana bir samarali shakli Peer Tutoring bo‘lib, bunda bilim darajasi nisbatan yuqori bo‘lgan o‘quvchi sherigiga murakkab mavzuni tushuntiradi, topshiriqlarni bajarishda yordam beradi va o‘zlashtirish jarayonini qo‘llab-quvvatlaydi. Masalan, o‘qish savodxonligi darsida qahramonlar bilan bog‘liq syujet tahlilini yaxshi o‘zlashtirgan o‘quvchi bu mavzuda qiynalayotgan sherigiga matn mazmunini tushuntiradi. Jarayon davomida birinchi o‘quvchi o‘z bilimlarini mustahkamlaydi, ikkinchi o‘quvchi esa tengdoshi yordamida mavzuni osonroq o‘zlashtiradi.

Peer Tutoring boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘zaro yordam, mas’uliyat, hamkorlik, liderlik, muloqot madaniyati va kooperativ kompetensiyalarini rivojlantirish bilan bir qatorda, ularning kognitiv faolligi va o‘quv motivatsiyasini ham sezilarli darajada oshiradi.

2.3.3-rasm. 3-sinf O‘qish savodxonligi darsligida berilgan “Tabiat zanjiri” matnining piktografik ko‘rinishi

An’anaviy didaktik vositalar boshlang‘ich ta’limda eng ko‘p qo‘llaniladigan o‘quv resurslari bo‘lib, ular kollaborativ ta’limni tashkil etishda ham samarali hisoblanadi.

Mazkur ikki shakl — individual hamkorlik va juftlikda ishlash — kollaborativ ta’limning boshlang‘ich bosqichlarini tashkil etadi. Ular o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, o‘zaro muloqot, refleksiya va hamkorlik ko‘nikmalarini shakllantiradi hamda keyinchalik kichik guruhlar va jamoaviy faoliyatni samarali tashkil etish uchun zarur metodik asosni yaratadi.

Kollaborativ ta’lim muhitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirishda didaktik vositalar alohida ahamiyat kasb etadi. Didaktik vositalar o‘quvchilarning bilimlarni samarali o‘zlashtirishi, bilish faoliyatini faollashtirishi, muloqot va hamkorlikni tashkil etishi hamda ta’lim jarayonini vizuallashtirishga xizmat qiladigan o‘quv-metodik resurslar majmuasidir. Ular o‘quvchilarni mustaqil izlanishga, muammolarni hal qilishga, fikr almashishga va yangi bilimlarni hamkorlikda yaratishga yo‘naltiradi. Kollaborativ ta’limda didaktik vositalar nafaqat axborotni uzatish, balki o‘quvchilar o‘rtasidagi faol muloqot va hamkorlikni tashkil etish funksiyasini ham bajaradi.

Kartochkalar o‘quvchilarning juftlik va kichik guruhlarda ishlashini tashkil etishda keng qo‘llaniladi. Kartochkalarda savollar, muammoli vaziyatlar, mantiqiy topshiriqlar, rolli vazifalar yoki amaliy mashqlar joylashtiriladi. Har bir guruh kartochkadagi topshiriqni birgalikda bajarib, umumiy xulosaga keladi. Kartochkalardan foydalanish o‘quvchilarning diqqatini jamlash, tezkor fikrlash va muammolarni birgalikda hal etish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

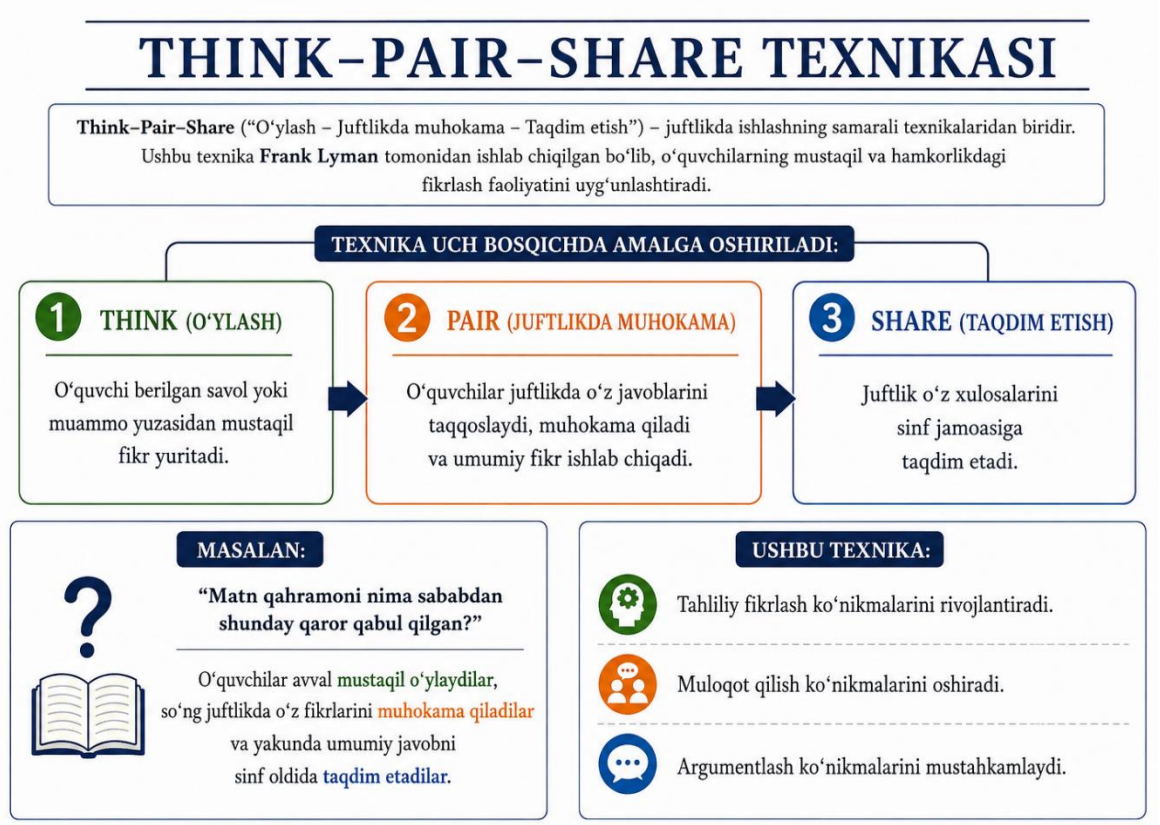
Rasmlar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh xususiyatlariga mos bo‘lgan samarali ko‘rgazmali vosita hisoblanadi. Rasmlar asosida voqealarni tahlil qilish, hikoya tuzish, taqqoslash, sabab-oqibat bog‘lanishlarini aniqlash kabi faoliyatlar tashkil etiladi. Bu esa o‘quvchilarning kuzatuvchanligi, tasavvuri, nutqi va obrazli tafakkurini rivojlantiradi.

Piktogrammalar murakkab tushunchalarni sodda grafik belgilar orqali ifodalash imkonini beradi. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari hamda maxsus ta’lim ehtiyojiga ega bolalar uchun piktogrammalar axborotni tez va oson qabul qilishga yordam beradi.

Ular topshiriqlar ketma-ketligini ko‘rsatish, algoritmlarni tushuntirish va vizual yo‘riqnoma yaratishda samarali vosita hisoblanadi.

Jadvallar o‘quv materialini tizimlashtirish, taqqoslash va umumlashtirish imkonini beradi. Guruhlar tomonidan jadvalni birgalikda to‘ldirish o‘quvchilarning tahliliy fikrlashi, mantiqiy bog‘lanishlarni aniqlashi va umumlashtirish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Konseptual xaritalar (Concept Map) tushunchalar o‘rtasidagi mantiqiy bog‘lanishlarni grafik shaklda aks ettiruvchi vosita hisoblanadi. O‘quvchilar guruhlarda konseptual xarita yaratish orqali asosiy va ikkinchi darajali tushunchalarni ajratadi, ular o‘rtasidagi aloqalarni aniqlaydi va bilimlarni tizimli ravishda o‘zlashtiradi.

2.3.4-rasm. “Think, pair, share” texnikasi algoritmi

Grafik organayzerlar (Venn diagrammasi, T-jadval, Klaster, Baliq skeleti (Fishbone), INSERT, SWOT va boshqalar) axborotni tahlil qilish, taqqoslash, muammolar sabablarini aniqlash va xulosalar chiqarishda qo‘llaniladi. Mazkur vositalar o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini, mantiqiy tahlil qilish va refleksiya ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Ta’limni raqamlashtirish jarayonida kollaborativ ta’limni tashkil etishda turli raqamli platformalar va ilovalardan foydalanish keng

imkoniyatlar yaratmoqda. Ular sinfdagi va masofaviy hamkorlikni samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Padlet – guruhlarning virtual devori bo‘lib, unda o‘quvchilar birgalikda g‘oyalar, rasmlar, videolar, havolalar va hujjatlarni joylashtiradilar. Padlet guruhiy muhokama, refleksiya va loyiha faoliyatini tashkil etishda samarali vositadir.

Quizizz – o‘yin elementlariga asoslangan onlayn test platformasi bo‘lib, o‘quvchilarning bilimlarini qiziqarli tarzda baholash imkonini beradi. Guruhlar o‘rtasidagi musobaqalar o‘quv motivatsiyasini oshiradi va bilimlarni mustahkamlaydi.

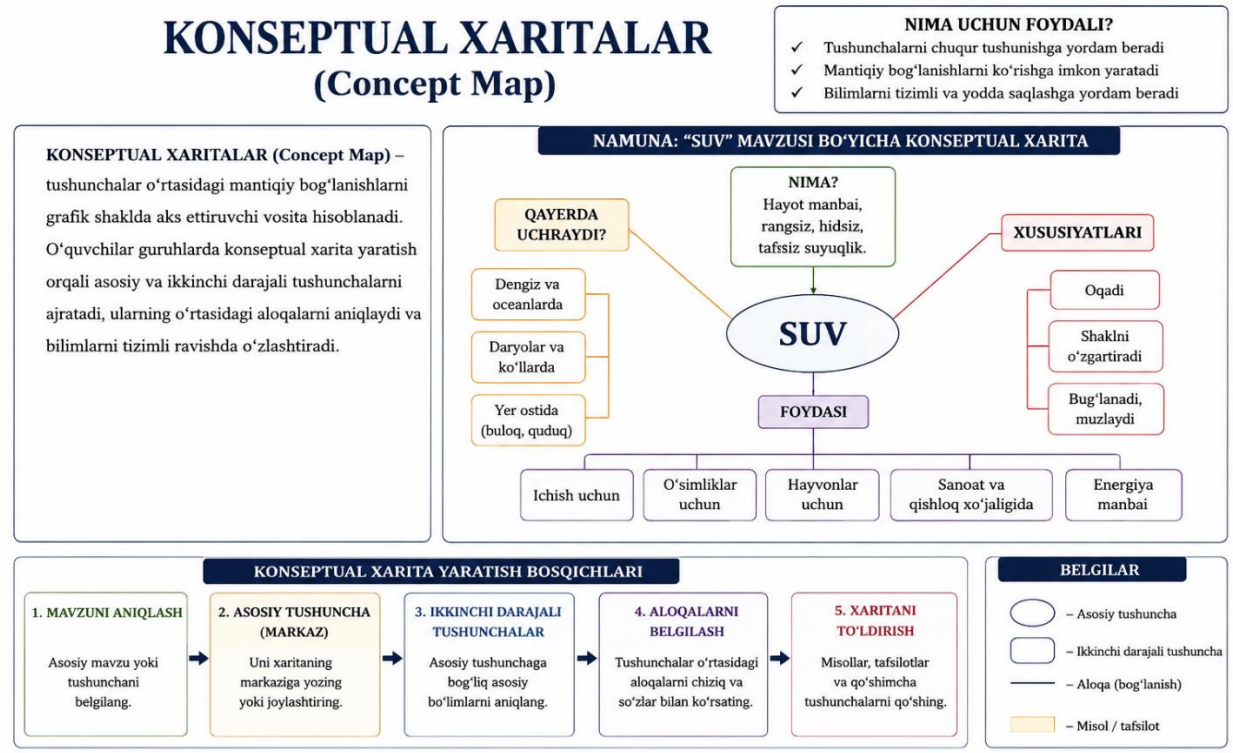
Kahoot – interaktiv viktorinalar yaratish platformasi bo‘lib, o‘quvchilar real vaqt rejimida savollarga javob beradilar. Ushbu vosita darslarda faollikni oshirish, tezkor fikrlash va jamoaviy hamkorlikni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Wordwall – interaktiv didaktik o‘yinlar, moslashtirish, juftlashtirish, viktorinalar va boshqalarni yaratishga mo‘ljallangan platforma. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilishga qiziqishini oshirishda samarali vosita hisoblanadi.

Canva – taqdimotlar, infografikalar, plakatlar va konseptual xaritalarni hamkorlikda yaratish imkonini beruvchi dizayn platformasi. O‘quvchilar loyiha ishlari davomida Canva yordamida birgalikda mahsulot yaratadilar.

LearningApps – interaktiv mashqlar yaratish platformasi bo‘lib, juftlik va guruhlarda topshiriqlar bajarishni tashkil etish imkonini beradi. Ushbu vosita bilimlarni mustahkamlash va o‘yin texnologiyalarini qo‘llashda samarali hisoblanadi.

Google Classroom – topshiriqlarni tarqatish, baholash, fikr almashish va guruhiy ishlashni tashkil etuvchi ta’lim platformasi. O‘quvchilar va o‘qituvchi o‘rtasidagi uzluksiz hamkorlikni ta’minlaydi.

2.3.5-rasm. Konseptual xarita texnikasini amalga oshirish algoritmi

Microsoft Teams – videokonferensiyalar, chatlar, fayl almashish va onlayn guruhiy faoliyatni tashkil etish imkonini beruvchi platforma bo‘lib, masofaviy kollaborativ ta’limda keng qo‘llaniladi.

Sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim jarayoniga kirib kelishi kollaborativ ta’lim uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Ushbu vositalar o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish, ijodiy fikrlashni rivojlantirish va mustaqil ta’limni qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

ChatGPT murakkab mavzularni sodda tilda tushuntirish, savollarga javob berish, matn yaratish, g‘oyalar ishlab chiqish va loyiha faoliyatini qo‘llab-quvvatlash imkonini beradi. Guruhlar birgalikda savollar ishlab chiqishi, javoblarni tahlil qilishi va sun’iy intellekt tavsiyalarini baholashi mumkin.

Gemini turli formatdagi (matn, rasm, jadval va boshqalar) axborotlarni tahlil qilish va ular asosida yangi g‘oyalar ishlab chiqishga yordam beradi. U tadqiqot va loyiha faoliyatida samarali qo‘llaniladi.

Microsoft Copilot hujjatlar tayyorlash, taqdimot yaratish, ma’lumotlarni umumlashtirish va raqamli mahsulotlarni ishlab

chiqishda o‘quvchilar hamda o‘qituvchilarga metodik yordam ko‘rsatadi.

Sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishda o‘quvchilarda axborotni tanqidiy baholash, manbalarni tekshirish va akademik halollik tamoyillariga rioya qilish ko‘nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

Multimedia vositalari bir vaqtning o‘zida matn, rasm, ovoz, video va animatsiyani uyg‘unlashtirish orqali o‘quvchilarning bir nechta sezgi organlariga ta’sir ko‘rsatadi. Bu esa bilimlarning mustahkam o‘zlashtirilishiga xizmat qiladi.

Video materiallar murakkab mavzularni ko‘rgazmali tarzda tushuntirish, muammoli vaziyatlarni yaratish va guruhiy muhokamani tashkil etishda qo‘llaniladi.

Audio materiallar tinglab tushunish, nutqni rivojlantirish va fonetik ko‘nikmalarni shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi.

Animatsiyalar abstrakt tushunchalar va jarayonlarni dinamik tarzda namoyish etish imkonini beradi. Ayniqsa, tabiiy fanlar va matematika darslarida animatsiyalar o‘quvchilarning mavzuni chuqurroq tushunishiga yordam beradi.

Interaktiv doska kollaborativ ta’limni tashkil etishda eng samarali multimedia vositalaridan biri hisoblanadi. Unda o‘quvchilar guruh bo‘lib topshiriqlar bajarishi, grafik organayzerlarni to‘ldirishi, konseptual xaritalar yaratishi va natijalarni birgalikda tahlil qilishi mumkin.

Ikkinchi bob bo‘yicha xulosa

Dissertatsiyaning ikkinchi bobida kollaborativ ta’lim muhitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari, mazmuni, shakl, metod va vositalari tizimli ravishda tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, zamonaviy ta’limning asosiy vazifasi o‘quvchilarda faqat predmetga oid bilimlarni shakllantirish emas, balki ularning tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, hamkorlik, muloqot va muammolarni hal qilish kabi XXI asr kompetensiyalarini rivojlantirishdan iboratdir. Ushbu kompetensiyalarni samarali shakllantirishda kollaborativ ta’lim muhiti muhim pedagogik omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Bobda kollaborativ ta’limning nazariy asoslari va pedagogik mohiyati yoritilib, uning boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlariga mosligi asoslandi. Hamkorlik asosida tashkil etilgan ta’lim jarayonida o‘quvchilar bilimlarni tayyor holda qabul qiluvchi emas, balki o‘zaro muloqot, fikr almashish va birgalikdagi faoliyat orqali bilimlarni mustaqil yaratuvchi faol subyekt sifatida shakllanishi isbotlandi. Mazkur jarayon o‘quvchilarda kognitiv faollikni, mustaqil fikrlashni, kommunikativ kompetensiyalarni hamda refleksiv ko‘nikmalarni rivojlantirishga xizmat qilishi aniqlandi.

Tahlillar natijasida kollaborativ ta’limni samarali tashkil etishda pedagogik shart-sharoitlarning hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligi asoslandi. Jumladan, hamkorlikka asoslangan qulay ta’lim muhitini yaratish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni ta’lim jarayoniga integratsiyalash, muammoli va tadqiqotga yo‘naltirilgan topshiriqlardan foydalanish, o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish, refleksiya hamda formativ baholashni yo‘lga qo‘yish kognitiv faoliyatni rivojlantirishning asosiy omillari sifatida belgilandi.

Shuningdek, bobda kollaborativ ta’limning tashkiliy shakllari va zamonaviy metodlari ilmiy-metodik jihatdan asoslandi. Think–Pair–Share, Jigsaw, Gallery Walk, Reciprocal Teaching, Peer Tutoring, Brainstorming, Concept Map, Fishbone, Project Based Learning, Problem Based Learning va boshqa metodlarning boshlang‘ich ta’lim jarayonida qo‘llanishi o‘quvchilarning matn bilan ishlash, tahlil qilish, dalillash, xulosa chiqarish hamda hamkorlikda muammolarni hal etish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi ko‘rsatildi.

Bobda an’anaviy didaktik vositalar bilan bir qatorda raqamli ta’lim platformalari va sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari ham yoritildi. Padlet, Kahoot, Quizizz, Wordwall, Canva, LearningApps, Google Classroom, Microsoft Teams hamda ChatGPT kabi vositalarni kollaborativ metodlar bilan uyg‘unlashtirish o‘quvchilarning bilishga qiziqishini oshirishi, ta’lim jarayonini interfaol tashkil etishi va individual ta’lim ehtiyojlarini qondirish imkonini berishi asoslab berildi.

Tadqiqot davomida Ta’limning universal dizayni (TUD) tamoyillari va xalqaro baholash dasturlari (PIRLS, TIMSS) talablari bilan uyg‘unlashgan konseptual-strukturaviy model ishlab chiqildi. Ushbu modelning maqsadli, konseptual, tashkiliy-texnologik hamda natijaviy-baholash komponentlari o‘zaro integratsiyalashgan holda

boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini izchil rivojlantirishga yo‘naltirilgan yaxlit pedagogik tizimni ifodalaydi.

Umuman olganda, ikkinchi bobda olib borilgan nazariy tahlillar va metodik umumlashtirishlar kollaborativ ta’lim muhiti boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirishning samarali pedagogik vositasi ekanligini tasdiqladi. Taklif etilgan pedagogik shart-sharoitlar, metodlar, vositalar va konseptual-strukturaviy model o‘quvchilarning kognitiv faolligi, tanqidiy va ijodiy fikrlashi, kommunikativ kompetensiyasi, hamkorlikda ishlash ko‘nikmalari hamda mustaqil ta’lim olish malakalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Mazkur ilmiy-metodik ishlanmalar dissertatsiyaning keyingi bobida tajriba-sinov ishlari orqali amaliy jihatdan tekshirilishi va ularning samaradorligi eksperimental asosda isbotlanishi uchun nazariy zamin yaratadi.

III BOB. BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA KOLLABORATIV TA’LIM MUHITIDA KOGNITIV FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARI

3.1-§. Kollaborativ ta’lim muhitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirishda innovatsion ta’lim texnologiyalarining o‘rni

Ta’limning zamonaviy rivojlanish tendensiyalari bilimlarni faqat hajm jihatdan kengaytirishga yo‘naltirilgan gorizontal ta’lim modelidan, bilimlarni chuqur anglash, tahlil qilish va amaliyotda qo‘llashga asoslangan vertikal ta’lim modeliga o‘tishni taqozo etmoqda. Mazkur yondashuv o‘quvchilarning kognitiv faoliyatini rivojlantirish, mustaqil fikrlashini shakllantirish hamda XXI asr kompetensiyalarini egallashning muhim pedagogik sharti hisoblanadi.

Gorizontal ta’lim asosan ko‘proq ma’lumot berish, fakt va tushunchalarni o‘zlashtirish, reproduktiv faoliyatni tashkil etishga yo‘naltirilgan bo‘lsa, vertikal ta’lim bilimlarni tahlil qilish, sintez qilish, baholash, yangi vaziyatlarda qo‘llash hamda yangi bilim yaratishga qaratilgan. Shu sababli vertikal ta’lim o‘quvchini bilimni passiv qabul qiluvchi emas, balki uni mustaqil ravishda izlovchi, qayta ishlovchi va yaratuvchi subyekt sifatida shakllantiradi.

Kollaborativ ta’lim muhitida vertikal ta’lim tamoyillari o‘quvchilarning o‘zaro hamkorligi, fikr almashishi, muammolarni birgalikda hal qilishi va refleksiv faoliyati orqali amalga oshiriladi. Guruhiy muhokamalar, loyihaviy faoliyat, tadqiqot topshiriqlari va muammoli vaziyatlar o‘quvchilarni yuqori darajadagi kognitiv operatsiyalarni bajarishga undaydi. Natijada ular nafaqat bilimni o‘zlashtiradi, balki uni tahlil qiladi, baholaydi, umumlashtiradi va yangi vaziyatlarga transfer qila oladi.

Ta’limning universal dizayni (TUD) tamoyillari ham aynan vertikal ta’limni qo‘llab-quvvatlaydi. TUD o‘quv materialini turli shakllarda taqdim etish, bilimni ifodalashning turli usullarini qo‘llash hamda o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlash orqali har bir o‘quvchining chuqur o‘rganish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Innovatsion pedagogik texnologiyalar va raqamli platformalar esa ushbu jarayonni yanada samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Shuningdek, PIRLS va TIMSS xalqaro baholash dasturlari ham o‘quvchilardan faktlarni eslab qolishni emas, balki axborotni tahlil qilish, talqin etish, baholash va muammolarni hal qilish kabi yuqori darajadagi kognitiv ko‘nikmalarni namoyon etishni talab qiladi. Shu sababli gorizontal ta’limdan vertikal ta’limga o‘tish xalqaro baholash mezonlariga mos kompetensiyalarni shakllantirishning muhim omili hisoblanadi.

Gorizontal ta’limdan vertikal ta’limga o‘tish o‘quvchilarning kognitiv faolligini oshiradi, tanqidiy va ijodiy fikrlashini rivojlantiradi, mustaqil ta’lim olish kompetensiyasini shakllantiradi hamda bilimlarni real hayotiy vaziyatlarda samarali qo‘llash imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bois kollaborativ ta’lim muhitida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash aynan vertikal ta’lim modelini amalga oshirishning muhim vositasi sifatida qaraladi.

Gorizontal va vertikal ta’limning qiyosiy tavsifi

3.1.1-jadval

Gorizontal ta’lim	**Vertikal ta’lim**
Bilim hajmini kengaytirishga yo‘naltirilgan	Bilimni chuqur anglashga yo‘naltirilgan
Tayyor axborotni o‘zlashtirish	Bilimni yaratish va qo‘llash
Reproduktiv faoliyat ustun	Tahlil, sintez va baholash ustun
O‘qituvchi markazida	O‘quvchi markazida
Individual o‘rganish ustun	Hamkorlikdagi o‘rganish ustun
Past darajadagi kognitiv operatsiyalar	Yuqori darajadagi kognitiv operatsiyalar (Bloom taksonomiyasi)
Natija — bilim	Natija — kompetensiya va transfer ko‘nikmasi

Kognitiv faoliyat insonning bilishga bo‘lgan ehtiyoji, intellektual faolligi va tafakkur jarayonlarini ifodalovchi murakkab psixologik-pedagogik hodisadir. U kuzatish, taqqoslash, tahlil qilish, umumlashtirish, mantiqiy xulosalar chiqarish, muammolarni hal etish hamda refleksiya kabi aqliy operatsiyalarni o‘z ichiga oladi. Ayniqsa, boshlang‘ich maktab davrida mazkur ko‘nikmalarni rivojlantirish

keyingi ta’lim bosqichlarida muvaffaqiyatli o‘qishning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi. Shu bois kollaborativ ta’lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni integratsiyalash o‘quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirishning samarali mexanizmi sifatida e’tirof etiladi.

Innovatsion ta’lim texnologiyalarining asosiy xususiyati shundaki, ular o‘quvchini ta’lim jarayonining passiv tinglovchisidan faol ishtirokchisiga aylantiradi. Bunday texnologiyalar o‘quvchilarni tayyor axborotni yodlashdan ko‘ra izlanishga, muammoli vaziyatlarni mustaqil hal etishga, fikr almashishga va hamkorlikda qaror qabul qilishga yo‘naltiradi. Kollaborativ ta’lim muhiti sharoitida ushbu texnologiyalar nafaqat bilish faoliyatini, balki kommunikativ, ijtimoiy va hamkorlik kompetensiyalarini ham rivojlantirishga xizmat qiladi.

Boshlang‘ich ta’lim amaliyotida samaradorligi isbotlangan innovatsion texnologiyalar qatoriga Think–Pair–Share, Jigsaw, Gallery Walk, Brainstorming, Concept Map, Fishbone, Problem Based Learning, Project Based Learning, WebQuest, Reciprocal Teaching, Peer Learning kabi metodlar kiradi. Mazkur texnologiyalar o‘quvchilarda kichik guruhlarda ishlash, muammolarni hamkorlikda hal qilish, fikrlarni asoslash, dalillar keltirish va o‘zaro muloqot madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Natijada o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashi, mantiqiy tafakkuri, ijodkorligi va bilish faolligi izchil rivojlanadi.

Masalan, Think–Pair–Share texnologiyasi o‘quvchilarning individual fikrlashi, juftlikdagi hamkorligi va guruhiy muhokamasini ketma-ket tashkil etish orqali bilimlarni chuqurroq o‘zlashtirish imkonini yaratadi. Jigsaw metodida esa har bir o‘quvchi ma’lum mavzu bo‘yicha ekspert vazifasini bajaradi va o‘zlashtirgan bilimlarini guruh a’zolariga yetkazadi. Ushbu jarayon mas’uliyat hissini kuchaytirish bilan birga o‘zaro o‘qitish orqali bilimlarning puxta egallanishini ta’minlaydi. Gallery Walk texnologiyasi guruhlar o‘rtasida tajriba almashish va o‘zaro baholashni rivojlantirsa, Concept Map hamda Fishbone grafik organayzerlari axborotni tizimlashtirish, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash va mantiqiy tafakkurni rivojlantirish uchun samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Innovatsion texnologiyalarni joriy etishda raqamli ta’lim platformalarining imkoniyatlari tobora kengayib bormoqda. Jumladan, Padlet, Kahoot, Quizizz, Wordwall, Canva, LearningApps, Google Classroom va Microsoft Teams platformalari kollaborativ ta’limni

interfaol tarzda tashkil etish, o‘quvchilar faolligini oshirish, tezkor qayta aloqa o‘rnatish hamda individual ta’lim yo‘nalishini qo‘llab-quvvatlash imkonini beradi. Mazkur vositalar ta’lim jarayonining moslashuvchanligini ta’minlab, o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini muntazam monitoring qilishga ham xizmat qiladi.

Sun’iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta’lim jarayonini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Xususan, ChatGPT, Gemini va Microsoft Copilot kabi sun’iy intellekt vositalari o‘quvchilarning mustaqil ta’lim faoliyatini qo‘llab-quvvatlash, topshiriqlarni individuallashtirish, matnlarni tahlil qilish, ijodiy vazifalarni bajarish hamda axborot izlash jarayonlarini samarali tashkil etishda keng imkoniyatlar yaratmoqda. Shu bilan birga, ushbu vositalardan foydalanish pedagogning metodik rahbarligi va tanqidiy nazorati asosida amalga oshirilishi zarur.

Kollaborativ ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo‘llash Ta’limning universal dizayni (TUD) tamoyillari bilan ham uyg‘unlashadi. TUDning axborotni turli usullarda taqdim etish, o‘quv faoliyatini diversifikatsiya qilish va motivatsiyani qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan tamoyillari barcha o‘quvchilar uchun teng ta’lim imkoniyatlarini yaratadi. Shu sababli innovatsion texnologiyalar yordamida differensial va inklyuziv ta’limni samarali tashkil etish imkoniyati kengayadi.

Boshlang‘ich ta’limda innovatsion texnologiyalarni joriy etishda Ta’limning universal dizayni (Universal Design for Learning – UDL, Ta’limning universal dizayni – TUD) tamoyillariga tayanish alohida ahamiyat kasb etadi. TUD o‘quvchilarning individual xususiyatlari, qobiliyatlari, ehtiyojlari va o‘rganish uslublaridagi farqlarni hisobga olgan holda ta’lim jarayonini loyihalashga yo‘naltirilgan zamonaviy pedagogik yondashuvdir. Mazkur yondashuv barcha o‘quvchilar uchun sifatli va inklyuziv ta’limni ta’minlash, ta’limdagi to‘siqlarni kamaytirish hamda o‘quvchilarning faol ishtirokini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Ta’limning universal dizayni uchta asosiy tamoyilga asoslanadi.

Birinchi tamoyil – axborotni taqdim etishning ko‘p usulliligi (Multiple Means of Representation). Ushbu tamoyilga ko‘ra, o‘quv materiali turli shakllarda – matn, rasm, piktogramma, jadval, grafik organayzer, audio, video, animatsiya va interaktiv resurslar orqali taqdim etiladi. Bu yondashuv o‘quvchilarning axborotni idrok etishdagi

individual farqlarini hisobga olib, bilimlarni samarali o‘zlashtirish imkonini yaratadi. Masalan, kollaborativ ta’lim jarayonida konseptual xaritalar, piktomatnlar, infografikalar va multimedia vositalaridan foydalanish o‘quvchilarning matnni tushunish va tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Ikkinchi tamoyil – o‘quv faoliyati va o‘z fikrini ifodalashning ko‘p usulliligi (Multiple Means of Action and Expression). Mazkur tamoyil o‘quvchilarga o‘z bilim va ko‘nikmalarini turli usullar orqali namoyon etish imkoniyatini beradi. Bunda yozma javoblar, og‘zaki taqdimotlar, loyiha ishlari, rolli o‘yinlar, raqamli mahsulotlar, grafik organayzerlar, konseptual xaritalar va ijodiy topshiriqlardan foydalanish tavsiya etiladi. Kollaborativ ta’lim metodlari, jumladan Think–Pair–Share, Jigsaw, Gallery Walk va Project Based Learning texnologiyalari ushbu tamoyilni amaliyotga tatbiq etishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Uchinchi tamoyil – o‘quvchilarning ta’lim jarayoniga faol jalb etilishining ko‘p usulliligi (Multiple Means of Engagement). Ushbu tamoyil o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirish, ta’limga qiziqishini qo‘llab-quvvatlash hamda ularni faol hamkorlikka jalb etishga qaratilgan. O‘quvchi tushunganini turli (gapirib berish, chizish, imo-ishoralar, predmetlar orqali) ifodalaydi. O‘qituvchi tomonidan ifodalshning turli vositalaridan foydalanishga imkon berish har xil imkoniyatga ega bo‘lgan o‘quvchilarning bilishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va kognitiv faolligini rag‘batlantiradi. Shuningdek, TUD quyidagi asosiy talablarni ham nazarda tutadi:

- ta’lim jarayonida barcha o‘quvchilar uchun teng imkoniyat yaratish;
- ta’lim mazmunini moslashuvchan tashkil etish;
- individual va differensial yondashuvni ta’minlash;
- o‘quvchilarning faol ishtiroki va hamkorligini qo‘llab-quvvatlash;
- o‘qitish va baholashning turli usullaridan foydalanish;
- inklyuziv ta’lim tamoyillariga amal qilish;
- raqamli texnologiyalar va assistiv vositalardan samarali foydalanish;
- uzluksiz refleksiya va formatif baholashni yo‘lga qo‘yish.

Kollaborativ ta’lim muhitida TUD tamoyillariga asoslangan innovatsion texnologiyalarni qo‘llash o‘quvchilarning bilish faoliyatini

faollashtirish, hamkorlik kompetensiyalarini rivojlantirish, ta’limga bo‘lgan motivatsiyasini oshirish va individual ta’lim ehtiyojlarini qondirish imkonini beradi. Ayniqsa, Padlet, Kahoot, Quizizz, Wordwall, Canva, LearningApps, Google Classroom, Microsoft Teams hamda ChatGPT, Gemini, Microsoft Copilot kabi sun’iy intellekt vositalarini TUD tamoyillari bilan uyg‘unlashtirish o‘quvchilarga axborotni turli shakllarda qabul qilish, o‘zlashtirish va namoyon etish imkonini yaratadi.

Ta’limning universal dizayni tamoyillarini innovatsion pedagogik texnologiyalar bilan integratsiyalash kollaborativ ta’lim muhitining metodik asoslarini yanada boyitadi. Bu yondashuv boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faolligi, tanqidiy va ijodiy fikrlashi, kommunikativ kompetensiyasi, refleksiv ko‘nikmalari hamda mustaqil ta’lim olish malakalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, TUD tamoyillari, Milliy o‘quv dasturi hamda PIRLS va TIMSS xalqaro baholash dasturlarida belgilangan kompetensiyalarni shakllantirish uchun zarur pedagogik sharoitlarni yaratadi.

Shuningdek, xalqaro baholash dasturlari PIRLS va TIMSS - boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida yuqori darajadagi kognitiv ko‘nikmalarni shakllantirishni ustuvor vazifa sifatida belgilaydi. Ushbu dasturlarda matnni tushunish, axborotni tahlil qilish, talqin etish, baholash va amaliy vaziyatlarda qo‘llash kabi kompetensiyalar baholanadi. Innovatsion pedagogik texnologiyalar aynan shu ko‘nikmalarni rivojlantirishga yo‘naltirilganligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi.

Nazariy manbalar hamda ilg‘or pedagogik tajribalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, kollaborativ ta’lim muhitini innovatsion texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faolligini sezilarli darajada oshiradi. O‘quvchilar ta’lim jarayonining faol subyektiga aylanib, mustaqil fikrlash, tanqidiy yondashish, ijodiy yechimlar topish va bilimlarni amaliy faoliyatda qo‘llash ko‘nikmalarini egallaydi. Shu bilan birga, ularda samarali muloqot qilish, hamkorlikda ishlash va ijtimoiy mas’uliyat kabi kompetensiyalar ham rivojlanadi.

Innovatsion ta’lim texnologiyalari kollaborativ ta’lim muhitining muhim metodik tarkibiy qismi bo‘lib, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirishda yetakchi omillardan biri hisoblanadi. Ularni o‘quv jarayoniga ilmiy asoslangan

holda integratsiyalash natijasida o‘quvchilarda tanqidiy va ijodiy fikrlash, muammolarni hal qilish, hamkorlik, kommunikativ kompetensiyalar hamda refleksiv ko‘nikmalar izchil rivojlanadi. Bu esa o‘z navbatida Milliy o‘quv dasturi, Ta’limning universal dizayni tamoyillari va PIRLS hamda TIMSS xalqaro baholash dasturlarida belgilangan kompetensiyalarni samarali shakllantirish uchun mustahkam metodik asos yaratadi.

Kollaborativ ta’lim muhitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirishda innovatsion ta’lim texnologiyalari shartli ravishda guruhlandi. Aynan boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi va ona tili darslari uchun mos keladigan innovativ texnologiyalar sifatida Think–Pair–Share (O‘yla – Juftlikda muhokama qil – Ulash; O‘quvchi avval mustaqil fikrlaydi, keyin juftlikda fikr almashadi va umumiy guruhga o‘z xulosasini taqdim etadi), Jigsaw (Arra) mavzuni qismlarga bo‘lib, har bir guruh bir qismni o‘rganib, keyin boshqa o‘quvchilarga o‘z qismini tushuntirishi), Gallery Walk, Peer Learning, Reciprocal Teaching, Team-Based Learning (TBL), Cooperative Learning, Round Robin, Rally Robin, Numbered Heads Together (NHT), Inside–Outside Circle, Carousel Brainstorming, Snowball, Discussion, World Cafe kabi texnologiyalar muhim ahamiyatga ega.

Muammoli va tadqiqotga asoslangan texnologiyalar sirasiga Problem Based Learning (PBL), Project Based Learning (PjBL), Inquiry-Based Learning, Discovery Learning, Challenge-Based Learning, Research-Based Learning, Case Study, WebQuest kabilar misol bo‘ladi.

O‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi texnologiyalarga turli grafik organayzerlar, Fishbone Diagram, Concept Mapping, Mind Mapping, Six Thinking Hats (Edward de Bono), KWL Chart (Know–Want–Learn), PMI (Plus–Minus–Interesting), INSERT, Venn Diagram, SWOT Analysis, SCAMPER texnologiyalari misol bo‘ladi.

Interfaol ta’lim texnologiyalariga Brainstorming, Debat, Role Play, Simulation, Storytelling, Icebreaker, Gallery Method, Hot Seat, Aquarium (Fishbowl), Cubing Strategy o‘quvchilarga ta’lim mazmunini chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

Raqamli va sun’iy intellektga asoslangan texnologiyalar sifatida Gamificatsiya, Adaptive Learning, Blended Learning, Flipped

Classroom, Mobile Learning (M-learning), Microlearning, Digital Storytelling, Artificial Intelligence Assisted Learning, Virtual Reality (VR), Augmented Reality (AR), Learning Analytics kabi texnologiyalar misol bo‘ladi.

Vizual fikrlash texnologiyalaridan Graphic Organizer, Infographics, Concept Maps, Flow Charts, Timeline, Pikto-matnlar , Story Maps va boshqa texnologiyalar aynan boshlang‘ich sinf o‘qish va ona tili darslarida o‘quvchilarda hamkorlikda o‘rganish imkoniyatini kengaytiradi.

SCAMPER texnologiyasi – bu ijodiy fikrlashni rivojlantirish, yangi g‘oyalar yaratish va mavjud muammolarga innovatsion yechimlar topishga xizmat qiluvchi pedagogik texnologiyadir. Ushbu metodni 1971-yilda amerikalik tadqiqotchi Bob Eberle ishlab chiqqan bo‘lib, u Alex Osbornning kreativ fikrlash g‘oyalari asosida takomillashtirilgan.[32]

SCAMPER so‘zi ingliz tilidagi yettita amalning bosh harflaridan tashkil topgan bo‘lib, har biri muammoni turli nuqtai nazardan ko‘rib chiqishga yordam beradi.

SCAMPER texnologiyasining mazmuni

3.1.2-jadval

Inglizcha	**O‘zbekcha mazmuni**	**Savol namunasi**
S (substitute)	Almashtirish	Buni nima bilan almashtirish mumkin?
C (combine)	Birlashtirish	Qaysi g‘oyalarni birlashtirish mumkin?
A (adapt)	Moslashtirish	Boshqa vaziyatga qanday moslashtirish mumkin?
M(modify) **M (magnify)** **M (minify)**	O‘zgartirish, kattalashtirish yoki kichraytirish	Nimani o‘zgartirish yoki takomillashtirish mumkin?
P (put to another use)	Boshqa maqsadda qo‘llash	Bundan yana qayerda foydalanish mumkin?
E (eliminate)	Olib tashlash	Nima ortiqcha? Nimani qisqartirish mumkin?

[32]Michalko, M. (2006). *Thinkertoys: A Handbook of Creative-Thinking Techniques* (2nd ed.). Berkeley, CA: Ten Speed Press.

R (reverse / rearrange)	Teskari qilish yoki qayta tartiblash	Jarayonni teskari bajarsak nima bo‘ladi?

Cubing Strategy (Kub strategiyasi) — o‘quvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiluvchi interfaol pedagogik texnologiya bo‘lib, mavzu yoki muammoni olti xil nuqtai nazardan tahlil qilishga asoslanadi. Metodning nomi kubning olti tomoni mavjudligidan kelib chiqqan. Har bir tomon alohida kognitiv faoliyatni ifodalaydi va o‘quvchilarni masalani har tomonlama o‘rganishga undaydi.

Cubing Strategy AQSh pedagogik amaliyotida differensial ta’lim va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish vositasi sifatida keng qo‘llaniladi. Bu texnologiya, ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim, o‘qish savodxonligi, ona tili, tabiiy fanlar va ijtimoiy fanlar darslarida samarali hisoblanadi.

Kubning olti tomoni texnologiyasining mazmuni

3.1.3-jadval

Kub tomonlari	**Mazmuni**	**Namunaviy savol**
Describe (Tasvirla)	Obyekt yoki hodisani tavsiflash	Bu nima? Uning asosiy xususiyatlari qanday?
Compare (Taqqosla)	O‘xshash va farqli jihatlarni aniqlash	Bu nimaga o‘xshaydi? Nimasi bilan farq qiladi?
Associate (Bog‘la)	Boshqa bilim va tajribalar bilan bog‘lash	Bu sizga nimani eslatadi?
Analyze (Tahlil qil)	Tuzilishi, sabab va oqibatlarini aniqlash	U qanday qismlardan iborat? Nima uchun shunday bo‘lgan?
Apply (Qo‘lla)	Bilimni amaliy vaziyatda qo‘llash	Uni hayotda qayerda qo‘llash mumkin?
Argue (Asosla yoki bahola)	Fikr bildirish va dalillash	Siz bunga qo‘shilasizmi? Nima uchun?

Boshlang‘ich 2-sinf O‘qish savodxonligi darsligida berilgan “Shirin uyqu” ertagi matnini kollaborativ muhitda o‘rganish asosida o‘quvchilarda kognitiv imkoniyatlarni kengaytirish yuzasidan dars ishlanmasi

SHIRIN UYQU (O‘zbek xalq ertagi)

Bir odamning uchta o‘g‘li bor ekan. Shu odam vafot etayotganida bolalariga:

— “Uyquni shirin qilib uxlang, ovqatni shirin qilib yeng”, — deb vasiyat qilibdi.

Bu gapni ikkita katta o‘g‘li bir xil tushunibdi, kichik o‘g‘li esa boshqacha tushunibdi.

Ikkita katta akasi yerga suv sepib, chorpoyani qurib, katta ko‘rpani to‘shab:

— “Uyquni shirin qilish” shunday bo‘ladi-da, — deb yotaveribdi.

Keyin ustma-ust har xil shirin taomlarni yeb:

— “Ovqatni shirin qilib yeyish” mana bunaqa bo‘ladi, — deb yuraveribdi.

U yoqqa ag‘anab, bu yoqqa ag‘anab, yota-yota ovqatlari ham singmay, yegan ovqatining ham, uxlagan uyqusining ham mazasini bilmabdi. Oxir-oqibat, yeyishga ovqatlari qolmay, kambag‘al bo‘lib qolishibdi.

Kichkinasi esa ishlab-ishlab kelib, yegan quruq noni ham shirin, ichgan choyi undan shirin, uxlasa uyqusi ham shirin bo‘lar emish.

Shunday qilib, uning borgan sari davlati ziyoda bo‘lib, uyqusi shirin, ovqati mazali bo‘lib boravergan ekan.

Dars ishlanmasi

Fan: O‘qish savodxonligi

Sinf: 2-sinf

Mavzu: Shirin uyqu (o‘zbek xalq ertagi)

Dars turi: Yangi bilim beruvchi, kollaborativ ta’lim asosidagi integratsiyalashgan dars

Dars davomiyligi: 45 daqiqa

Texnologiya: Kollaborativ ta’lim, TUD tamoyillarini qo‘llash

Metodlar: Think–Pair–Share, Concept Map, Gallery Walk, Brainstorming, Davom ettir.., Refleksiya

Vositalar: Darslik, piktogrammalar, konseptual xarita, kartochkalar, Padlet, Kahoot, Canva, Wordwall

Darsning maqsadi

Ta’limiy: O‘quvchilarda ertak mazmunini anglash, qahramonlar xatti-harakatlarini tahlil qilish, asosiy g‘oyani aniqlash hamda matnni tushunish kompetensiyasini rivojlantirish.

Tarbiyaviy: Mehnatsevarlik, halollik, sabr-toqat, ota-onaga hurmat va tejamkorlik fazilatlarini shakllantirish.

Rivojlantiruvchi: Kollaborativ faoliyat orqali o‘quvchilarning kognitiv faolligini; tanqidiy fikrlashini; muloqot madaniyatini; muammoli vaziyatlarni tahlil qilish ko‘nikmasini; ijodiy fikrlashini rivojlantirish.

Kutilayotgan natijalar: O‘quvchilar matn mazmunini tushunadi; qahramonlarni taqqoslaydi; ertak g‘oyasini aniqlaydi; dalillar asosida fikr bildiradi; guruhda hamkorlik qiladi; xulosa chiqaradi.

Darsning texnologik xaritasi

3.1.4-jadval

Bosqich	**Vaqt**	**O‘qituvchi faoliyati**	**O‘quvchi faoliyati**	**Texnika va metodlar**	**Baholash**
Tashkiliy qism	3 daqiqa	Salomlashadi, (SEL) ijobiy psixologik muhit yaratadi	Faollashadi	Kompliment	Rag‘bat
Motivatsiya	5 daqiqa	"Shirin uyqu" iborasini doskaga yozadi. "Uyqu qachon shirin bo‘ladi?" savolini beradi.	Erkin fikr bildiradi	Rain fall	Og‘zaki
Maqsadni aniqlash	2 daqiqa	Dars maqsadini tushuntiradi	Tinglaydi	Suhbat	Kuzatish
Matn bilan ishlash	10 daqiqa	Ertakni ifodali o‘qiydi, pikto matn namoyish etiladi	Matnni o‘qiydi, ko‘radi	Ifodali o‘qish, namoyish	Formativ, rasmiy, norasmiy
Guruh faoliyati	12 daqiqa	Guruhlarga topshiriqlar beradi	Hamkorlikda ishlaydi	Think–Pair–Share, Jigsaw	Guruh bahosi

Taqdimot	5 daqiqa	Guruhlarni tinglaydi	Natijalarni himoya qiladi	Gallery Walk	O‘zaro baholash
Mustahkam-lash	5 daqiqa	Davom ettir… sxemasi asosida muammo va yechimlarni aniqlanadi	Sabab-oqibatni tahlil qiladi	Davom ettir…	Rubrika
Refleksiya	2 daqiqa	"Bugun nimani bildim?" savolini beradi	O‘z fikrini bildiradi	Refleksiya	O‘zini baholash
Uyga vazifa	1 daqiqa	Ertakdan xulosa yozishni topshiradi	Vazifani yozib oladi	Mustaqil ish (Ertak mazmuniga mos maqol topish)	—

Mazkur texnologik xarita kollaborativ ta’lim tamoyillari asosida ishlab chiqilgan bo‘lib, o‘quvchilarning matnni tushunish, mantiqiy va tanqidiy fikrlash, hamkorlikda ishlash hamda xulosa chiqarish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Dars jarayonida Think–Pair–Share, Jigsaw, Gallery Walk, Davom ettir.. kabi zamonaviy metodlardan foydalanish o‘quvchilarning kognitiv faolligini oshiradi hamda PIRLS baholash dasturida talab etiladigan matn bilan ishlash ko‘nikmalarini shakllantiradi.

KOLLABORATIV TOPSHIRIQLARDAN NAMUNA

1-guruh: Katta akalarning xatti-harakatlarini baholash. (Nima uchun ular kambag‘al bo‘lib qolishdi?)

2-guruh: Kichik ukaning fazilatlarini aniqlash. (Qaysi sifatlari muvaffaqiyatga olib keldi?)

3-guruh: Ertakning asosiy g‘oyasini aniqlash. (Muallif nima demoqchi?)

4-guruh: Bugungi hayot bilan bog‘lash. (Siz "Shirin uyqu" deganda nimani tushunasiz?)

PIRLS baholash dasturi talablariga moslashtirilgan savollar

1. Axborotni topish. Otasi bolalariga qanday vasiyat qilgan?

2. Xulosa chiqarish. Nima uchun kichik o‘g‘ilning noni ham shirin bo‘lgan?

3. Talqin qilish. "Uyquni shirin qilish" iborasining asl ma’nosi nima?

4. Baholash. Siz otaning o‘rnida bo‘lsangiz, bolalarga qanday nasihat bergan bo‘lardingiz?

2-sinf "Shirin uyqu" ertagi bo‘yicha Jigsaw faoliyatini baholash rubrikasi

3.1.5-jadval

Mezon	**Yuqori (5)**	**Yaxshi (4)**	**Qoniqarli (3)**	**Boshlang’ich (2)**
Matnni tushunish	Mazmunni to‘liq va aniq tushuntiradi	Asosiy mazmunni tushuntiradi	Qisman tushuntiradi	Tushuntira olmaydi
Guruhdagi ishtirok	Juda faol hamkorlik qiladi	Faol ishtirok etadi	Ba’zan qatnashadi	Ishtirok etmaydi
Fikrni asoslash	Dalillar bilan asoslaydi	Qisman asoslaydi	Kam dalil keltiradi	Asoslay olmaydi
Ifodalash usuli	To‘liq va aniq	Mayda xatolar bilan	Qiyinchilik bilan	Fikrini ifodalay olmaydi

Refleksiya. O‘quvchilar quyidagi gaplarni davom ettiradilar: Men bugun bildimki... , Menga eng qiziq bo‘lgan topshiriq..., Men yana shuni o‘rganishni istayman..., Men bugun guruhda...

Darsni taqdim etishda TUD tamoyillari asosida o‘quvchilar diqqati qaratiladi. Matnni o‘qib berish, piktografik namoyish, konseptual xarita usullari samarali hisoblanadi. Pikto matn (yoki piktografik matn) — bu matn mazmunini rasmlar, piktogrammalar va belgilar orqali ifodalovchi ko‘rinishdir. Bunday matnda so‘zlar to‘liq yozilishi mumkin yoki ularning o‘rnini ma’noni anglatuvchi sodda tasvirlar egallaydi.

2.3.1-rasm. 2-sinf O‘qish savodxonligi darsligida berilgan “Shirin uyqu” ertagi matnining pikto ko‘rinishi (1-variant)

Pikto matnning asosiy maqsadi — matnni tushunishni osonlashtirish va vizual idrokni qo‘llab-quvvatlashdir. U ayniqsa boshlang‘ich sinf o‘quvchilari, zaif ko‘ruvchi bolalar (katta kontrastli tasvirlar bilan), zaif eshituvchi bolalar, autizm spektridagi bolalar, nutq rivojlanishida qiyinchiliklari bo‘lgan bolalar, o‘qishni endi o‘rganayotgan o‘quvchilar uchun samarali hisoblanadi. Odatda pikto matn uch qismdan iborat bo‘ladi. Piktogramma (rasm) – so‘z yoki tushunchani ifodalaydi. So‘z – rasm ostida yoki yonida yoziladi. Gap – piktogrammalar ketma-ketligi orqali matn hosil qilinadi. Namuna sifatida quyidagi ko‘rinishlardagi pikto matn taklif etiladi.

2.3.2-rasm. 2-sinf O‘qish savodxonligi darsligida berilgan “Shirin uyqu” ertagi matnining pikto ko‘rinishi (2-variant)

Kollaborativ ta’lim muhitida an’anaviy, raqamli, sun’iy intellekt va multimedia didaktik vositalarining o‘zaro uyg‘un qo‘llanilishi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilish faolligini oshirish, tanqidiy va kreativ fikrlashini rivojlantirish, muloqot va hamkorlik kompetensiyalarini shakllantirish hamda ta’lim samaradorligini yuksaltirishning muhim metodik sharti hisoblanadi.

Bloom taksonomiyasi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini bosqichma-bosqich rivojlantirishning ilmiy asoslangan modelidir. Taksonomiya asosida tuzilgan topshiriqlar o‘quvchilarning faqat bilimlarni eslab qolishiga emas, balki ularni tushunish, qo‘llash, tahlil qilish, baholash va yangi g‘oyalar yaratishiga yo‘naltiriladi. Bu esa o‘quvchilarda yuqori darajadagi tafakkur operatsiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

"Shirin uyqu" ertagi bo‘yicha Bloom taksonomiyasi asosida topshiriqlar namunasi

3.1.6-jadval

Taksonomiya bosqichlari	**Topshiriq namunasi**
Eslab qolish	Otaning vasiyati qanday edi?
Tushunish	Nima uchun kichik o‘g‘ilning noni shirin bo‘lganini tushuntiring.
Qo‘llash	Hayotda mehnatsevarlikning foydasiga misol keltiring.
Tahlil qilish	Katta akalar bilan kichik ukaning xatti-harakatlarini taqqoslang.
Baholash	Sizningcha, qaysi aka to‘g‘ri yo‘l tutgan? Fikringizni asoslang.
Yaratish	Ertakka yangi yakun yozing yoki mazmuni asosida sahna ko‘rinishi yarating.

Kollaborativ ta’lim muhitida Bloom taksonomiyasi asosida tashkil etilgan o‘quv faoliyati o‘quvchilarning guruhlarda hamkorlik qilish, o‘z fikrini asoslash, dalillar keltirish, muammolarni birgalikda hal etish va refleksiya qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shu sababli Think–Pair–Share, Jigsaw, Project Based Learning, Problem Based Learning, Gallery Walk, Concept Map kabi innovatsion texnologiyalar Bloom taksonomiyasining yuqori bosqichlarini samarali amalga oshirish imkonini beradi.

3.2-§. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kognitiv faoliyatini rivojlantirishning pedagogik-psixologik jihatlari

Jamiyatning intellektual salohiyatini rivojlantirish, raqobatbardosh inson kapitalini shakllantirish va uzluksiz ta’lim sifatini

oshirish sharoitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirish dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichi shaxsning bilish jarayonlari, tafakkuri, nutqi, xotirasi, diqqati hamda ijodiy qobiliyatlari intensiv rivojlanadigan davr bo‘lib, ushbu yosh bosqichida samarali tashkil etilgan ta’lim jarayoni keyingi ta’lim bosqichlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Kognitiv faoliyat o‘quvchining bilishga bo‘lgan ehtiyoji, yangi bilimlarni egallashga intilishi va ularni amaliy faoliyatda qo‘llash jarayonlarini o‘zida mujassamlashtiruvchi murakkab psixologik-pedagogik hodisadir. Ushbu faoliyat kuzatish, idrok etish, diqqatni jamlash, xotirada saqlash, mantiqiy tafakkur yuritish, muammolarni hal qilish, umumlashtirish va refleksiya kabi psixik jarayonlarning o‘zaro integratsiyasi asosida namoyon bo‘ladi. Shu bois boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kognitiv faoliyatni rivojlantirish faqat bilim berish bilan cheklanmay, balki ularning bilishga bo‘lgan motivatsiyasini kuchaytirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish va ijodiy salohiyatini ro‘yobga chiqarishga qaratilishi lozim.

Boshlang‘ich sinf yoshidagi bolalarning psixologik xususiyatlari orasida diqqatning beqarorligi, emotsional sezgirlik, o‘yin faoliyatiga moyillik, yuqori qiziquvchanlik va taqlid qilish qobiliyatining kuchliligi alohida ahamiyatga ega. Shu sababli darslarda interfaol metodlar, o‘yin texnologiyalari, grafik organayzerlar, piktogrammalar, multimedia vositalari va raqamli platformalardan foydalanish o‘quvchilarning kognitiv faolligini sezilarli darajada oshiradi.

Kognitiv faoliyatning rivojlanishida motivatsiya alohida o‘rin egallaydi. Motivatsiya o‘quvchining bilishga bo‘lgan ichki ehtiyoji va qiziqishini ifodalab, ta’lim samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Ichki motivatsiya kuchli bo‘lgan o‘quvchilar murakkab vazifalarni bajarishga intiladi, mustaqil izlanadi va bilimlarni chuqurroq egallaydi. Shu nuqtai nazardan kollaborativ ta’lim texnologiyalari o‘quvchilarning o‘zaro muloqoti, fikr almashuvi va birgalikdagi faoliyati orqali ichki motivatsiyani kuchaytirishga xizmat qiladi.

Kognitiv faoliyatni rivojlantirishda tafakkur operatsiyalarini bosqichma-bosqich shakllantirish muhim metodik vazifa hisoblanadi. Bloom taksonomiyasi asosida ishlab chiqilgan topshiriqlar o‘quvchilarning bilimlarni eslab qolishidan boshlab, tushunish,

qo‘llash, tahlil qilish, baholash va yaratish bosqichlarigacha bo‘lgan yuqori darajadagi fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, Webbning bilimlarni chuqurlashtirish modeli (Depth of Knowledge – DOK) ham topshiriqlarning murakkablik darajasini bosqichma-bosqich oshirish imkonini beradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirishda psixologik omillar orasida motivatsiya alohida o‘rin tutadi. O‘quvchining bilishga bo‘lgan qiziqishi, yangi bilimlarni egallashga intilishi va mustaqil faoliyat yuritishi uning ichki ehtiyojlari bilan bevosita bog‘liqdir. Shu nuqtai nazardan, amerikalik psixolog Abraham Maslou tomonidan ishlab chiqilgan ehtiyojlar iyerarxiyasi nazariyasi (Hierarchy of Needs Theory) ta’lim jarayonining motivatsion asoslarini tushuntiruvchi muhim psixologik konsepsiyalardan biri hisoblanadi.

3.2.1-rasm. Abraam Maslouning ehtiyojlar iyerarxiyasi

Maslou nazariyasiga ko‘ra, inson ehtiyojlari besh bosqichdan iborat bo‘lib, quyi pog‘onadagi ehtiyojlar qondirilgandagina yuqori darajadagi ehtiyojlar faol namoyon bo‘ladi. Ta’lim jarayonida ushbu nazariyani qo‘llash o‘quvchilarning kognitiv faolligini oshirish uchun zarur pedagogik sharoitlarni yaratishga imkon beradi.

Fiziologik ehtiyojlar. Maslou ehtiyojlar ierarxiyasining birinchi bosqichi insonning eng asosiy biologik ehtiyojlari – ovqatlanish, dam olish, sog‘liqni saqlash, jismoniy qulaylik va xavfsiz hayot kechirish sharoitlarini o‘z ichiga oladi. Mazkur ehtiyojlar qondirilmasdan turib,

yuqori darajadagi bilish faoliyati va intellektual rivojlanishning samarali amalga oshishi qiyin kechadi. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf yoshidagi bolalarda organizmning jadal rivojlanishi, nerv tizimining yetilish jarayoni va diqqatning beqarorligi sababli fiziologik omillar o‘quv faoliyatining samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining kognitiv faoliyati samarali bo‘lishi uchun uning sog‘lom, tetik va dars mashg‘ulotlariga psixofiziologik jihatdan tayyor bo‘lishi muhim hisoblanadi. Charchoq, ochlik, uyqusizlik yoki noqulay sinf muhiti diqqatning susayishi, idrokning pasayishi, xotiraning zaiflashishi hamda tafakkur jarayonlarining sekinlashuviga olib keladi. Psixologik tadqiqotlarda aniqlanishicha, o‘quvchilarning emotsional holati va jismoniy qulayligi ularning o‘quv motivatsiyasi hamda bilimlarni o‘zlashtirish darajasi bilan uzviy bog‘liqdir.

Shu nuqtai nazardan, ta’lim jarayonini ergonomik talablar asosida tashkil etish, sinf xonasining yoritilishi, shamollatilishi, mebelning yosh xususiyatlariga mosligi, dars davomida faoliyat turlarining almashib borishi, harakatli daqiqalar (brain breaks) va sog‘lom psixologik muhitni yaratish muhim pedagogik shartlardan hisoblanadi. Ta’limning universal dizayni (TUD) tamoyillariga ko‘ra ham barcha o‘quvchilar uchun qulay va to‘siqlarsiz ta’lim muhiti yaratish ularning o‘quv jarayonidagi faolligini ta’minlaydi. Kollaborativ ta’lim jarayonida esa fiziologik ehtiyojlarni hisobga olgan holda guruh faoliyatini tashkil etish, faol va passiv mashg‘ulotlarni uyg‘unlashtirish hamda o‘quvchilarning individual imkoniyatlarini e’tiborga olish kognitiv faoliyatni faollashtirishga xizmat qiladi.

Xavfsizlik ehtiyoji. Maslou piramidasining ikkinchi bosqichi insonning jismoniy va psixologik xavfsizlikka bo‘lgan ehtiyojini ifodalaydi. Ta’lim jarayonida xavfsizlik nafaqat sog‘lom jismoniy muhitni, balki emotsional barqarorlik, o‘zaro ishonch, hurmat va qo‘llab-quvvatlashga asoslangan psixologik muhitni ham anglatadi. O‘quvchi o‘zini xavfsiz his qilgan taqdirdagina yangi bilimlarni egallashga, xato qilishdan qo‘rqmasdan savollar berishga, fikr bildirishga va muammolarni hal etishga intiladi.

Kollaborativ ta’lim muhiti aynan psixologik xavfsizlik tamoyillariga tayanadi. O‘qituvchining demokratik uslubi, o‘quvchilar o‘rtasidagi o‘zaro hurmat va qo‘llab-quvvatlash, har bir fikrning qadrlanishi hamda xatolarga rivojlanish imkoniyati sifatida qaralishi

o‘quvchilarning bilish faolligini oshiradi. Vygotskiyning yaqin rivojlanish zonasi nazariyasiga ko‘ra ham o‘quvchi o‘z imkoniyatlarini ishonchli va qo‘llab-quvvatlovchi muhitda samaraliroq namoyon eta oladi. Ta’limning universal dizaynida (TUD) o‘quvchilarni faol jalb etish tamoyili aynan xavfsiz va qo‘llab-quvvatlovchi ta’lim muhitini yaratishni nazarda tutadi. Bunday muhit o‘quvchilarda ichki motivatsiya, bilishga qiziqish va mustaqil fikrlashni rivojlantirishning psixologik asosini yaratadi.

Ijtimoiy ehtiyojlar (tegishlilik va hamkorlik). Maslou ehtiyojlar ierarxiyasining uchinchi pog‘onasi insonning jamoadagi o‘rnini his etish, muloqot qilish, hamkorlik qilish va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlanishga bo‘lgan ehtiyojlarini o‘z ichiga oladi. Boshlang‘ich maktab yoshida aynan tengdoshlar bilan muloqot qilish va jamoada faoliyat yuritish shaxs rivojlanishining muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Mazkur ehtiyoj kollaborativ ta’lim konsepsiyasining asosiy g‘oyasi bilan to‘liq uyg‘unlashadi. Chunki kollaborativ ta’lim bilimni individual emas, balki hamkorlikdagi faoliyat orqali egallashni nazarda tutadi. Think–Pair–Share, Jigsaw, Peer Learning, Gallery Walk, Reciprocal Teaching, Team-Based Learning kabi texnologiyalar o‘quvchilarning guruhda ishlash, o‘zaro fikr almashish, muammolarni birgalikda hal qilish va bilimlarni baham ko‘rish ehtiyojlarini qondiradi.

Hamkorlikdagi faoliyat davomida o‘quvchilarda kommunikativ kompetensiya, liderlik, mas’uliyat, empatiya va ijtimoiy moslashuv ko‘nikmalari rivojlanadi. Shu bilan birga, guruhli faoliyat bilimlarni chuqurroq anglashga, tanqidiy fikrlashga va refleksiv tahlil qilishga xizmat qiladi. PIRLS va TIMSS xalqaro baholash dasturlarida ham o‘quvchilarning muloqot, hamkorlik va yuqori darajadagi tafakkur ko‘nikmalariga alohida e’tibor qaratilgan.

Hurmat va e’tirofga bo‘lgan ehtiyoj. Maslou nazariyasida to‘rtinchi bosqich shaxsning o‘z qadr-qimmatini his etishi, boshqalar tomonidan tan olinishi va muvaffaqiyatlarini e’tirof etilishiga bo‘lgan ehtiyojni ifodalaydi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun o‘qituvchi va tengdoshlari tomonidan bildiriladigan ijobiy munosabat, rag‘bat va e’tirof o‘quv motivatsiyasining muhim manbai hisoblanadi.

Pedagogik amaliyotda formatif baholash, rubrikalar, chek-listlar, refleksiya, o‘z-o‘zini baholash va o‘zaro baholash usullari aynan ushbu ehtiyojni qondirishga xizmat qiladi. O‘quvchi o‘z muvaffaqiyatlarini

ko‘ra olgan sari unda o‘ziga ishonch, mas’uliyat va bilim olishga bo‘lgan ichki ehtiyoj ortib boradi.

Kollaborativ ta’limda har bir o‘quvchining guruh muvaffaqiyatiga qo‘shgan hissasi qadrlanadi. Bu esa o‘quvchilarda ijtimoiy mas’uliyatni, o‘z fikrini erkin ifodalashni va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi. Bloom taksonomiyasining tahlil, baholash va yaratish bosqichlariga oid topshiriqlarni muvaffaqiyatli bajarish ham o‘quvchilarda muvaffaqiyat hissini kuchaytiradi hamda ularni yanada murakkab kognitiv vazifalarni bajarishga undaydi.

O‘z salohiyatini ro‘yobga chiqarish (Self-actualization). Maslou ehtiyojlar ierarxiyasining eng yuqori pog‘onasi shaxsning o‘z imkoniyatlarini to‘liq namoyon etishi, ijodiy salohiyatini ro‘yobga chiqarishi va uzluksiz rivojlanishga intilishini anglatadi. Ta’lim jarayonida mazkur ehtiyoj o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, innovatsion g‘oyalar ishlab chiqishi, muammolarni kreativ hal qilishi va bilimlarni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olishi orqali namoyon bo‘ladi.

Boshlang‘ich ta’limda SCAMPER, Cubing Strategy, Inquiry-Based Learning, Project Based Learning, Problem Based Learning, Design Thinking, WebQuest, STEAM va Maker Education kabi innovatsion texnologiyalar aynan o‘quvchilarning o‘z salohiyatini namoyon etishiga xizmat qiladi. Ushbu texnologiyalar orqali o‘quvchilar tayyor bilimni o‘zlashtiruvchi emas, balki bilim yaratuvchi, tadqiqot olib boruvchi va innovatsion yechimlar ishlab chiquvchi faol subyektga aylanadi.

Mazkur jarayon Bloom taksonomiyasining eng yuqori – "Yaratish (Create)" bosqichiga hamda XXI asr kompetensiyalarining asosiy tarkibiy qismlari bo‘lgan kreativ fikrlash, tanqidiy fikrlash, kommunikatsiya va hamkorlik kompetensiyalarining shakllanishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, Ta’limning universal dizayni tamoyillariga muvofiq, har bir o‘quvchining qobiliyati va qiziqishlarini hisobga olgan holda turli faoliyatlarni taklif etish ularning o‘z salohiyatini to‘liq namoyon etishi uchun keng imkoniyat yaratadi.

Maslou ehtiyojlar iyerarxiyasi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirishning psixologik asoslarini izchil tushuntirib beradi. Kollaborativ ta’lim muhiti, innovatsion pedagogik texnologiyalar va Ta’limning universal dizayni tamoyillari ushbu ehtiyojlarning bosqichma-bosqich qondirilishini ta’minlaydi. Natijada

o‘quvchilarda barqaror o‘quv motivatsiyasi, yuqori darajadagi bilish faolligi, mustaqil va tanqidiy fikrlash, ijodkorlik hamda umrbod ta’lim olishga tayyorlik shakllanadi.

Maslou ehtiyojlar piramidasining kollaborativ ta’limdagi integratsiyasi

3.2.1-jadval

Ehtiyojlar	**Kollaborativ muhitdagi pedagogik yechim**	**Kognitiv natija**
Fiziologik ehtiyoj	Qulay ta’lim muhiti, faoliyat almashinuvi	Diqqat va idrokning faollashuvi
Xavfsizlik	Psixologik xavfsiz sinf muhiti, qo‘llab-quvvatlash	Erkin fikrlash va savol berish
Ijtimoiy ehtiyojlar	Guruhli ishlar, Jigsaw, Think–Pair–Share	Hamkorlik va kommunikatsiya
Hurmat	Rubrika, formatif baholash, refleksiya	O‘ziga ishonch va ichki motivatsiya
O‘zini ro‘yobga chiqarish	Loyiha, SCAMPER, Cubing, tadqiqot topshiriqlari	Kreativ va tanqidiy fikrlash

Maslou ehtiyojlar iyerarxiyasi Ta’limning universal dizayni (TUD) tamoyillari bilan ham uzviy bog‘liq. TUDning o‘quvchilarni faol jalb etish (Multiple Means of Engagement) tamoyili o‘quvchilarning motivatsiyasini va ehtiyojlarini hisobga olishni talab qiladi. Bu esa Maslou nazariyasidagi xavfsizlik, tegishlilik, e’tirof va o‘z salohiyatini ro‘yobga chiqarish ehtiyojlarini ta’lim jarayonida qondirish imkonini beradi. Shunday qilib, kollaborativ ta’lim, TUD tamoyillari va Maslou ehtiyojlar iyerarxiyasining integratsiyasi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirishning mustahkam pedagogik-psixologik asosini yaratadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirish nafaqat ta’lim muassasasida tashkil etiladigan pedagogik jarayon, balki oila, maktab va jamiyatning uzviy hamkorligi asosida amalga oshiriladigan ko‘p omilli ijtimoiy-pedagogik jarayonhamdir. Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda bolaning intellektual

rivojlanishi ta’lim muassasasi bilan cheklanmay, balki oiladagi tarbiyaviy muhit, ota-onalarning pedagogik madaniyati, jamiyatning ma’naviy qadriyatlari va ijtimoiy institutlarning qo‘llab-quvvatlashi bilan ham chambarchas bog‘liq ekanligi e’tirof etiladi.

Milliy o‘quv dasturida ham ta’limning samaradorligini oshirishda ota-onalar bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yish, ta’limning ochiqligi va uzluksizligini ta’minlash muhim tamoyillardan biri sifatida belgilangan. Shu nuqtai nazardan boshlang‘ich ta’limda kognitiv faoliyatni rivojlantirish maktab, oila va mahalla hamkorligiga asoslangan yaxlit pedagogik tizim sifatida qaralishi lozim.

Pedagogik-psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolaning bilishga bo‘lgan dastlabki qiziqishi oilada shakllanadi. Ota-onaning kitobxonlikka munosabati, farzand bilan muloqot madaniyati, savol-javoblarga e’tibori, birgalikda uy vazifalarining bajarilishi va ijodiy faoliyatni qo‘llab-quvvatlashi o‘quvchining keyingi kognitiv rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf yoshida ota-onaning emotsional qo‘llab-quvvatlashi o‘quvchida o‘ziga ishonch, bilishga qiziqish va ichki motivatsiyaning shakllanishida muhim omil hisoblanadi.

L. S. Vygotskiyning yaqin rivojlanish zonasi nazariyasi nuqtai nazaridan qaralganda, ota-onalar ham bolaning rivojlanishida "pedagogik hamkor" vazifasini bajaradi. Ular bolaning mustaqil bajara olmaydigan faoliyatini yo‘naltirish, maslahat berish va rag‘batlantirish orqali uning bilish imkoniyatlarini kengaytiradi. Kollaborativ ta’lim muhiti aynan ushbu yondashuvni maktab va oiladagi hamkorlik bilan boyitadi. Natijada o‘quvchi bilimni faqat o‘qituvchidan emas, balki ota-onasi, tengdoshlari va boshqa ijtimoiy subyektlar bilan muloqot jarayonida ham egallaydi. Oilada bolaning fiziologik, xavfsizlik va tegishlilik ehtiyojlarining qondirilishi uning yuqori darajadagi kognitiv faoliyatini rivojlantirish uchun zarur shart hisoblanadi. Mehribonlik, ishonch va qo‘llab-quvvatlash hukm surgan oilaviy muhitda voyaga yetayotgan o‘quvchi yangi bilimlarni egallashga, mustaqil fikr yuritishga va ijodkorlikka ko‘proq intiladi.

Kollaborativ ta’lim konsepsiyasida ota-onalar ta’lim jarayonining faol ishtirokchisi sifatida qaraladi. Ota-onalarning loyiha ishlari, ijodiy topshiriqlar, kitobxonlik loyihalari, STEAM faoliyatlari, ekskursiyalar va ijtimoiy loyihalarda ishtirok etishi o‘quvchilarning bilimlarini real hayot bilan bog‘lashga yordam beradi. Bu esa gorizontal ta’limdan

vertikal ta’limga o‘tishning amaliy ifodasi bo‘lib, bilimning maktabdan tashqarida ham davom etishini ta’minlaydi.

Jamiyat institutlari ham boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Kutubxonalar, bolalar markazlari, muzeylar, teatrlar, IT markazlari, "Kelajak markazlari", oromgohlar, nodavlat ta’lim tashkilotlari va mahalla institutlari o‘quvchilarning bilish ehtiyojlarini qondirish va mustahkamlashga xizmat qiluvchi ijtimoiy ta’lim resurslari hisoblanadi. Mazkur muassasalarning maktab bilan hamkorligi o‘quvchilarning kuzatish, tadqiqot olib borish, muloqot qilish va ijodiy faoliyatini rivojlantirish uchun qo‘shimcha imkoniyatlar yaratadi.

Bugungi raqamli ta’lim sharoitida ota-onalar bilan hamkorlik yangi mazmun kasb etmoqda. Google Classroom, Microsoft Teams, ClassDojo, Padlet, Telegram guruhlari va elektron kundalik tizimlari orqali ota-onalar o‘quv jarayonida muntazam ishtirok etish, o‘quvchining rivojlanish dinamikasini kuzatish va o‘qituvchi bilan tezkor muloqot qilish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Sun’iy intellekt vositalari, jumladan ChatGPT, Gemini va Copilot yordamida ota-onalar farzandlarining mustaqil ta’limini qo‘llab-quvvatlashlari, qo‘shimcha mashqlar va rivojlantiruvchi topshiriqlarni tanlashlari mumkin. Biroq bunday vositalardan foydalanish o‘qituvchining metodik tavsiyalari asosida tashkil etilishi maqsadga muvofiq sanaladi.

Ta’limning universal dizayni (TUD) tamoyillari ham ota-onalar va jamiyat bilan hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqadi. TUD barcha bolalar uchun teng ta’lim imkoniyatlarini yaratishni nazarda tutganligi sababli ota-onalar ham bolaning individual ehtiyojlari, qobiliyati va o‘quv uslubini hisobga olgan holda ta’lim jarayoniga jalb etiladi. Maktab va oila o‘rtasidagi muntazam muloqot o‘quvchining individual rivojlanish trayektoriyasini belgilashga xizmat qiladi.

PIRLS va TIMSS xalqaro baholash dasturlarining mazmuni ham oilaviy kitobxonlik muhiti, ota-onalarning ta’lim jarayonidagi faolligi va o‘quvchining o‘qishga bo‘lgan munosabati o‘rtasida kuchli bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatadi. Xususan, PIRLS tadqiqotlari oilada kitob mutolaa qilish an’analari mavjud bo‘lgan o‘quvchilarning o‘qish savodxonligi ko‘rsatkichlari yuqoriroq ekanligini qayd etadi. Shu sababli oilaviy kitobxonlikni rivojlantirish, ota-onalar uchun pedagogik treninglar tashkil etish va uy sharoitida rivojlantiruvchi muhit yaratish

boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv rivojlanishida muhim omil hisoblanadi.

Pedagogik nuqtai nazardan qaraganda, ota-onalar va jamiyat bilan samarali hamkorlikni yo‘lga qo‘yish quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq:

- ota-onalarning pedagogic-psixologik kompetentligini rivojlantirish;
- oilaviy kitobxonlik va o‘qish madaniyatini shakllantirish;
- loyiha va tadqiqot faoliyatlariga ota-onalarni jalb etish;
- maktab–oila–mahalla hamkorligini tizimli tashkil etish;
- raqamli platformalar orqali muntazam pedagogik muloqotni yo‘lga qo‘yish;
- o‘quvchilarning individual rivojlanish xaritalarini ota-onalar bilan birgalikda yuritish;
- ijtimoiy hamkorlar ishtirokida STEAM, ekskursiya va kasbga yo‘naltirish faoliyatlarini tashkil etish va b.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslari faqat o‘qituvchi faoliyati bilan cheklanmaydi. Ota-onalar, maktab va jamiyatning maqsadli hamkorligi o‘quvchilarning motivatsiyasi, bilishga qiziqishi, tanqidiy va ijodiy fikrlashi, kommunikativ hamda ijtimoiy kompetensiyalarining izchil rivojlanishini ta’minlaydi. Shu sababli zamonaviy boshlang‘ich ta’limda “sinf - maktab – oila – jamiyat” hamkorligi kollaborativ ta’lim muhitining ajralmas tarkibiy qismi va kognitiv rivojlanishning muhim pedagogik-psixologik sharti sifatida qaralishi lozim.

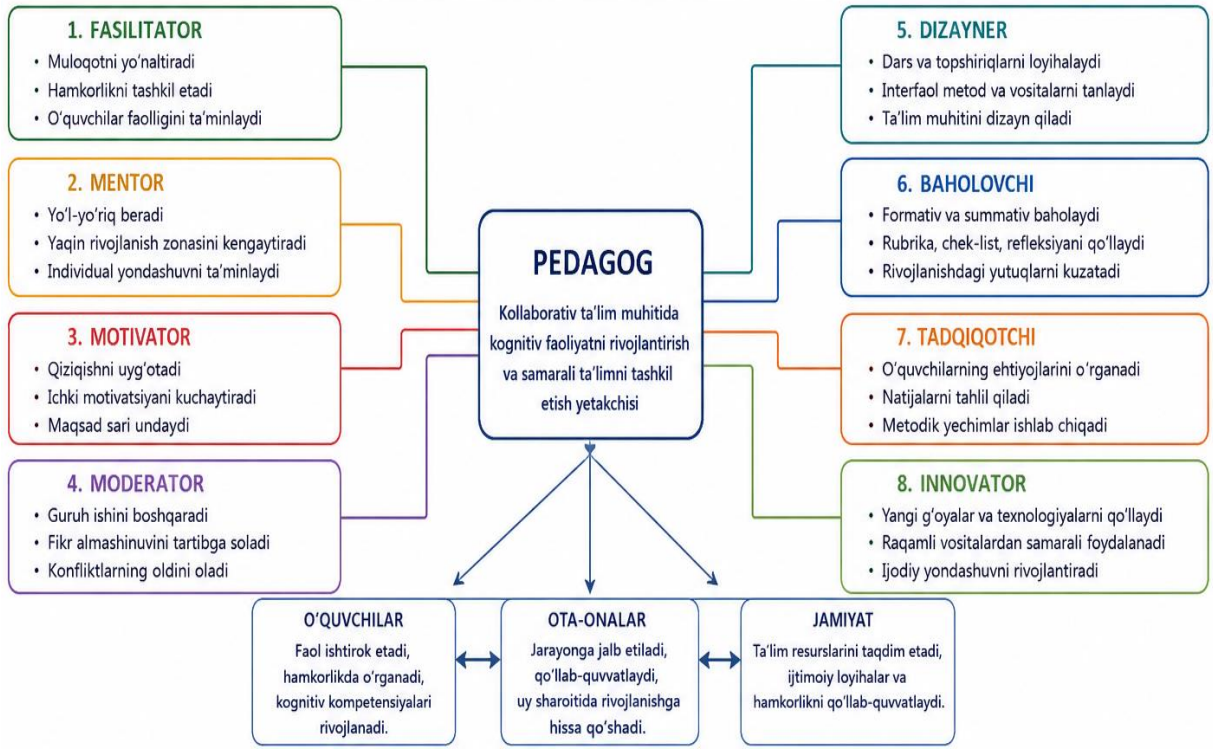
Boshlang‘ich ta’lim tizimida o‘quvchilarning kognitiv faoliyatini rivojlantirish ko‘p jihatdan pedagogning kasbiy kompetentligiga, metodik mahoratiga hamda innovatsion yondashuvlarni samarali qo‘llay olishiga bog‘liq. Zamonaviy ta’lim paradigmasida pedagog bilim beruvchi shaxsdan ko‘ra ko‘proq ta’lim jarayonini tashkil etuvchi, yo‘naltiruvchi, motivatsiya beruvchi va o‘quvchilarning individual rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi fasilitator sifatida qaralmoqda. Bunday yondashuv kollaborativ ta’lim muhitida ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi, chunki o‘quvchilar bilimni tayyor shaklda emas, balki hamkorlikdagi faoliyat, izlanish va muloqot jarayonida egallaydilar.

Pedagogning asosiy vazifalaridan biri o‘quvchilarda bilishga bo‘lgan ichki ehtiyoj va motivatsiyani shakllantirishdan iborat. Kognitiv faoliyatning rivojlanishi avvalo o‘quvchining o‘rganishga bo‘lgan qiziqishi bilan belgilanadi. Shu sababli o‘qituvchi darslarni hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lash, muammoli topshiriqlarni qo‘llash, qiziqarli savollar berish va o‘quvchilarning mustaqil izlanishlarini rag‘batlantirish orqali ularning bilish ehtiyojini faollashtirishi zarur. Bu jarayonda pedagog nafaqat bilim manbai, balki o‘quvchilarni yangi bilimlarni izlashga undovchi motivator vazifasini ham bajaradi.

O‘qituvchi o‘quvchining mustaqil bajara olmaydigan faoliyatini maqsadli pedagogik yordam orqali qo‘llab-quvvatlaydi. Pedagogning maslahatlari, savollari, yo‘naltiruvchi topshiriqlari va muntazam qayta aloqasi o‘quvchilarning intellektual rivojlanishiga xizmat qiladi. Kollaborativ ta’lim muhitida esa pedagog guruhlar faoliyatini boshqaruvchi, hamkorlikni tashkil etuvchi va teng ta’lim imkoniyatlarini yaratuvchi shaxs sifatida maydonga chiqadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda pedagog ta’lim jarayonini o‘quvchilarning psixologik ehtiyojlariga mos tashkil etishi zarur. Ushbu yoshdagi bolalar konkret operatsiyalar bosqichida bo‘lganligi sababli darslarda ko‘rgazmali vositalar, amaliy mashg‘ulotlar, tajribalar, modellar, grafik organayzerlar va piktogrammalardan foydalanish bilimlarni chuqurroq o‘zlashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, o‘quvchilarning individual qobiliyatlari va o‘quv uslublarini hisobga olish Ta’limning universal dizayni (TUD) tamoyillarining muhim talablaridan biridir.

Pedagog kollaborativ ta’lim muhitida o‘quvchilarning o‘zaro hamkorligini tashkil etuvchi asosiy subyekt hisoblanadi. Think–Pair–Share, Jigsaw, Gallery Walk, Brainstorming, Concept Map, Fishbone, Project Based Learning, Problem Based Learning, WebQuest, Peer Learning, Debate va Role Play kabi texnika va texnologiyalarni maqsadga muvofiq tanlash hamda ularni dars mazmuniga moslashtirish o‘qituvchining kasbiy kompetentligini namoyon etadi.

3.2.2-rasm. Kollaborativ muhitda pedagogning innovatsion kompetentligi

Kognitiv faoliyatni rivojlantirishda pedagogning baholash faoliyati ham muhim o‘rin tutadi. Zamonaviy ta’limda baholash faqat natijani aniqlash vositasi emas, balki o‘quvchini rivojlantirish mexanizmi sifatida qaraladi. Shu bois o‘qituvchi formatif baholash, rubrikalar, chek-listlar, refleksiya, portfoliolar, o‘z-o‘zini va o‘zaro baholash usullaridan foydalanib, o‘quvchilarga muntazam konstruktiv qayta aloqa berishi lozim. Bunday yondashuv o‘quvchilarning o‘z faoliyatini tahlil qilish, xatolarini anglash va keyingi rivojlanish yo‘nalishlarini belgilashga yordam beradi.

Pedagogning innovatsion kompetentligi ham kognitiv rivojlanishning muhim omillaridan biridir. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt vositalari va elektron ta’lim platformalaridan samarali foydalanish o‘qituvchining kasbiy mahoratini belgilovchi mezonlardan biri hisoblanadi. Padlet, Kahoot, Quizizz, Wordwall, Canva, LearningApps, Google Classroom, Microsoft Teams, ChatGPT, Gemini va Microsoft Copilot kabi vositalarni dars jarayoniga integratsiya qilish o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi, individual va guruhli faoliyatni samarali tashkil etadi hamda tezkor qayta aloqani ta’minlaydi.

Pedagog XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ham strategik rol o‘ynaydi. Zamonaviy ta’lim o‘quvchilarda faqat predmetga oid bilimlarni emas, balki tanqidiy fikrlash, kreativlik, kommunikatsiya, hamkorlik, axborot bilan ishlash va raqamli savodxonlik kompetensiyalarini rivojlantirishni talab etadi. Shu sababli pedagog darslarni Bloom taksonomiyasining yuqori bosqichlari — tahlil qilish, baholash va yaratish — asosida loyihalashi, Webbning DOK modeli bo‘yicha turli murakkablikdagi topshiriqlarni ishlab chiqishi hamda o‘quvchilarning mustaqil va tadqiqotchilik faoliyatini qo‘llab-quvvatlashi zarur.

Xalqaro baholash dasturlari — PIRLS va TIMSS — ham pedagog faoliyatiga yangi talablarni qo‘ymoqda. Ushbu dasturlar o‘quvchilarning axborotni izlash, tahlil qilish, talqin etish, dalillash va real vaziyatlarda qo‘llash ko‘nikmalarini baholaydi. Shuning uchun o‘qituvchi dars jarayonida mazkur kompetensiyalarni rivojlantiruvchi topshiriqlarni tizimli ravishda qo‘llashi, matnlar bilan ishlash, tadqiqot topshiriqlari va muammoli vaziyatlarni tashkil etishi lozim.

Bundan tashqari, pedagog ota-onalar va jamiyat bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yuvchi muvofiqlashtiruvchi sifatida ham faoliyat yuritadi. Oilaviy kitobxonlikni rivojlantirish, loyiha ishlariga ota-onalarni jalb etish, raqamli platformalar orqali muntazam muloqot olib borish va mahalla hamda boshqa ijtimoiy institutlar bilan hamkorlik qilish o‘quvchilarning kognitiv rivojlanishi uchun qulay ta’lim ekotizimini shakllantiradi.

Shunday ekan, kollaborativ ta’lim muhitida pedagogning roli an’anaviy bilim beruvchi vazifasidan ancha kengdir. U fasilitator, mentor, motivator, moderator, dizayner, baholovchi, tadqiqotchi va innovator sifatida ta’lim jarayonini boshqaradi. Pedagogning metodik mahorati, psixologik-pedagogik kompetentligi, innovatsion texnologiyalarni qo‘llay olishi hamda o‘quvchilar, ota-onalar va jamiyat bilan samarali hamkorlikni yo‘lga qo‘yishi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirishning eng muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Shu sababli zamonaviy boshlang‘ich ta’limda pedagog shaxsiga qo‘yilayotgan kasbiy talablar ta’lim sifatini oshirish va xalqaro baholash dasturlari talablariga mos kompetensiyalarni shakllantirishning hal qiluvchi omili sifatida e’tirof etiladi.

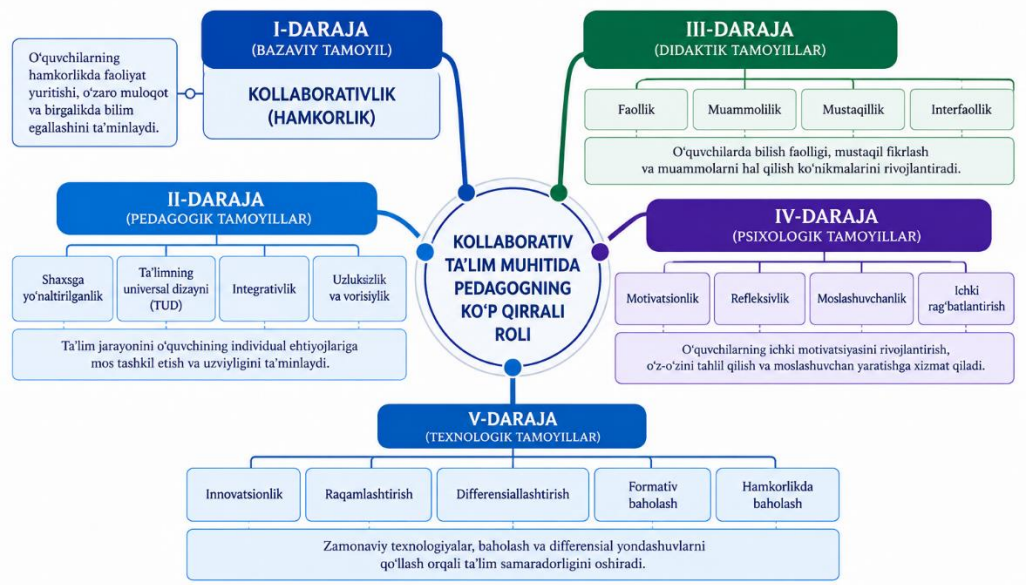
3.3-§. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kollaborativ ta’lim muhitida kognitiv faoliyatini rivojlantirish tamoyillari

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini kollaborativ ta’lim muhiti asosida rivojlantirish muayyan didaktik, psixologik va metodologik tamoyillarga tayanadi. Ushbu tamoyillar ta’lim jarayonining mazmuni, metodlari, vositalari va baholash tizimini yagona maqsad sari yo‘naltiradi hamda o‘quvchilarning bilish faolligini, mustaqil fikrlashini va hamkorlik kompetensiyalarini izchil rivojlantirishga xizmat qiladi. Tadqiqotimizda quyidagi tamoyillar asosiy metodologik tayanch sifatida belgilanib, ushbu tamoyillar algoritmi tuzildi.

Ushbu algoritmning quyi pog‘onalarida umumiy metodologik va texnologik asoslar joylashgan bo‘lsa, yuqori pog‘onalarga ko‘tarilgan sari tamoyillar o‘quvchining shaxsiy va kognitiv rivojlanishiga bevosita xizmat qiladi. Natijada barcha tamoyillarning uyg‘unlashuvi yuqori darajadagi kognitiv kompetensiyalarni shakllantirishga olib keladi.

I-daraja. Bazaviy tamoyil – Kollaborativlik (Hamkorlik). Piramidaning eng yuqori qismida joylashgan kollaborativlik tamoyili barcha boshqa tamoyillarni birlashtiruvchi asosiy metodologik g‘oya hisoblanadi. Ushbu tamoyilga ko‘ra, bilim o‘quvchiga tayyor holda berilmaydi, balki o‘zaro hamkorlik, muloqot, fikr almashish va birgalikdagi faoliyat jarayonida hosil bo‘ladi.

Kollaborativlik o‘quvchilarda jamoada ishlash, o‘zaro yordam, mas’uliyatni taqsimlash, muloqot madaniyati, tengdoshlardan o‘rganish, birgalikda muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Mazkur tamoyil Vygotskiyning "Yaqin rivojlanish zonasi", Johnson & Johnson hamda Slavinning hamkorlikda o‘qitish nazariyalariga tayanadi.

3.3.1-rasm. Kollaborativ ta’lim muhitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirish tamoyillari

II-daraja. Pedagogik tamoyillar. Ikkinchi pog‘ona kollaborativ ta’limning pedagogik asoslarini belgilaydi. Bu bosqichda ta’lim jarayonini o‘quvchi shaxsiga mos tashkil etish muhim ahamiyatga ega.

Shaxsga yo‘naltirilganlik. Har bir o‘quvchining qobiliyati, qiziqishi, ehtiyoji va rivojlanish sur’ati hisobga olinadi. Pedagog differensial topshiriqlar orqali barcha o‘quvchilarni faol ta’lim jarayoniga jalb qiladi.

Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim — bu ta’lim jarayonini o‘quvchining shaxsiy xususiyatlari, qobiliyati, qiziqishi, ehtiyojlari, rivojlanish darajasi va individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda tashkil etishga asoslangan pedagogik yondashuvdir. Ushbu yondashuvda o‘quvchi ta’lim jarayonining passiv obyekti emas, balki faol subyekti sifatida qaraladi. Mazkur yondashuvning asosiy maqsadi har bir o‘quvchining intellektual, ijodiy va shaxsiy salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish, mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil qilish va hayotiy kompetensiyalarni shakllantirishdan iborat.

Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim birgina olim tomonidan yaratilmagan. U XX asr davomida bir necha olimlarning ilmiy qarashlari asosida shakllangan. Biroq, amerikalik psixolog Carl Rogers gumanistik psixologiya maktabining asoschisi sifatida Learner-Centered Education (o‘quvchiga yo‘naltirilgan ta’lim) nazariyasini ishlab chiqqan. Uning fikricha har bir inson o‘z imkoniyatlarini

rivojlantirishga tabiiy intiladi. O‘qituvchi bilim beruvchi emas, balki fasilitator bo‘lishi kerak. Ta’lim majburlash emas, balki o‘quvchining ichki ehtiyojiga tayanishi lozim. Rogers o‘qituvchining uchta asosiy sifatini ko‘rsatadi: empatiya; samimiylik (kongruentlik); o‘quvchini shartsiz qabul qilishdan iborat[33].

Amerikalik pedagog John Dewey shaxsga yo‘naltirilgan ta’limning amaliy asoslarini yaratgan. Uning asosiy g‘oyalari "Learning by Doing" (Faoliyat orqali o‘rganish); tajribaga asoslangan ta’lim; demokratik ta’lim muhiti; muammoli o‘qitishdan iborat.

Jean Piaget konstruktivistik yondashuv asoschisi sifatida shaxsga yo‘naltirilgan ta’limning ilmiy asoslarini yaratgan. Uning fikricha bola bilimni tayyor holda olmaydi; bilim faol bilish jarayonida quriladi; ta’lim yosh va kognitiv rivojlanish bosqichlariga mos bo‘lishi kerak.

Lev S. Vygotskiy shaxsga yo‘naltirilgan ta’limning ijtimoiy jihatini asoslagan. Asosiy g‘oyalari yaqin rivojlanish zonasi; hamkorlikda o‘qitish; o‘qituvchi va tengdoshlar yordamida rivojlanishdan tashkil topgan.

Jerome Bruner ta’limni o‘quvchining mustaqil bilim qurish jarayoni sifatida talqin qiladi. U kashfiyot orqali o‘qitish (Discovery Learning); spiral o‘quv dasturi; faol bilish nazariyasini ishlab chiqqan.

Bugungi kunda shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim quyidagi xalqaro: kompetensiyaviy yondashuv, Ta’limning universal dizayni (Universal Design for Learning – UDL), kollaborativ ta’lim, konstruktivistik ta’lim, inklyuziv ta’lim, XXI asr ko‘nikmalarini rivojlantirish konsepsiyalari bilan uyg‘unlashgan. Shu bois Milliy o‘quv dasturida ham o‘quvchini ta’lim jarayonining markaziga qo‘yish, uning individual ehtiyojlarini hisobga olish va faol ishtirokini ta’minlash ustuvor tamoyillardan biri sifatida belgilangan.

Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim — bu kollaborativ ta’lim muhitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining individual imkoniyatlari, bilish ehtiyojlari va qobiliyatlarini hisobga olgan holda ularning kognitiv faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodologik tamoyildir. Mazkur tamoyil Carl Rogersning gumanistik pedagogikasi, J. Deweyning tajribaga asoslangan ta’limi, J. Piagetning konstruktivistik

[33] Weimer, M. (2013). *Learner-Centered Teaching: Five Key Changes to Practice* (2nd ed.). San Francisco: Jossey-Bass.

nazariyasi va L. S. Vygotskiyning yaqin rivojlanish zonasi konsepsiyasi bilan ilmiy jihatdan asoslanadi.[34]

Ta’limning universal dizayni (TUD). TUD tamoyillariga ko‘ra axborot turli usullarda taqdim etiladi, topshiriqlarni bajarishning bir nechta yo‘li taklif qilinadi, jalb etishning turli yo‘llari orqali barcha o‘quvchilar uchun motivatsiya yaratiladi. Natijada inklyuziv va teng imkoniyatli ta’lim muhiti shakllanadi.

Integrativlik. Fanlararo bog‘lanishlarni yaratish orqali bilimlar yagona tizim sifatida shakllanadi. O‘quvchilar bilimlarni real hayotiy vaziyatlarga qo‘llashni o‘rganadilar. Integrativlik (lotincha *integratio – birlashtirish, yaxlitlashtirish*) – bu ta’lim jarayonida bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarni turli fanlar, faoliyat turlari va hayotiy tajribalar bilan o‘zaro bog‘lagan holda yaxlit tizim sifatida shakllantirishni nazarda tutuvchi pedagogik tamoyildir. [35]

Kollaborativ ta’lim muhitida integrativlik o‘quvchilarning alohida fan doirasidagi bilimlarini emas, balki ularni o‘zaro bog‘lash, real hayotiy vaziyatlarda qo‘llash va kompleks muammolarni hal etish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Integrativlik tamoyili ta’lim mazmuni, metodlari, vositalari va baholash jarayonining o‘zaro uyg‘unligini ta’minlab, o‘quvchilarda yaxlit dunyoqarash, tizimli fikrlash va fanlararo bog‘liqlikni anglash kompetensiyalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan didaktik tamoyildir.

Kollaborativ ta’limda integrativlik quyidagi yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi:

- fanlararo integratsiya – o‘qish savodxonligi, matematika, tabiiy fanlar va texnologiya mazmunini bog‘lash;
- nazariya va amaliyot integratsiyasi – o‘rganilgan bilimlarni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llash;
- individual va guruh faoliyati integratsiyasi – avval mustaqil fikrlash, keyin hamkorlikda muhokama qilish;
- an’anaviy va raqamli ta’lim vositalari integratsiyasi – darslik, grafik organayzerlar, piktogrammalar bilan bir qatorda VR kabi raqamli vositalardan foydalanish;

[34]Cornelius-White, J. (2020). "Learner-Centered Instruction and Student Outcomes: A Meta-analysis.Review of Educational Research, 90(4), 567–601.

[35] Drake, S. M., & Burns, R. C. (2004). Meeting Standards Through Integrated Curriculum. ASCD.

- baholashning integratsiyasi – diagnostik, formativ va summativ baholashni uyg‘unlashtirish.

Kollaborativ ta’limda integrativlik tamoyilining namoyon bo‘lish yo‘nalishlari

3.3.1-jadval

Integrativlik yo‘nalishi	**Mazmuni**	**Boshlang‘ich ta’limdagi amaliy ko‘rinishi**	**Kognitiv faoliyatga ta’siri**
Fanlararo integratsiya	Turli fanlar mazmunini o‘zaro bog‘lash orqali yaxlit bilim tizimini shakllantirish.	O‘qish savodxonligi matni asosida matematik masalalar yechish, tabiiy fanlar bilan bog‘liq kuzatishlar olib borish, texnologiya fanida loyiha yaratish.	Tizimli fikrlash, bilimlarni transfer qilish, mantiqiy bog‘lanishlarni aniqlash rivojlanadi.
Nazariya va amaliyot integratsiyasi	O‘rganilgan nazariy bilimlarni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llash.	Hayotiy masalalar yechish, tajribalar o‘tkazish, loyihalar va amaliy topshiriqlarni bajarish.	Muammolarni hal qilish, amaliy tafakkur va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalari rivojlanadi.
Individual va guruh faoliyati integratsiyasi	Mustaqil fikrlashni hamkorlikdagi faoliyat bilan uyg‘unlashtirish.	Avval individual topshiriq bajarish, so‘ng Think–Pair–Share, Jigsaw yoki kichik	Mustaqil fikrlash, kommunikativ kompetensiya va hamkorlik

		guruh muhokamasida fikr almashish.	ko‘nikmalari shakllanadi.
An’anaviy va raqamli ta’lim vositalari integratsiyasi	Didaktik vositalarni zamonaviy AKT vositalari bilan uyg‘unlashtirish.	Darslik, grafik organayzer, piktogrammalar bilan bir qatorda VR va sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish.	Bilishga qiziqish ortadi, vizual tafakkur, raqamli kompetensiya va kreativlik rivojlanadi.
Baholashning integratsiyasi	Diagnostik, formativ va summativ baholashni yagona tizimda qo‘llash.	Rubrikalar, chek-listlar, o‘zaro baholash, o‘z-o‘zini baholash, elektron testlar va yakuniy nazoratni uyg‘unlashtirish.	Refleksiya, metakognitiv ko‘nikmalar va o‘quv natijalarini tahlil qilish malakasi rivojlanadi.

Masalan, "Suv" mavzusi asosida integratsiyalashgan dars tashkil etilganda O‘qish savodxonligi – suv haqidagi matnni o‘qish va tahlil qilish, Matematika – suv sarfi bo‘yicha masalalar yechish, Tabiiy fanlar – suvning tabiatda aylanishini o‘rganish; Tasviriy san’at – suv aylanishi sxemasini chizish; AKT – Canva yoki Padlet orqali suvni tejash doirasida loyiha ishi taqdimotini tayyorlash. Natijada o‘quvchilar bilimlarni alohida emas, balki yagona tizim sifatida o‘zlashtiradilar.

Integrativlik tamoyili o‘quvchilarda tizimli fikrlash; mantiqiy bog‘lanishlarni aniqlash; tahlil va sintez qilish; umumlashtirish; bilimlarni yangi vaziyatlarga ko‘chirish (transfer); muammolarni kompleks hal etish; tanqidiy va kreativ fikrlash kabi kognitiv ko‘nikmalarni rivojlantiradi. Integrativlik tamoyili kollaborativ ta’lim muhitida ta’lim mazmuni, metodlari, vositalari va baholash jarayonlarini yagona pedagogik tizimga birlashtiradi. Natijada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida bilimlarni turli vaziyatlarda qo‘llash, fanlararo bog‘lanishlarni anglash, tanqidiy va kreativ fikrlash hamda

yuqori darajadagi kognitiv faoliyatni rivojlantirish uchun zarur sharoit yaratiladi.

Uzluksizlik va vorisiylik. Kognitiv rivojlanish ketma-ket va izchil amalga oshiriladi. Maktabgacha ta’lim, boshlang‘ich ta’lim, umumiy o‘rta ta’lim bosqichlari o‘rtasidagi uzviylik ta’minlanadi. Ta’limda oddiy tushunchalardan murakkab natijalarga o‘tish uchun muhim ahamiyatga ega.

III-daraja. Didaktik tamoyillar. Mazkur bosqich o‘quv faoliyatining bevosita tashkil etilishiga xizmat qiladi.

Faollik. O‘quvchi darsning faol ishtirokchisiga aylanadi. Bilim izlanish, tajriba va muhokama orqali egallanadi. Faollik tamoyili – bu ta’lim jarayonida o‘quvchini bilimlarni passiv qabul qiluvchi emas, balki ularni mustaqil izlovchi, tahlil qiluvchi, muhokama qiluvchi, amaliyotda qo‘llovchi va yangi bilimlarni yaratuvchi faol subyekt sifatida ishtirok etishini nazarda tutuvchi didaktik tamoyildir. Mazkur tamoyilga ko‘ra, bilimlar o‘quvchining shaxsiy bilish faoliyati, fikrlashi va amaliy tajribasi orqali puxta o‘zlashtiriladi.

Kollaborativ ta’lim muhitida faollik tamoyili o‘quvchilarning o‘zaro hamkorlikda muammolarni hal etishi, fikr almashishi, dalillar keltirishi, savollar berishi va birgalikda xulosa chiqarishi orqali namoyon bo‘ladi. Bunday jarayonda o‘quvchi darsning markaziy ishtirokchisiga aylanib, bilimlarni tayyor shaklda qabul qilish o‘rniga ularni mustaqil ravishda quradi va o‘zlashtiradi.

Muammoga asoslanish. Ta’lim muammoli vaziyatlar asosida tashkil etiladi. O‘quvchilar tahlil qiladi, taqqoslaydi va mustaqil xulosa chiqaradi. Muammoga asoslanish (muammolilik) tamoyili – bu ta’lim jarayonini o‘quvchilar oldiga muammoli vaziyatlarni qo‘yish va ularni mustaqil hamda hamkorlikda hal etishga yo‘naltirish orqali tashkil etishni nazarda tutuvchi didaktik tamoyildir. Ushbu tamoyilga ko‘ra, bilim tayyor shaklda berilmaydi, balki o‘quvchilarning izlanishi, tahlili, taqqoslashi, taxminlar ilgari surishi va xulosalar chiqarishi jarayonida shakllanadi.

Kollaborativ ta’lim muhitida muammoga asoslanish tamoyili o‘quvchilarning kichik guruhlarda muammolarni birgalikda tahlil qilishi, turli yechim variantlarini taklif etishi, dalillar asosida fikr yuritishi va eng maqbul qarorni tanlashi orqali amalga oshiriladi. Bunday jarayon o‘quvchilarning nafaqat bilimini chuqurlashtiradi, balki ularning tanqidiy va kreativ fikrlashini, kommunikativ hamda hamkorlik kompetensiyalarini ham rivojlantiradi.

Mustaqillik. O‘quvchilarda mustaqil fikrlash, axborotni izlash, qaror qabul qilish, o‘zini boshqarish ko‘nikmalari shakllanadi. Mustaqillik tamoyili – bu ta’lim jarayonida o‘quvchining bilimlarni mustaqil izlash, tahlil qilish, tanlash, o‘zlashtirish va amaliyotda qo‘llash faoliyatini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan didaktik tamoyildir. Mazkur tamoyilga ko‘ra, o‘quvchi ta’lim jarayonining faol subyekti sifatida o‘z oldiga maqsad qo‘yadi, muammolarni mustaqil yoki hamkorlikda hal qiladi, qaror qabul qiladi hamda o‘z faoliyati natijalarini baholaydi.

Kollaborativ ta’lim muhitida mustaqillik tamoyili individual va jamoaviy faoliyatning uyg‘unligini ta’minlaydi. O‘quvchilar avvalo muammoni mustaqil tahlil qiladi, o‘z fikrini shakllantiradi, so‘ngra uni guruh muhokamasida himoya qiladi, tengdoshlari fikri bilan taqqoslaydi va umumiy xulosaga keladi. Shu tariqa mustaqil fikrlash hamkorlikdagi o‘rganish jarayoni bilan boyitiladi.

Masalan, o‘qish savodxonligi darsida o‘quvchilarga matnni o‘qib, qahramonning xatti-harakatlariga mustaqil baho berish, muqobil yechim taklif qilish yoki matnga yangi yakun yaratish vazifasi beriladi. Keyinchalik ular o‘z fikrlarini guruhda muhokama qilib, dalillar asosida umumiy xulosaga keladilar. Bunday faoliyat mustaqil fikrlash bilan bir qatorda kollaborativ o‘rganishni ham rivojlantiradi.

Interfaollik. O‘zaro faoliyatga asoslangan holda Think–Pair–Share, Jigsaw, Gallery Walk, Brainstorming, Fishbone, Concept Map kabi metodlar yordamida o‘quvchilar maqsadli hamkorlik qiladi. Interfaollik (inglizcha *interactive* – "o‘zaro ta’sir", *interaction* – "o‘zaro hamkorlik") – bu ta’lim jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchi, shuningdek, o‘quvchilarning o‘zaro muloqoti, hamkorligi va faol ishtirokiga asoslangan didaktik tamoyildir. Mazkur tamoyilga ko‘ra, bilimlar bir tomonlama uzatilmaydi, balki savol-javob, muhokama, fikr almashish, birgalikda muammolarni hal qilish va refleksiya jarayonida birgalikda yaratiladi.

Kollaborativ ta’lim muhitida interfaollik tamoyili o‘quvchilarni ta’lim jarayonining faol subyektlariga aylantiradi. Ular o‘z fikrini erkin bayon qiladi, tengdoshlari bilan muloqotga kirishadi, turli nuqtai nazarlarni taqqoslaydi, dalillar keltiradi va umumiy qarorga keladi. Bunday o‘zaro ta’sir bilimlarni chuqurroq o‘zlashtirish, tanqidiy va kreativ fikrlashni rivojlantirish hamda ijtimoiy-kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

IV-daraja. Psixologik tamoyillar. Mazkur pog‘ona o‘quvchilarning ichki psixologik rivojlanishiga xizmat qiladi.

Motivatsionlik. Pedagog o‘quvchilarda bilim olishga ichki ehtiyojni shakllantiradi. Maslou ehtiyojlar piramidasining yuqori bosqichlari aynan shu tamoyil bilan bog‘liq.

Refleksivlik. O‘quvchilar o‘z faoliyatini tahlil qiladi, xatolarini aniqlaydi, kelgusidagi rivojlanish yo‘nalishlarini belgilaydi. Bu metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantiradi.

Moslashuvchanlik. Ta’lim o‘quvchilarning individual imkoniyatlari, ehtiyojlari va o‘zlashtirish sur’atiga mos ravishda tashkil etiladi.

V-daraja. Texnologik tamoyillar. Piramidaning poydevorini tashkil etuvchi ushbu bosqich zamonaviy ta’lim vositalari va texnologiyalarini o‘z ichiga oladi.

3.3.2-rasm. Kollaborativ muhitda o‘quvchilarning kognitiv faoliyatini tashkil etish algoritmi

Innovatsionlik. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar qo‘llaniladi. Jigsaw, SCAMPER, Cubing Strategy, Problem Based Learning, Project Based Learning, WebQuest, STEAM va boshqalar.

Raqamlashtirish. Padlet, Kahoot, Quizizz, Canva, Wordwall, LearningApps, Google Classroom, Microsoft Teams hamda sun’iy intellekt vositalari (ChatGPT va boshqalar) yordamida ta’lim jarayoni boyitiladi.

Differensiallashtirish. Topshiriqlar o‘quvchilarning qobiliyat va ehtiyojlariga moslashtiriladi.

Formativ baholash. Rubrikalar, chek-listlar, kuzatuv varaqalari, o‘zaro va o‘z-o‘zini baholash orqali rivojlantiruvchi baholash amalga oshiriladi.

Hamkorlikda baholash. Guruh a’zolari bir-birining faoliyatini tahlil qilib, konstruktiv fikr bildiradilar. Bu mas’uliyat va refleksiyani kuchaytiradi. Mazkur besh pog‘onali tamoyillar o‘zaro uzviy bog‘liq holda ishlaganda quyidagi o‘quvchilarda kognitiv faollik, tanqidiy fikrlash, kreativ fikrlash, muammolarni hal qilish ko‘nikmasi, tadqiqotchilik kompetensiyasi, kommunikativ kompetensiya, hamkorlik kompetensiyasi, mustaqil ta’lim olish kompetensiyalari shakllanadi.

Piramidada keltirilgan "texnologik asos → psixologik tayyorgarlik → didaktik faoliyat → pedagogik tashkil etish → kollaborativlik" ketma-ketligi orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yuqori darajadagi kognitiv faoliyatini shakllantirishning yaxlit metodologik modeli va algoritmini ifodalaydi.

Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, kollaborativ ta’lim muhitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirish kooperativlik, faollik, shaxsga yo‘naltirilganlik, Ta’limning universal dizayni, integrativlik, muammolilik, mustaqillik, refleksivlik, motivatsionlik, innovatsionlik hamda uzluksizlik va vorisiylik tamoyillariga asoslanadi. Mazkur tamoyillar o‘zaro uyg‘unlashgan holda qo‘llanilganda o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashi, ijodkorligi, kommunikativ va hamkorlik kompetensiyalari, mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalari hamda yuqori darajadagi kognitiv faoliyati izchil rivojlanadi. Shu bilan birga, ular Milliy o‘quv dasturi, Ta’limning universal dizayni talablari hamda PIRLS va TIMSS xalqaro baholash dasturlarida nazarda tutilgan kompetensiyalarni shakllantirish uchun mustahkam metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Uchinchi bob bo‘yicha xulosa

Mazkur bobda kollaborativ ta’lim muhitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirishning nazariy-metodik hamda pedagogik-psixologik asoslari kompleks tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchilarning bilish faolligini rivojlantirish ta’lim sifati va

samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan kollaborativ ta’lim muhiti innovatsion pedagogik texnologiyalar bilan uyg‘unlashganda o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, tanqidiy tahlil qilishi, ijodiy yondashuvi va muammolarni hal qilish kompetensiyalarini rivojlantirish uchun keng imkoniyat yaratadi.

Bobning birinchi paragrafida innovatsion pedagogik texnologiyalarning kollaborativ ta’limdagi o‘rni ochib berildi. Think–Pair–Share, Jigsaw, Gallery Walk, Concept Map, Brainstorming, Fishbone, SCAMPER, Cubing Strategy, Problem Based Learning, Project Based Learning, Inquiry-Based Learning, WebQuest, Peer Learning, Reciprocal Teaching kabi metodlarning boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirishdagi imkoniyatlari ilmiy jihatdan asoslandi. Shuningdek, Padlet, Kahoot, Quizizz, Wordwall, LearningApps, Canva, VR va sun’iy intellekt texnologiyalari (ChatGPT va boshqa vositalar) yordamida interfaol hamkorlikni tashkil etish o‘quvchilarning motivatsiyasi, refleksiv faoliyati va ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qilishi ko‘rsatildi. Mazkur texnologiyalar Ta’limning universal dizayni (TUD) tamoyillari hamda PIRLS va TIMSS xalqaro baholash dasturlari talablariga mos ravishda o‘quvchilarning yuqori darajadagi kognitiv ko‘nikmalarini shakllantirish imkonini beradi.

Bobda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirishning pedagogik-psixologik jihatlari tahlil qilindi. Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi, Vygotskiyning yaqin rivojlanish zonasi, Brunerning konstruktivistik yondashuvi hamda Maslou ehtiyojlar ierarxiyasi asosida o‘quvchilarning bilish faoliyati rivojlanishining psixologik mexanizmlari yoritildi. Shuningdek, ota-onalar, pedagog va jamiyat hamkorligining o‘quvchilarning motivatsiyasi, ijtimoiylashuvi va kognitiv rivojlanishiga ta’siri asoslab berildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, pedagogning fasilitator, mentor, motivator, moderator va innovator sifatidagi faoliyati kollaborativ ta’lim samaradorligini belgilovchi muhim omil hisoblanadi.

Bobda kollaborativ ta’lim muhitida kognitiv faoliyatni rivojlantirishning asosiy tamoyillari – kollaborativlik, shaxsga yo‘naltirilganlik, interfaollik, faollik, mustaqillik, muammoga asoslanganlik, refleksivlik, moslashuvchanlik, integrativlik va uzluksizlik – tizimli ravishda tavsiflandi. Ayniqsa, integrativlik tamoyilining fanlararo integratsiya, nazariya va amaliyot uyg‘unligi,

individual va guruh faoliyati, an’anaviy hamda raqamli ta’lim vositalari, shuningdek, diagnostik, formativ va summativ baholashning o‘zaro bog‘liqligi orqali namoyon bo‘lishi kognitiv faoliyatni rivojlantirishning muhim metodik sharti ekanligi asoslandi.

Shuningdek, ta’limning an’anaviy vertikal modelidan gorizontal, hamkorlikka asoslangan ta’lim modeliga o‘tish zarurati ochib berildi. Bunday yondashuv o‘quvchini bilimni passiv qabul qiluvchi emas, balki bilimni hamkorlikda yaratuvchi faol subyekt sifatida shakllantiradi. Bu esa XXI asr kompetensiyalarini, xususan, tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, muloqot, hamkorlik va mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, olib borilgan nazariy tahlillar shuni tasdiqlaydiki, kollaborativ ta’lim muhiti innovatsion pedagogik texnologiyalar, Ta’limning universal dizayni tamoyillari, kompetensiyaviy yondashuv hamda zamonaviy baholash tizimlari bilan uyg‘unlashtirilganda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirishning samarali pedagogik modeli shakllanadi. Mazkur model o‘quvchilarning bilishga bo‘lgan motivatsiyasini kuchaytiradi, mustaqil va tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi, ijodiy salohiyatini yuzaga chiqaradi hamda ularni xalqaro baholash dasturlari va zamonaviy ta’lim standartlari talablariga mos kompetensiyalar bilan qurollantirish uchun mustahkam metodologik asos yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

I. Normativ-huquqiy hujjatlar va texnologiyaologik ahamiyatga molik nashrlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son. — Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmoni, 11.09.2023. — Toshkent, 2023.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni, 28.01.2022. — Toshkent, 2022.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5712-son Farmoni, 29.04.2019. — Toshkent, 2019.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ib qilish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to‘g‘risida”gi PQ-3271-son qarori, 13.09.2017. — Toshkent, 2017.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Xalq ta’limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3931-son qarori, 05.09.2018. — Toshkent, 2018.
7. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 997-son qarori, 08.12.2018. — Toshkent, 2018.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Zamonaviy maktab”larni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4537-son qarori, 26.11.2019. — Toshkent, 2019.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Xalq ta’limi tizimidagi maktabdan tashqari ta’lim samaradorligini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4467-son qarori, 30.09.2019. — Toshkent, 2019.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Pedagogik ta’lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta’lim

muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-289-son qarori, 21.06.2022. — Toshkent, 2022.

II. Foydalanilgan boshqa adabiyotlar

1. Ainscow M. From exclusion to inclusion: Ways of responding in schools to students with special educational needs. — 2005.

2. Alexander R. Towards Dialogic Teaching: Rethinking Classroom Talk. — 5th ed. — York: Dialogos, 2020.

3. Allen D., Tanner K. Approaches to cell biology teaching: Cooperative learning in the classroom. — 2005.

4. Alqassab, M., Strijbos, J.-W., & Ufer, S. (2023). A systematic review of design elements of peer assessment. *Educational Psychology Review*, *35*, 18.

5. Amabile T.M. Creativity in Context: Update and New Directions. — 2001.

6. Ambrose S.A., Bridges M.W., DiPietro M., Lovett M.C., Norman M.K. How Learning Works: Seven Research-Based
Principles for Smart Teaching. — San Francisco: Jossey-Bass, 2010.

7. Anderson L.W., Krathwohl D.R. (eds.). A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom’s Taxonomy of Educational Objectives. — New York: Longman, 2001.

8. Baines E., Blatchford P., Kutnick P. Promoting Effective Group Work in the Primary Classroom. — London: Routledge, 2009.

9. Barron B., Darling-Hammond L. Teaching for Meaningful Learning. — San Francisco: Jossey-Bass, 2008.

10. Bates A.W. Teaching in a Digital Age. — 2nd ed. — Vancouver: BCcampus, 2019.

11. Beane J.A. Curriculum Integration: Designing the Core of Democratic Education. — New York: Teachers College Press, 1997.

12. Beetham H., Sharpe R. Rethinking Pedagogy for a Digital Age. — 3rd ed. — Routledge, 2020.

13. Bell S. Project-Based Learning for the 21st Century: Skills for the Future // The Clearing House. — 2010. — Vol. 83. — No. 2. — P. 39–43.

14. Bereiter C., Scardamalia M. Knowledge Building: Theory, Pedagogy, and Technology. — 2003.

15. Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, *3*(2), 77–101.

16. Brew, A., & Saunders, C. (2020). Making sense of research-based learning in teacher education. *Teaching and Teacher Education*, *87*, 102935

17. Bruner J. Acts of Meaning. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1990.

18. Caine R.N., Caine G. Natural Learning for a Connected World. — 2011.

19. CAST. Universal Design for Learning Guidelines Version 3.0. — Lynnfield, MA: CAST, 2024.

20. Darling-Hammond L. The Right to Learn: A Blueprint for Creating Schools That Work. — San Francisco: Jossey-Bass, 2001.

21. Darling-Hammond L., Flook L., Cook-Harvey C., Barron B., Osher D. Implications for Educational Practice of the Science of Learning and Development // Applied Developmental Science. — 2020. — Vol. 24. — No. 2. — P. 97–140.

22. Dede C. Comparing Frameworks for 21st Century Skills. — Harvard University, 2010.

23. Dehaene S. How We Learn: Why Brains Learn Better Than Any Machine… for Now. — New York: Viking, 2020.

24. Demetriou A., Spanoudis G.C. Changing Priorities in the Development of Cognitive Competence and School Learning: A General Theory // Frontiers in Psychology. — 2022. — Vol. 13. — Article 954971.

25. Dillenbourg P., Jermann P. Designing Integrative Scripts for Collaborative Learning. — 2007.

26. Dobber, M., Akkerman, S. F., Verloop, N., & Vermunt, J. D. (2012). Student teachers' collaborative research: Small-scale research projects during teacher education. *Teaching and Teacher Education*, *28*(4), 609–617.

27. Donelan, H., & Kear, K. (2023). Online group projects in higher education: Persistent challenges and implications for practice. *Journal of Computing in Higher Education*, *36*, 435–468.

28. Double, K. S., McGrane, J. A., & Hopfenbeck, T. N. (2020). The impact of peer assessment on academic performance: A meta-analysis of control group studies. *Educational Psychology Review*, *32*, 481–509.

29. Dumont H., Istance D., Benavides F. (eds.). The Nature of Learning: Using Research to Inspire Practice. — Paris: OECD Publishing, 2010.

30. Dweck C.S. Mindset: Changing the Way You Think to Fulfil Your Potential. — New York: Random House, 2006.
31. Fisher D., Frey N. Checking for Understanding: Formative Assessment Techniques for Your Classroom. — 2007.
32. Fisher D., Frey N. Better Learning Through Structured Teaching. — 2014.
33. Fullan M. Stratesphere: Integration of Pedagogy, Technology, and Change Knowledge. — 2013.
34. Fullan M., Quinn J. Coherence: The Right Drivers in Action for Schools, Districts, and Systems. — 2016.
35. Gao, M., Smet, M., & Cao, Y. (2024). A systematic review on online peer feedback in higher education. *Educational Research Review*, *47*, 100588.
36. Gielen, S., Peeters, E., Dochy, F., Onghena, P., & Struyven, K. (2010). Improving the effectiveness of peer feedback for learning. *Learning and Instruction*, *20*(4), 304–315.
37. Gillies R.M. Cooperative Learning: Integrating Theory and Practice. — Los Angeles: SAGE, 2007.
38. Gillies R.M. Cooperative Learning: Review of Research and Practice // Australian Journal of Teacher Education. — 2016. — Vol. 41. — No. 3.
39. Gillies R.M. Promoting Academically Productive Student Dialogue During Collaborative Learning // International Journal of Educational Research. — 2016.
40. Gillies, R. M. (2004). The effects of cooperative learning on junior high school students during small group learning. *Learning and Instruction*, *14*(2), 197–213
41. Goos M.,Galbraith P., Renshaw P. Socially mediated metacognition: Creating collaborative zones of proximal development in small group problem solving // *Educational Studies in Mathematics*. – 2002. – Vol. 49. – P. 193–223.
42. Gordon D. (ed.). Universal Design for Learning: Principles, Framework, and Practice. — 3rd ed. — CAST Professional Publishing, 2025.
43. Graham S. et al. Effective Writing Instruction for All Students. — 2018.
44. Griffin P., Care E. Assessment and Teaching of 21st Century Skills. — Dordrecht: Springer, 2015.

45. Hammond Z. Culturally Responsive Teaching and the Brain. — Corwin, 2015.

46. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. — London: Routledge, 2009.

47. Hattie J. Visible Learning for Teachers: Maximizing Impact on Learning. — London: Routledge, 2012.

48. Hattie J. Visible Learning for Literacy. — 2016.

49. Hattie J. Visible Learning: The Sequel. — London: Routledge, 2023.

50. Hattie J., Timperley H. The Power of Feedback // Review of Educational Research. — 2007. — Vol. 77. — No. 1. — P. 81–112.

51. Hmelo-Silver C.E. Problem-Based Learning: What and How Do Students Learn? // Educational Psychology Review. — 2004. — Vol. 16. — P. 235–266.

52. Hmelo-Silver C.E., Duncan R.G., Chinn C.A. Scaffolding and Achievement in Problem-Based and Inquiry Learning // Educational Psychologist. — 2007.

53. Hmelo-Silver, C. E., & Barrows, H. S. (2006). Goals and strategies of a problem-based learning facilitator. *Interdisciplinary Journal of Problem-Based Learning*, *1*(1), 21–39.

54. Istance D., Dumont H. Future Directions for Educational Research and Innovation. — Paris: OECD, 2010.

55. Johnson D.W., Johnson R.T. Cooperative Learning and Social Interdependence Theory. — 2009.

56. Johnson D.W., Johnson R.T. Joining Together: Group Theory and Group Skills. — 11th ed. — Pearson, 2014.

57. Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (2009). An educational psychology success story: Social interdependence theory and cooperative learning. *Educational Researcher*, *38*(5), 365–379.

58. Jonassen D.H. Learning to Solve Problems: A Handbook for Designing Problem-Solving Learning Environments. —2004.

59. Joyce B., Weil M., Calhoun E. Models of Teaching. — 9th ed. — Pearson, 2015.

60. Kagan S., Kagan M. Kagan Cooperative Learning. — Kagan Publishing, 2009.

61. Kirschner P.A., Sweller J., Clark R.E. Why Minimal Guidance During Instruction Does Not Work // Educational Psychologist. — 2006. — Vol. 41. — No. 2. — P. 75–86.

62. Krajcik J.S., Blumenfeld P.C. Project-Based Learning // The Cambridge Handbook of the Learning Sciences. — 2006.

63. Lai E.R. Metacognition: A Literature Review. — Pearson, 2011.

64. Leahy S., Lyon C., Thompson M., Wiliam D. Classroom Assessment: Minute-by-Minute and Day-by-Day. — 2005.

65. Li, H., Xiong, Y., Hunter, C. V., Guo, X., & Tywoniw, R. (2020). Does peer assessment promote student learning? A meta-analysis. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, *45*(2), 193–211.

66. Littleton K., Häkkinen P. Learning Together: Understanding the Processes of Computer-Based Collaborative Learning // Dillenbourg P. (ed.). Collaborative Learning. — Amsterdam: Pergamon, 1999.

67. Littleton K., Howe C. Educational Dialogues: Understanding and Promoting Productive Interaction. — Routledge, 2010.

68. Margolis A.A. Zone of Proximal Development, Scaffolding and Teaching Practice // *Cultural-Historical Psychology*. – 2020. – Vol. 16, No. 3. – P. 15 26.

69. Mayer R.E. Multimedia Learning. — 2nd ed. — Cambridge University Press, 2009.

70. Mayer R.E. Multimedia Learning. —3rd ed. — Cambridge University Press, 2021.

71. McKay, J., & Sridharan, B. (2023). Student perceptions of collaborative group work (CGW) in higher education. *Studies in Higher Education*, *49*(2), 221–234.

72. McTighe J., Wiggins G. Understanding by Design. — 2nd ed. — ASCD, 2005.

73. Means B., Bakia M., Murphy R. Learning Online: What Research Tells Us About Whether, When and How. —Routledge, 2014.

74. Mehta J., Fine S. In Search of Deeper Learning. — Harvard University Press, 2019.

75. Mercer N. Words and Minds: How We Use Language to Think Together. — London: Routledge, 2000.

76. Mercer N., Littleton K. Dialogue and the Development of Children's Thinking: A Sociocultural Approach. — London: Routledge, 2007.

77. Mercer, N., Wegerif, R., & Dawes, L. (1999). Children's talk and the development of reasoning in the classroom. *British Educational Research Journal*, *25*(1), 95–111.

78. Meyer A., Rose D.H., Gordon D. Universal Design for Learning: Theory and Practice. — Wakefield, MA: CASTProfessional Publishing, 2014.

79. National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine. How People Learn II: Learners, Contexts, and Cultures. — Washington, DC: National Academies Press, 2018.

80. National Research Council. Knowing What Students Know: The Science and Design of Educational Assessment. — Washington, DC: National Academies Press, 2001.

81. National Research Council. Education for Life and Work: Developing Transferable Knowledge and Skills in the 21st Century. — Washington, DC: National Academies Press, 2012.

82. OECD. Curriculum Flexibility and Autonomy. — Paris: OECD Publishing, 2024.

83. OECD. Education at a Glance 2024: OECD Indicators. — Paris: OECD Publishing, 2024.

84. OECD. Future of Education and Skills 2030: OECD Learning Compass 2030. — Paris: OECD Publishing, 2019.

85. OECD. OECD Skills Outlook 2023: Skills for a Resilient Green and Digital Transition. — Paris: OECD Publishing, 2023.

86. OECD. OECD Teaching Compass: Reimagining Teachers as Agents of Curriculum Changes. — Paris: OECD Publishing, 2025.

87. OECD. PISA 2022 Results. — Paris: OECD Publishing, 2023.

88. Olimov Sh.Sh. Ma'naviy-axloqiy tarbiya asoslari: monografiya. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2015. — 228 b.

89. Olimov Sh.Sh., Samiyeva Sh.X. Innovatsion ta'lim texnologiyalari: o'quv qo'llanma. — Buxoro, 2022. — 236 b.

90. Olimov Sh.Sh., Samiyeva Sh.X., Aslanova N.X., Ro'ziyev F.I. Innovatsion ta'lim texnologiyalari va metodlari: darslik. — Buxoro: Durdona, 2022. — 269 b.

91. Panadero E. A Review of Self-Regulated Learning: Six Models and Four Directions for Research // Frontiers in Psychology. — 2017. — Vol. 8.

92. Panadero E., Jonsson A. The Use of Scoring Rubrics for Formative Assessment Purposes Revisited // Educational Research Review. — 2020.

93. Pashler H. et al. Learning Styles: Concepts and Evidence // Psychological Science in the Public Interest. — 2008. — Vol. 9. — No. 3. — P. 105–119.

94. Pellegrino J.W., Hilton M.L. Education for Life and Work: Developing Transferable Knowledge and Skills in the 21st Century. — Washington, DC: National Academies Press, 2012.

95. Perkins D. Making Learning Whole: How Seven Principles of Teaching Can Transform Education. — Jossey-Bass, 2009.

96. Pintrich P.R. The Role of Metacognitive Knowledge in Learning, Teaching, and Assessing // Theory IntoPractice. — 2002. — Vol. 41. No. 4. P. 219–225.

97. Reiser B.J., Tabak I. Scaffolding // The Cambridge Handbook of the Learning Sciences. — 2nd ed. — Cambridge University Press, 2014.

98. Richardson V. Constructivist Teacher Education: Building a World of New Understandings. — 2003.

99. Ritchhart R., Church M., Morrison K. Making Thinking Visible. — Jossey-Bass, 2011.

100. Robinson, H., & Held, F. (2024). Psychological safety in online interdisciplinary student teams: What teachers can do to promote an effective climate for knowledge sharing, collaboration and problem-solving. *ActiveLearning in Higher Education*, *26*(3), 445–462.

101. Salomon, G., & Globerson, T. (1989). When teams do not function the way they ought to. *International Journal of Educational Research*, *13*(1), 89 99.

102. Samiyeva Sh.X. Bo‘lajak o‘qituvchilarda kreativ yondashuv asosida loyihalash ko‘nikmalarini rivojlantirishning innovatsion texnologiyalari: pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. — Chirchiq, 2024.

103. Samiyeva Sh.X. Zamonaviy o‘qituvchining pedagogik va loyihalash ko‘nikmalarini rivojlantirish — davr talabi // *Ta’limni rivojlantirishda innovatsion texnologiyalarning o‘rni va ahamiyati*: Respublika konferensiyasi materiallari. — Toshkent, 2023. — B. 75–78.

104. Samiyeva Sh.X. Yoshlarni kasbiy-pedagogik faoliyatga qiziqtirishda interfaol texnologiyalardan foydalanishning samaradorligi // Globallashuv jarayonida innovatsion ta’lim va milliy tarbiya: integratsiyaga xos muammolar, bahslar va yechimlar: xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. — Termiz, 2023. — B. 103.

105. Sawyer R.K. (ed.). The Cambridge Handbook of the Learning Sciences. — 2nd ed. — Cambridge University Press, 2014.

106. Sawyer R.K. Explaining Creativity: The Science of Human Innovation. — 2nd ed. — Oxford University Press, 2012.

107. Schleicher A. World Class: How to Build a 21st-Century School System. — Paris: OECD Publishing, 2018.

108. Shaxaldarova G. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish // *Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali*. — 2025.

109. Shute V.J. Focus on Formative Feedback // Review of Educational Research. — 2008. — Vol. 78. — No. 1. — P. 153–189.

110. Slavin R.E. Cooperative Learning in Elementary Schools // Education 3–13. — 2005.

111. Slavin R.E. Cooperative Learning and Academic Achievement: Why Does Groupwork Work? // Anales de Psicología. — 2014. — Vol. 30. — No. 3. — P. 785–791.

112. Slavin R.E. Evidence-Based Education Policies: Transforming Educational Practice and Research. — 2020.

113. Slavin, R. E., Hurley, E. A., & Chamberlain, A. (2003). Cooperative learning and achievement: Theory and research. In W. M. Reynolds, & G. E. Miller (Eds.), *Handbook of psychology: Educational psychology* (Vol. 7, pp. 177–198). Wiley.

114. Smagorinsky P. Deconflating the ZPD and instructional scaffolding: Retranslating and reconceiving the zone of proximal development as the zone of next development // *Learning, Culture and Social Interaction*. – 2018. – Vol. 16. – P.70–75.

115. Smith M.K. et al. Why Peer Discussion Improves Student Learning. — 2009.

116. Springer, L., Stanne, M. E., & Donovan, S. S. (1999). Effects of small-group learning on undergraduates in science, mathematics, engineering, and technology: A meta-analysis. *Review of Educational Research*, *69*(1), 21–51

117. Stahl G., Koschmann T., Suthers D. Computer-Supported Collaborative Learning. — 2006.

118. Sternberg R.J. The Rainbow Project: Enhancing Students’ Achievement Through the Use of Diverse Abilities. — 2004.

119. Stiggins R. Student-Involved Assessment for Learning. — 2005.

120. Sweller J., Ayres P., Kalyuga S. Cognitive Load Theory. — New York: Springer, 2011.

121. Thomas J.W. A Review of Research on Project-Based Learning. — San Rafael, CA: Autodesk Foundation, 2000.

122. Timperley H. Professional Learning and the Teacher. — Open University Press, 2011.

123. Tomlinson C.A. The Differentiated Classroom: Responding to the Needs of All Learners. — 2nd ed. — ASCD, 2014.

124. Topping, K. J. (1998). Peer assessment between students in colleges and universities. *Review of Educational Research*, *68*(3), 249–276

125. Topping, K. J. (2010). Methodological quandaries in studying process and outcomes in peer assessment. *Learning and Instruction*, *20*(4), 339–343.

126. Trilling B., Fadel C. 21st Century Skills: Learning for Life in Our Times. — Jossey-Bass, 2009.

127. UNESCO. A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education. — Paris: UNESCO, 2017.

128. UNESCO. Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action. — Paris: UNESCO, 2016.

129. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education — All Means All. — Paris: UNESCO, 2020.

130. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education — A Tool on Whose Terms? — Paris: UNESCO, 2023.

131. UNESCO. Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education. — Paris: UNESCO, 2021.

132. Van Merriënboer J.J.G., Kirschner P.A. Ten Steps to Complex Learning. — 2nd ed. — Routledge, 2018.

133. van de Pol J., Volman M., Beishuizen J. Scaffolding in teacher–student interaction: A decade of research // *Educational Psychology Review*. – 2010. – Vol. 22.– P. 271–296.

134. van Leeuwen, A., & Janssen, J. (2019). A systematic review of teacher guidance during collaborative learning in primary and secondary education. *Educational Research Review*, *27*, 71–89.

135. Voogt J., Roblin N.P. A Comparative Analysis of International Frameworks for 21st Century Competences // Educational Research Review. — 2012. — Vol. 7. — No. 2. — P. 299–310.

136. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.

137. Wanous, J. P., Reichers, A. E., & Hudy, M. J. (1997). Overall job satisfaction: How good are single-item measures? *Journal of Applied Psychology*, *82*(2), 247–252.

138. Wenger E. Communities of Practice:Learning, Meaning, and Identity. — Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

139. Wiliam D. Embedded Formative Assessment. — Solution Tree Press, 2011.

140. Wiliam D. Creating the Schools Our Children Need. — Learning Sciences International, 2018.

141. Wiliam D., Thompson M. Integrating Assessment with Instruction: What Will It Take to Make It Work? — 2007.

142. Willingham D.T. Why Don't Students Like School? — 2nd ed. — Jossey-Bass, 2021.

143. World Bank. World Development Report 2018: Learning to Realize Education's Promise. — Washington, DC: World Bank, 2018.

144. Zepeda S.J. The Instructional Leader's Guide to Assessment and Data. — 2013.

145. Zhao Y. An Education Crisis Is a Terrible Thing to Waste: How Radical Changes Can Spark Student Excitement and Success. — Teachers College Press, 2020.

146. Zhao Y. Never Send a Human to Do a Machine's Job: Correcting the Top 5 Education Myths for the AI Age. — Corwin, 2021.

147. Zimmerman B.J. Becoming a Self-Regulated Learner: An Overview // Theory Into Practice. — 2002. — Vol. 41. — No. 2. — P. 64–70.

148. Zimmerman B.J., Schunk D.H. Handbook of Self-Regulation of Learning and Performance. — Routledge, 2011.

4571

ISBN 978-9910-354-03-8

ASLANOVA NOZIMA XAKIMOVNA

KOLLABORATIV TA’LIM MUHITIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING KOGNITIV FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION TEXNOLOGIYALARI

MONOGRAFIYA

Muharrir: *A. Qalandarov*
Texnik muharrir: *G. Samiyeva*
Musahhih: *J. Maxmudov*
Sahifalovchi: *N. Ikramova*

Nashriyot litsenziyasi AI № 178. 08.12.2010. Original-maketdan bosishga ruxsat etildi: 22.10.2026. Bichimi 60x84. Kegli 16 shponli. «Times New Roman» garn. Ofset bosma usulida bosildi. Ofset bosma qog‘ozi. Bosma tobog‘i 10,0. Adadi 100. Buyurtma №751.

“Sadriddin Salim Buxoriy” MCHJ
“Durdona” nashriyoti: Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko‘chasi, 11-uy.
Bahosi kelishilgan narxda.

“Sadriddin Salim Buxoriy” MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko‘chasi, 11-uy. Tel.: 0(365) 221-26-45